

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ՀՅՎ. Ս. ԹԱՌԱՅԵԱՆՆՅ

ԲԱՆԱՍԵՂԾ—ԻՂԵԱԼԻՍ

ՇԻՆԼԵՐ

II.

1903

83.092 ՇԻԼԼԵՐ

թ-25

ԲԱՆԱՍԵՂԾ-ԻՒԲԱԼԻՍ

uy

Շ Ի Լ Լ Ե Ր

(Schiller)

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ

ՄԱՀԻԱՆ ՀԱՐԻԻՐԱՄԵԱԿԻ ԱՌԻԹՈՎ

ԳՐԵՑ

ԴՕԿ. ՓԻԼ. Ս. ԹԱՌԱՅԵԱՆՑ

Ս.-ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ

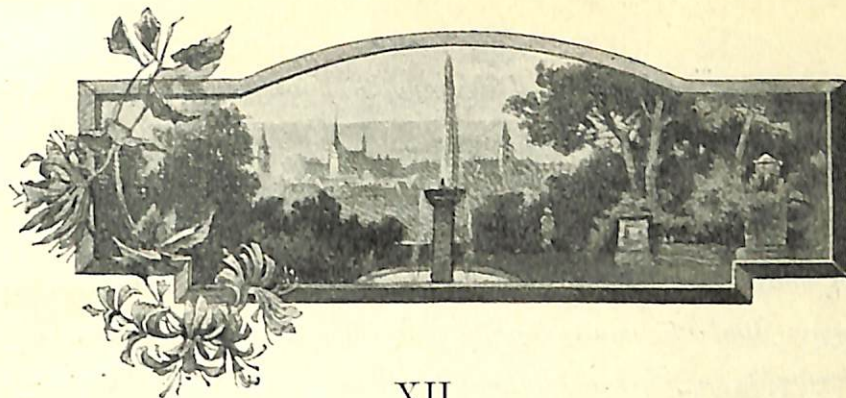
«ՊՈՒՇԿԻՆԵԱՆ ԱՐԱԳԱՏԻՊ» ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

1903

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 12 Сентября 1902 года.

„Пушкинская Скоропечатня“, Лештуковъ 4.

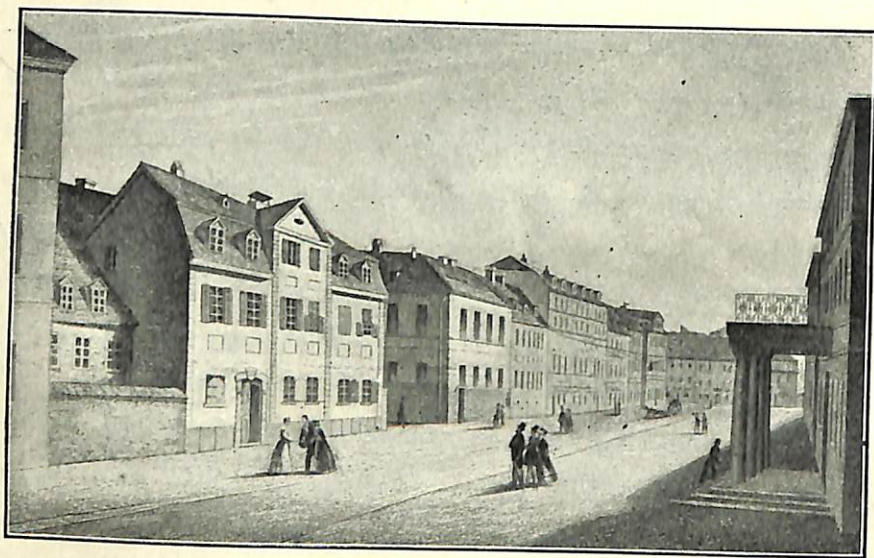

XII.

Յուլիսի 21-ին մտաւ Շիլլէրը Վէյմար և իննելով հիւրանոցում, շուտով տեղափոխւեց մի մասնաւոր բնակարան: Ամեն բանից առաջ գնաց Շիլլէրը բարեկամութեան տեսնելու: Շարլոտան արդէն մի քանի շաբաթ շարունակ սպասում էր և հոգեկան սաստիկ յուզմունքից յոգնել, թուլացել, նիհարել էր: Երբ Շիլլէրը յանկարծ ներս մտաւ, խեղճ կինը բոլորովին շփոթւեց. ուրախութիւնը, վիշտը, կարօտը, գաղտնի սէրը բոլորը միմեանց խառնւելով, ընկճեցին նրան և նա չգիտէր, թէ ինչպէս թաղցնէ իւր տրամադրութիւնը, կամ ինչպէս արտայայտէ իւր սէրը: Ինքը բանաստեղծն էլ սաստիկ յուզւեց. չէ՞ որ նրա սիրտը քար չէր: Միւս օրը, որ կիրակի էր, Շարլոտան չթողեց Շիլլէրին հեռանալ իւր մօտից. դռնէ մի օր կամենում էր նա սփոփել իւր տանջւած սիրտը, երկու տարի չտեսնելուց յետոյ դռնէ մի օր խօսակցել նրա հետ: Բանաստեղծը իւր կողմից զմայլած, հիացած էր նրանով, ուստի որքան էլ կամենում էր լռութիւն պահել այդ մասին, դարձեալ չէր կարողանում: «Շարլոտան մի արտաքոյ կարգի էակ է—դրեց նա Կէրնէրին—նա ինձ համար ուսումնասիրութեան մի ընտիր նիւթ է, մի գեղեցիկ երեւոյթ, որը ինձանից աւելի մեծ հոգիներին կարող է բաւականաչափ սնունդ տալ: Որքան աւելի մտերմանում է մեր յարաբերութիւնը, այնքան աւելի գեղեցկութիւններ եմ գտնում ես նրա հոգոյ մէջ, որոնք ինձ

Հիացնում ու զմայլեցնում են, որպէս բնութեան գեղեցիկ տեսարանի գեղեցկադոյն արտայայտութիւնները»:

Ապա սկսեց Շիլլէրը ծանօթանալ Վէյմարի կարևոր ներկայացուցիչների հետ: Եւ այդ ծանօթութիւնների համար անհրաժեշտ ցուցմունքներն ու խորհուրդները Շարլոտան էր տալիս: Նախ և յառաջ այցելեց Շիլլէրը ծերունի բանաստեղծ Վիլանդին, որը ընդունեց նրան ամենայն սիրով: «Մենք պի-

Վէյմար:

տի փոքր առ փոքր բարեկամանանք — ասաց Վիլանդը — մենք կաշխատենք ժամանակ տալ մեզ, միմեանց հետ մտերմանալու համար»: Ուրեմն ծերունի բանաստեղծը լուրջ կերպով էր նայում բարեկամական յարաբերութեան վրա: Նա այն մարդկանցից էր, որոնք հէնց առաջին պատահումից միմեանց վրովն են ընկնում, և յետոյ շուտով սկսում են միմեանց ոտքի տակը բանդել: Վիլանդը կամենում էր, որ չափաւորից սկսելով, հետզհետեւ ամրապնդէր իւր և երիտասարդ բանաստեղծի յարաբերութիւնը: Յետոյ այցելեց Շիլլէրը յայտնի հրապարակախօս

և քննադատ Հերդերին, որը Գէօտէի նախկին ուսուցիչը և ներկայ պաշտօնն էր: Նա յայտնի էր մանաւանդ հրէական բանաստեղծութեան մասին զրաժ աշխատութեամբ և պատմութեան փիլիսոփայութեան առաջին հատորով: Հերդերի խօսակցութիւնը լաւ ապաւորութիւն արաւ. նա խօսում էր արամբանօրէն և մեծ աշխոյժով: Մանաւանդ սուր մտքեր էր յայտնում սիրոյ և ատելութեան մասին: Ինքը Հերդէրը երկու որոշ զգացմունք ունէր. սիրել և ատել. միջին դրութիւն չէր հասկանում նա: Գէօտէին, ինչպէս ասացինք, սիրում էր նա, իսկ օրինակ Վիւրտէմբերգի դքսին ատելով ատում էր: Շիլլէրի հետ Հերդէրը երկար խօսեց զանազան փիլիսոփայական և քաղաքական խնդիրների մասին, Վէյմարի և Գէօտէի մասին, յիշեցին Շուբարտին, որին նոր էին դուրս բերել բանտից, այն էլ միանգամայն ընկձաժ ու փոխւած: Ի վերջոյ Հերդէրը խնդրեց բանաստեղծին յաճախ այցելել իրան:

Որպէս Շիլլէրն էր հետաքրքրւում հասակաւոր զրոյններով, նոյնպէս էլ Շիլլէրով հետաքրքրւում էին նրանից աւելի երիտասարդ զրոյնները: Մի օր երբ Շիլլէրը կամենում էր դուրս գալ տանից, յանկարծ դուռը բացւեց և ներս մտաւ մի փոքրիկ երիտասարդ և յայտնեց, թէ կամենում է տեսնել Շիլլէրին, «Դօն - Կարլօսի» հեղինակին և թէ ինքը նոյնպէս զրոյ է և կոչւում է Վուլպիուս: Ուշադրութեամբ նայեց նա մի բոպէ բանաստեղծի վրա, իւր հետաքրքրութեան բաւականութիւն տւաւ և իսկոյն դուրս գնաց: Այդ երիտասարդը Գէօտէի կնոջ եղբայրն էր:

Մի քանի օրից յետոյ վնաց Շիլլէրը Վիլանդի հետ միասին Տիֆուրտ, որը գտնւում էր Վէյմարի մօտակայքում, ուր հրաւիրել էր նրան մայր-դքսուհին: Բանաստեղծին ընդունեց դքսուհին շատ սիրալիւր կերպով, առանց որ և է ձևականութեան: Մի քանի օրից յետոյ կրկին հրաւիրւեց նա մայր-դքսու-

հու կազմած երեկոյթին, այս անգամ արդէն տիկին Շարլոտայի հետ միասին: Վերջինս շարունակ խորհուրդներ էր տալիս Շիլլերին, պալատական նիստ ու կացի մասին: Շիլլերը բաւական լաւ էր պահում իրան, միայն երբեմն սխալւում էր: Յիշեալ երեկոյթի ժամանակ, երբ դքսուհին Շիլլերին հարցեր

Մայր - դքսուհի:

էր տալիս Շարլոտայի ներկայութեամբ, բանաստեղծը, պատասխանելու ժամանակնայում էր Շարլոտային, որով ի հարկէ մեղանջում էր ընդունւած կարգերի դէմ: Այդ մասին յետոյ Շարլոտան նկատողութիւն արաւ Շիլլերին, որը երբեք չէր վիրաւորւում, երբ իրան մի նոր բան էին ասում: Այսպէս արագութեամբ աճում էր Շիլլերի ծանօթների թիւը Վէյմարում

և նոյն իսկ Վէյմարից դուրս: Շուտով առիթ ունեցաւ նա Շարլոտայի միջոցով ծանօթանալու տիկին Բէյնհոլցի հետ: Շարլոտան և Շիլլերը ուղեկցեցին տիկնոջ ենա, որը հեռու չէ Վէյմարից, ուր բանաստեղծը ծանօթացաւ նրա ամուսնոյ, պրոֆեսոր Բէյնհոլցի հետ: Բէյնհոլցը փիլիսոփայութեան պրոֆեսոր էր և այնպէս ոգևորւած էր Կանտի փիլիսոփայութիւններով, որ հաւատացնում էր թէ ապագայում Կանտը պիտի Յիսուս-Քրիստոսի չափ հեղինակութիւն ունենայ: Բէյնհոլցը ազդեցութեան տակ Շիլլերը մտքումը դրեց ծանօթանալ Կանտի գրածքների հետ: Ենայից վերադառնալով, Շիլլերը հրաւիրւեց Գէտէի տունը, մասնակցելու բանաստեղծի ծննդեան տօնախմբութեան: Գէտէն ինքը Խալիպովա ճանապարհորդում էր, բայց նրա բարեկամները չկամեցան տօնը յետաձգել: Շիլլերն էլ ուրիշների հետ միասին խմեց բացակայ բանաստեղծի կենացը և այդպիսով հիմք դրեց իւր ամենակարևոր ծանօթութեան:

Օղափոխութիւնը ազդեց, նոր ծանօթութիւնների և տպաւորութիւնների ազդեցութիւնից Շիլլերի տրամադրութիւնը նորից վերականգնեց: Եռանդը և աշխոյժը նորոգւեցին կրկնակի ոյժով: Նա հասկացաւ յառաջ ղնալու գլխաւոր դադոսիքը: «Հաւատա՛ ինձ — դրում է նա հուբերին — մենք չափազանց շատ միջոցներ ունենք, մինչև այժմ մենք չէինք զիտակցել մեր հարստութիւնը: Այդ հարստութիւնը — ժամանակն է: Ժամանակի խելացի ու բարեխիղճ գործադրութիւնը շատ մեծ բան կարող է յառաջ բերել մեզանից: Եւ ո՞րքան գեղեցիկ, ո՞րքան մխիթարական է այն միտքը, որ միայն ժամանակի կանօնաւոր գործադրութեամբ, առանց կախւած լինելու արտաքին հանգամանքներից, կարող ենք ձեռք բերել կեանքի բոլոր բարիքները: Ի՞նչ իրաւունքով կարող ենք մենք դանդա՛ւել մեր վիճակից կամ երկնքից, թէ նա մեզ աւելի պակաս է

նպաստել, քան ուրիշներին: Նա մեղ խաճաճ է շնորհել, կը-
նշանակէ մենք ամեն բան ունինք, եթէ միայն խելք և զօրեղ
կամք ունենանք՝ այդ զրամագլուխը շահեցնելու»: Եւ իսկապէս
Շիլլէրը շուտով դադարեցրեց զանազան այցելութիւնները և
սկսեց օրական տասն ժամ տանը նստած աշխատել: Միայն
այցելում էր նա տիկին Շարլօտային: Շիլլէրը կամենում էր
իւր կեանքի ու գործունէութեան համար ամուր գրութիւն
ստեղծել: Բէյնհօլը հասկացրեց Շիլլէրին, որ եթէ նա կա-
մենայ պրօֆեսորի պաշտօն ձեռք բերել Ենայի համալսարանում,
ոչ մի արգելքի չի հանդիպի: Բայց Շիլլէրը չէր ուզում այդ-
պիսի մի կոչում ունենալ: Նա կամենում էր անկախ մնալ,
եթէ միայն զրականական գործունէութիւնը բաւարար գրու-
թիւն ստեղծէր նրա համար: «Այդ հարցը — գրում է նա Կէր-
նէրին — պիտի մի տարւայ ընթացքում պարզի, այսինքն ես
պիտի իմանամ, թէ որքան արդիւնաւէտ կամ ապարդիւն է
իմ զրիչը, և որքան յաջող կամ անյաջող է իմ բաղդը: Իսկ
աւելի ուշ ժամանակների համար ես ի նկատի կ'ունենամ
փախուստի տեղ համալսարանական ասպարիզում»:

Բայց Շիլլէրը շատ լաւ դիտէր, թէ ինչ է հարկաւոր
կանօնաւոր դրադմոնքի և յառաջադիմութեան համար: Շնչա-
ւոր արարածների աշխարհում մենակութիւնը անտանելի է:
Թռչունը թռչնութիւնով մենակ չի ապրում, այլ համապա-
տասխան ընկեր է ունենում: Մի՞թէ մարդը, որ արարածների
շարքում ամենաբարձր, ամենապատուաւոր տեղն է բռնում,
պիտի ինքնիրան զրկէ «ընկերական» կեանքի ուրախութիւննե-
րից: Երիտասարդ բանաստեղծի նամակների մէջ, որ նա այդ
ժամանակ գրում էր Կէրնէրին, շարունակ արտայայտւում է
սեփական օձախ ունենալու տենչանքը: «Ես ստիպւած եմ —
գրում է նա — աշխարհից անջատւած մնալ, բոլոր երջանկու-
թիւնների մասին զաղափար ունենալ, բայց բոլոր երջանկու-

թիւններից զուրկ լինել»: Մի ուրիշ անգամ գրում է. «Ես
մինչև այժմ թափաւել եմ տիեզերքի մէջ, որպէս մի օտարա-
կան և ոչինչ չեմ ունեցել, որպէս սեպհականութիւն: Ամեն մի
էակ, դէպի որը հակւել է իմ սիրտը, արդէն ուրիշի սեփա-
կանութիւն է եղել և այդպիսով իմ սիրտը ծարաւ է մնացել:
Ես տենչում եմ տնային կեանք ունենալու»:

Հասկանալի է, որ այդ գրութեան մէջ Շիլլէրը չէր կա-
րող երկար մնալ: Ուստի նա կամենում էր, որ իւր և Շարլօ-
տայի բոմանը որևէ լուծումն ստանայ:

Շիլլէրը և Շարլօտան այլ ևս չէին թագցնում ուրիշնե-
րից իրանց փոխադարձ սէրը և շրջապատողներն էլ իրանց
կողմից ոչինչ անսովոր չէին գտնում այդ բանի մէջ: Բարեկամ-
ները շատ անգամ նոյն իսկ միասին էին հրաւիրում նրանց:
Մայօր Կայլբին նոյնպէս ամեն բան յայտնի էր, բայց նա
առանձին կարեւորութիւն չէր տալիս, հաւատացած լինելով,
որ նրանք չէին անցնում հոգեկան սիրոյ սահմաններից: Գու-
ցէ պարոն Կայլբի համար շատ ծանր չէր հէնց միշտ այդ նոյն
գրութեան մէջ մնալ. նա սէր չէր պահանջում իւր կնոջից և
երեւի չէր էլ վիրաւորւում, տեսնելով որ իւր իդէալիստ կինը
ուրիշներին սիրում է «իդէալական» սիրով: Բայց ինքը Շար-
լօտան այդպէս չէր մտածում: Նա բոլոր սրտով կամենում էր
բաժանւել ամուսնուց և ամուսնանալ Շիլլէրի հետ: Բանա-
ստեղծն էլ իւր կողմից սպասում էր այդ օրին: Միայն թէ
տիկինը բաւական հաստատուն կամք չունէր՝ մի անգամ ընդ
միշտ իւր անելանելի գրութիւնից ազատւելու համար: Շու-
տով պարոն Կայլբը եկաւ Վէյմար: Շիլլէրը և պարոն Կայլբը
վատ չէին վարւում իրար հետ և միշտ մօտաւորութիւն ու-
նէին: Նրանք երկուսն էլ թոյլ էին տալիս, որ ամեն բան
բնական ընթացքով զնայ, մինչև որ հարցը ինքնիրան լուծւի:
Իսկ Շարլօտան սատանւում էր, ժամանակ առ ժամանակ

ղիշում էր ամուսնուն և հաշտելու տրամադրութիւն էր ցոյց տալիս: Այդ տատանումները ցաւով նկատեց Շիլլերը և ինքն էլ իւր կողմից մի քայլ յետ դրաւ և սկսեց տատանել: Խնդիրը մանաւանդ զժառանգում էր այն պատճառով, որ Շարլոտային և իւր ամուսնուն վերաբերող նիւթական հարցերը չափազանց խճճաւծ դրութեան մէջ էին, իսկ Շարլոտան չէր կամենում առանց այդպիսի հաշիւները պարզելու թողնել ամուսնուն և հեռանալ: Շիլլերը սկսեց հաւատար կորցնել, սկսեց զգալ, որ այդ Գորդեան հանգոյցը չէ լուծւելու, որովհետեւ այդ տեսակի դրամաները սովորաբար խաղաղութեամբ չեն վերջանում: Շիլլերը հասկացաւ, որ սխալ ամուսնութիւնը մի այնպիսի սարսափելի խորխորատ է, որից ազատելու համար տակաւին մարդկային միտքը չէ կարողացել մի բաւարար ծանապարհ գտնել... Նա սիրում էր Շարլոտային, բայց ի՞նչ կարող էր անել, եթէ վերջինս բաւական կամք չունէր շղթան մի անգամից փշրելու համար... Մի օր էլ յանկարծակի Շարլոտան իւր ամուսնոյ հետ հեռացաւ Վէյմարից: Տարակուսական մտքերի մէջ տատանւում ու տոչորւում էր բանաստեղծը, երբ յանկարծ մի նամակ ստացաւ տիկին Վոլլցոգէնից:

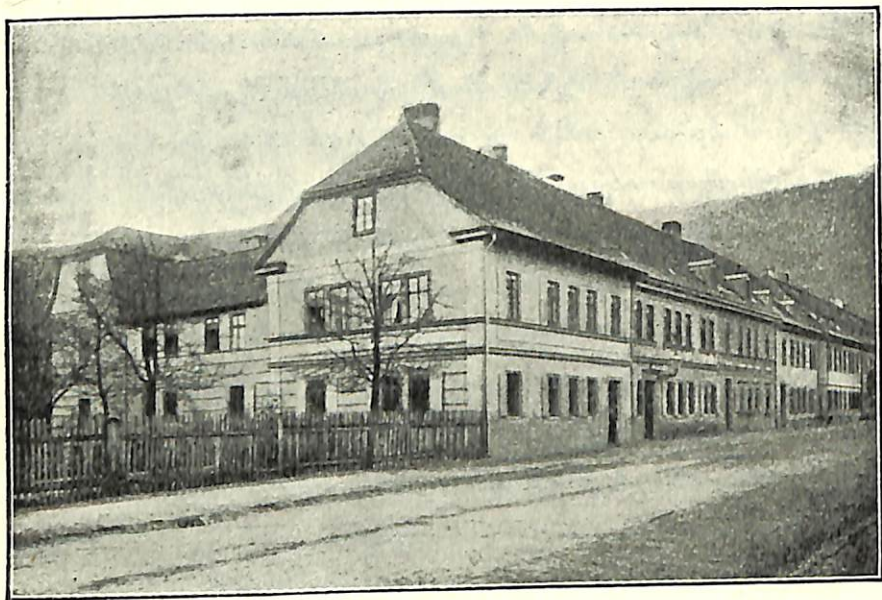
Հին բարեկամուհին Բաուէրբախում էր, իւր օրդոյ՝ Վիլհելմի և աղջկայ ու փեսայի հետ միասին, և շատ ցանկանում էր տեսնել Շիլլերին: Լսկ բանաստեղծի քոյրը Խրիստոֆինան գտնւում էր Բաուէրբախի մօտակայ Մէյնինգէնում, ուր ապրում էր իւր ամուսնոյ Րէյնվալդի հետ և նոյնպէս փափազում էր տեսնել վաղուց կարօտած միակ եղբօրը: Շիլլերի խորտակւած սիրտը թրթրաց և նա առիթը բաց չթողնելով, իսկոյն ծանապարհ ընկաւ:

Մի քանի օր անց Շիլլերը քրոջ մօտ, նոյնքան էլ Բաուէրբախում: Այդ բոլոր ժամանակը անցաւ նրա համար հանգիստ և անդորր: Բաուէրբախում նա մտաբերեց անյեւալ

օրերը, երբ նա ապրում էր այստեղ իբր փախստական, մի համեմատութիւն արաւ իւր սրտում և եկաւ այն եզրակացութեան, որ հինգ տարւայ մէջ շատ մեծ փոփոխութիւն է տեղի ունեցել իւր մտքերի, դատողութեան և զգացմունքների կատարելագործութեան մէջ: Ի դուր չէին ուրեմն նրա կրած նեղութիւնները, հոգեկան տանջանքները, սիրային ճգնաժամները... Ի միջի այլոց հանգստացաւ նրա սիրտը քրոջ վերաբերեալ: Շիլլերը սկզբում համաձայն չէր, որ Խրիստոֆինան Րէյնհոլդին գնայ, որը բաւական մեղամաղձօտ բնաւորութիւն ունէր: Բայց Խրիստոֆինան այնպիսի մի համեստ և խելացի անձնաւորութիւն էր, որ ամեն մի տղամարդի հետ կարող էր լաւ վարւել: Շիլլերը տեսաւ և համոզւեց, որ քոյրը չէ սխալւել, որովհետեւ նրանք թէև ապրում էին շատ չափաւոր կերպով, բայց իրանց բոլորովին բաղկաւոր էին զգում: Դարձեալ մի ապացոյց Շիլլերի համար, որ շատ չափաւոր միջոցներով անգամ կարելի է բաղկաւոր ընտանեկան կեանքով ապրել, եթէ միայն ամուսինները իրար ծանաջում ու զնահատում են:

Վերադառնալուց Շիլլերին ընկերայաւ Վիլհելմ Վոլլցոգէնը, որը ծանապարհը զցեց Րուդօլֆաւտով, ուր ապրում էր նրա ազգական Լէնդէֆելդի ընտանիքը, այսինքն այրի Լէնդէֆելդը իւր երկու աղջիկների՝ Կարօլինայի և Շարլոտայի հետ: Այդ ընտանիքի հետ բոլորաբար ծանօթացել էր Շիլլերը դեռ Մանհայմում: Տիկինը իւր աղջիկների հետ մի ամբողջ տարի Շվեյցարիայում ծանապարհօրդում էր: Վերադառնալու ժամանակ նրանք կանգ առին Շտուտգարտում, ուր գտնւում էր նրանց ազգական տիկին Վոլլցոգէնը: Տիկինը տարաւ նրանց Սօլիտիւդ և ծանօթացրեց Շիլլերի մօր հետ: Ծանապարհը շարունակելով մայրը և օրիորդները եկան Մանհայմ, ուր կամեցան բանաստեղծին տեսնել, բայց տանը չգտան: Իսկ յետոյ, երբ բանաստեղծը գնաց նրանց տեսութեան, նրանք արդէն

Ճանապարհակալութիւնը վրա էին, ուստի նրանց ծանօթութիւնը թուոյիկ անցաւ: Այս անգամ Շիլլերը նրանց վրա ոչինչ տպաւորութիւն չարաւ: Օրիորդների երեակայութիւնը տակաւին չէր հանգստացել Ալպեան լեռների հսկայական տեսարաններից, ուստի մարդիկ և մարդկային երեւոյթները չնչին ու հասարակ էին երեւում նրանց աչքին: Միայն թէ ծանօթ լինելով «Աւաղակներին» վայրենի և հղօր զործողութիւնների

Լէնգէֆելդի տունը:

հետ, քնքոյշ օրիորդները չէին կարողանում հասկանալ, թէ Շիլլերի նման խեղճ և նուրբ մարդու մէջ ինչպէ՞ս կարող է գոյութիւն ունենալ այնպիսի աղմկալի և յանդուգն հանձար: Նրանք շարունակեցին իրանց ճանապարհը, միանգամայն մոռացութեան տալով բանաստեղծին և բոլորովին չգուշակելով, որ ապագային շատ մեծ տեղ են բռնելու բանաստեղծի կենսագրութեան մէջ...

Հանգուցեալ պարոն Լէնգէֆելդը մի լուսաւորւած մարդ

էր: Նա լաւ ուշադրութիւն էր դարձնում իւր երեխաների թէ ֆիզիկական և թէ բարոյական զարգացման վրա: Նա ներշնչեց իւր երեխաներին սաստիկ սէր դէպի մոռաւոր աշխատանքը, իւր անձնական օրինակով սովորեցրեց նրանց ազնիւ լինել և գնահատել ամեն մի ազնիւ մարդուն: Հայրը մեռնելուց Կարօլինան 13 տարօք էր, իսկ Շարլօտան 10 տարօք: Երեխաների դաստիարակութեան գործը շարունակեց նրանց մայրը: Բայց առանց այդ էլ արդէն հիմքը լաւ էր դրւած: Դեռահաս օրիորդները լրացնում էին իրանց կրթութեան պակասը լուրջ ընթերցանութեամբ: Պլուտարխի և Բուսսօյի աշխատութիւնները նրանց ամենադուրեկան գրքերն էին: Այդ բոլորին աւելացաւ և շվեյցարական ճանապարհորդութիւնը, որը առ միշտ դրօշմեց նրանց սրտերի վրա գեղեցիկ բնութեան, գեղեցիկ կեանքի և «գեղեցիկ մարդկայնութեան» կնիքը:

Յառաջ քան Շիլլերի Բուդօլշտատ գալը երկու քոյրերն էլ արդէն իրանց համեմատ փոթորկալի օրեր էին ունեցել, որոնցից դեռ վերջնականապէս չէին ազատւել: Կարօլինան թէ իւր բնաւորութեամբ և թէ վիճակով շատ նման էր տիկին Կայլբին, այսինքն նոյնպէս եռանդուն, նոյնպէս ուսումնասէր և նոյնպէս զոհ անբաղդ ամուսնութեան: Նա ապրում էր իւր մօր մօտ, բայց ամուսնուց դեռ օրինապէս բաժանւած չէր: Իսկ Շարլօտան հանդիպել էր բոլորովին ուրիշ տեսակ փոթորկի: Նա սիրահարւել էր մի երիտասարդի վրա, բայց աննպաստ հանգամանքները ի վերջոյ խորտակել էին նրանց սիրային յարաբերութիւնը: Շարլօտայի սրտի վէրքը բուժելու համար տանում էին նրան այս ու այնտեղ ճանապարհորդելու: Ընթերցողի ուշադրութիւնն ենք հրաւիրում այն հանգամանքի վրա, որ այդ օրիորդի անունը նոյնպէս Շարլօտա էր և խնդրում ենք չժխտել երեք Շարլօտաներին, որոնք են՝ Վոյլցօզէն, Կայլբ և Լէնգէֆելդ: Կարծես թէ Շիլլերի ճակատին Շարլօտաները

դրւած էին: Մեր նոր ծանօթ Շարլօտային տանեցիները կրճատւած Լօտտա էին կոչուած: Նրանց օրինակին կհետեւէնք և մենք:

Ձմեռային մի ցուրտ ու մուսլ օր էր, երբ երիտասարդ ձիաւորները, Շիլլերը և Վոլլցօգէնը, վերարկուների մէջ փաթաթուած մտան Րուդօլֆտաու, որը մի փոքրիկ ու սիրուն քաղաք էր: Փողոցով անցնելուց, լուսամտից նկատեցին նրանց Լէնդէֆելդի աղջիկները և Վիլհելմին ճանաչեցին, թէ և նա կատակի համար երեսը ծածկել էր: Ինչելով մօտակայ հիւրանոցում, երեկոյեան այցելեցին նրանք Լէնդէֆելդի ընտանիքը: Միայն մի օր անցրեց Շիլլերը Րուդօլֆտաուում, բայց շատ դո՛ւ մնաց այդ այցելութիւնից: Օրիորդները շատ հետաքրքրուում էին զրականական հարցերով: Խօսակցութիւն

Շարլօտա Լէնդէֆելդ:

հարցր: Բացի այդ՝ նրանք շատ լաւ դաշնամուր էին ածում, իսկ Շիլլերը առհասարակ երաժշտութեան սիրահար էր և երաժշտութիւնը միշտ զարթեցնում էր նրա ստեղծագործական հոգին, որպէս պատահում էր Գէօտէի հետ նկարչութեան ազդեցութեան տակ: Տիկինը և օրիորդները շատ լաւ տպաւորութիւն արին Շիլլերի վրա: Վէյմար հասնելուց յետոյ Շիլլերը շարունակեց այցելել տիկին Շարլօտային: Երբ մի օր վերջինիս մօտ բանաստեղծը խօսք բացեց նոր ծանօթների մասին և զովեց օրիորդներին, Շարլօտայի աչքերը լցւեցին արտասուներով: Ինչ զգաց արդեօք տարաբաղդ Լաուրան...

բացւեց ի միջի այլոց Շիլլերի «փիլիսօփայական նամակների» մասին, և մասնաւորապէս ուշադրութեան առնւեց այդ նամակների մէջ շօշափւած «սիրոյ և բարեկամութեան»

Այստեղ թոյլ ենք տալիս մեզ մի բացատրութիւն տալ մեր ընթերցողին: Այսօրից սկսած Շիլլերի և տիկին Կայլբի սիրային յարաբերութիւնը կարելի է ընդհատուած համարել: Ինչպէս պիտի տեսնենք, բանաստեղծի ծանօթութիւնը Լէնդէֆելդի ընտանիքի հետ օրէցօր լուրջ կերպարանք էր ստանում: Իսկ տիկին Շարլօտայի հետ նրա յարաբերութիւնը զնալով թուլացաւ, նրանց նամակագրութիւնն էլ փոքր յետոյ զաղարեց և նրանք մնացին լոկ բարեկամներ: Մեզ պակասում են հարկաւոր նիւթերը, այդ բօմանք մինչև վերջը մանրամասն արծարծելու համար: Եթէ մենք իսկապէս վէպ գրելու լինէինք, մենք կդիտենայինք, թէ ուր պէտք է տանել այժմ բօմանի ընթացքը, կմտնէինք հերոսների հոգեկան աշխարհը և կաշխատէինք լուսաբանել խնդիրը հոգեբանօրէն: Տարաբաղդաբար մենք այստեղ միայն կենսագրութիւն ենք գրում, որը մեզ չոք ու ցամաք ֆակտերից բաց ոչինչ չէ տալիս: Միայն թէ մենք պիտի համաձայնութեան դանք մեր ընթերցողի հետ մի կէտին վերաբերեալ: Իրողութիւնն այն է, որ Շիլլերը վերջապէս ձեռք քաշեց տիկին Շարլօտայից և սկսեց աւելի ու աւելի մօտենալ Շարլօտա Լէնդէֆելդին: Լաւ արու Շիլլերը, թէ վատ: Ներելի՞ է նրա այդ քայլը, թէ մի տններելի սխալ է, որ նա իրան թոյլ տուաւ: Այդ շատ նուրբ խնդիր է, որի մասին կարելի է իրար հակառակ ենթադրութիւններ անել: Խնդիրը իսկապէս պարզելու համար ոչ միայն անհրաժեշտ կլինէր աւելի փաստեր ունենալ ձեռքի տակ, այլև շօշափել հարցը զանազան սօցիալական, հոգեբանական, տնտեսական, նոյն իսկ առողջապահական և սրանց նման տեսակէտներից: Ուրիշ խօսքով ասած, այդ հարցը լուծելու համար հարկաւոր կլինէր մի ամբողջ հատոր գրել: Ուստի բաւականանում ենք մեր համեստ կարծիքը յայտնելով: Հակառակ բոլոր զերմանական կենսագիրներին, մենք պնդում ենք, որ Շիլլերի քայլը

սխալ էր: Շարլոտա Կայլը մի անդուգական կնամարդ էր, որի նմանը «գեղեցիկ սեռի» մէջ չափազանց սակաւ է պատահում: Նա տաղանդ էր, այն էլ զուտ կանայքի տաղանդ, այսինքն օժտւած էր իւր սեռին յատկանիշ, երկնազմայլ սիրով և բոլոր բարեմասնութիւններով: Իսկ Շիլլէրը որոշ չափով ենթակայ էր այն պատմական նախապաշարմունքին, թէ կինը «սու-հարկ» համար է: Կարելի է ասել, որ Շարլոտայի ինքնուրոյն և ներգործական բնավորութիւնը մի տեսակ խորթ էր թւում Շիլլէրին: «Ես կամենում եմ — գրում է նա Կէրնէրին — այնպիսի մի կին ունենալ, որին է՝ կարողանամ բաղդաւոր անել»: Մի կողմ թողնելով այստեղ կանանց հարցը, կասենք միայն, որ Շիլլէրի սխալը ներելի էր այն պատճառով, որ գեղեցիկ սեռին բոլորովին անմիտ դեր յատկացնելու սկզբունքը, նոյն իսկ մեր ժամանակ մի հանրամարդկային նախապաշարմունք է: Դեռ մի քանի անգամ պիտի տեղի ունենան թէ սօցիալական և թէ բարոյագիտական յեղափոխութիւններ, մինչև որ քաղաքակիրթ աշխարհը ըմբռնի գեղեցիկ սեռի իսկական արժանիքը, և ստիպէ նրան թողնել իւր այլասեռւած ստոր դրութիւնը և մի արժանաւոր դիրք բռնել կեանքի ու պատմութեան մէջ: Իսկ մինչև այն պէտք է ներողամիտ աչքով նայել անհասկանալի սխալներին, որքան էլ այդ անհասկանալի բարձր տաղանդի տէր լինեն:

Այնուամենայնիւ այդ սխալի պատճառով մենք չպէտք է անհաշտ աչքով նայենք իդէալիստ բանաստեղծի վրա: Թող տանք, որ նա սիրէ, ում կամենում է և կազմակերպէ իւր վիճակը, որպէս կամենում է: Մենք կբաւականանանք միայն դիտելով, թէ ինչպէս է շարունակում նա մաքառել կեանքի դէմ և ինչպէս է իրագործում իւր իդէալները:

Բուդոլֆտատից Վէյմար վերադառնալով, Շիլլէրի ուշը յետ էր մնացել, բայց բաղդաւորապէս Լէնդէֆելդի ընտանիքն

էլ փոքր յետոյ եկաւ Վէյմար: Տիկին Լէնդէֆելդը վաղուց մտադիր էր իւր կրտսեր աղջկան պալատական Ֆրէյլին դարձնել, ուստի և կամենում էր այժմից մօտ լինել պալատին: Բանաստեղծը շարունակեց մէկ-մէկ տեսնել օրիորդի հետ: Փոքր ժամանակից յետոյ, երբ Լօտտան վերադառնում էր Բուդոլֆտատ, խնդրեց Շիլլէրին մի բան դրել իւր այլքում: Մէջ Շիլլէրը դրեց մի գեղեցիկ ոտանաւոր և աւելացրեց. «Դուք Դուք այնքան մեծ ցանկութիւն չունեք Ձեր դաշտերը և լեռները տեսնելու, որքան ես»: Լօտտան յիշեցրեց նրան, որ նա խօստացել է գնալ ամառը իրանց մօտ: Շիլլէրը պայմանաւորւեց նրա հետ, որ նա վարձէ իւր համար մի բնակարան Բուդոլֆտատի շրջակայքում:

Այդ ձմեռ Շիլլէրը բռնն էռանդով աշխատում էր: Նա շարունակում էր խմբագրել «Տալիան», որ լոյս էր տեսնում Լայպցիկում: Բացի այդ՝ մասնակցում էր բանաստեղծը Վիլհելմի «Մերկուր» ամսագրին: Բայց նրա աշխատութիւնների մէջ այժմ առաջին տեղն էր բռնում «Նիդերլանդիայի ազատութեան պատմութիւնը»: Կէրնէրին դուր չէին գալիս այդ պարագմունքները: Նա կամենում էր, որ Շիլլէրը զբաղէ որևէ բանաստեղծական մեծ գործով և շարունակ նստակներով յանդիմանում էր բանաստեղծին, թէ նա մոռացութեան է տւել իսկական կոչումը: Շիլլէրը արդարացնում էր իրան ասելով, թէ ինքը պիտի ապրուստ ձեռք բերէ գրականական աշխատանքով, ուստի ստիպւած է գործ դնել իւր ոյժերը գրականական այնպիսի աշխատանքների վրա, որոնք աւելի ձեռնաու են: Բանաստեղծութիւնը պահանջում է ներշնչութիւն, հոգեկան որոշ արամադրութիւն, իսկ պատմաբանական աշխատանքը միշտ հնարաւոր է: Այդպէս ասում էր բանաստեղծը՝ բարեկամին հանգստացնելու համար: Բայց իւր սրտում նա ունէր ուրիշ աւելի համակրելի պատճառ, նա գգնում էր, որ իւր մտա-

ւոր պաշարը բաւական սահմանափակ է առ այժմ, համեմատելով ստեղծագործական եռանդի հետ: Չէ՞ որ անընդհատ ստեղծագործութեան համար բաւականաչափ նիւթ պէտք է ունենայ: Իսկ Շիլլերի նման ստեղծագործողը, որ իւրաքանչիւր բառի մէջ իմաստ էր դնում, պիտի չբաւականանար մարդկային երեւոյթների թուուցիկ ծանօթութեամբ, այլ պիտի մտնէր կեանքի խորութեան մէջ: Ահա թէ ինչն էր իսկապէս կապում նրան պատմութեան հետ: Չնայելով ծանր աշխատանքներին, բանաստեղծը ուրախ էր, մտաբերելով որ շուտով դարնային օրերը կսկսեն և Բուդօլֆտատի շրջակայքում նա փոքր առ փոքր կբուժէ, կհանգստացնէ իւր յոգնած սիրտը:

Շիլլերի տնակը Փոլիշտատում:

XIII.

Մայիսի կէսին դնաց Շիլլերը Փոլիշտատ: Այդ գիւղն ընկած է Ձապ գետի ափին, լեռներով շրջապատւած մի գեղեցիկ հովիտի մէջ: Լօտտան արդէն վարձել էր Շիլլերի համար փոքրիկ սենեակ մէկ երգեցողութեան ուսուցչի տանը: Բանաստեղծի բնակարանի հանդէպ կար մի ծառադարձ բլուր, ուր յաճախ նստում էր նա և զմայլում հովիտի ու լեռնազաւթների պատկերով: Հեռում երևում էր փոքրիկ, բայց գեղեցիկ քաղաքը, որի ետևում ապառաժի կրճքին կպած էր դքսի ամրոցը: Մի համեստ ուղի տանում էր գիւղից դէպի քաղաք, ոլորւելով գետի ափով, արտերի ու այգիների միջով:

Ցարաբաղդաբար տեղ հասնելուց մի քանի օր յետոյ Շիլլերը մրսեց և սաստիկ կաւարր ստացաւ: Մեծ հոգացողութեամբ էին վերաբերւում դէպի նա երգեցողութեան ուսուցչի ընտանիքում, այնպէս որ հիւանդը շուտով ոտքի կանգնեց և սկսեց վայելել գեղեցիկ շրջակայքի հրապոյրը: Նրա ամենասիրելի տեղն էր հովիտը, ուր գետակը գոռգոռալով վազում էր ապառաժների միջով, սոճիների շաքով: Սյտեղից բանաստեղծը բարձրանում էր դէպի վանքի աւերակները, որոնք շատ

նիւթ էին տալիս նրա ուսումնաճարաւ սրտին: Երբ ամառային արեգակը երեկոյեան դէմ համեստ ու մեղմ կերպարանք ընդունելով խոնարհում էր դէպի հօրիգօն, երիտասարդ բանաստեղծի սիրտը թրթրում էր... Նա վայր էր իջնում ապառաժից և հանդարտ քայլերով առաջ էր ընթանում գետակի ափերով: Գեղեցիկ էր գետակը, սրտազրաւ էին սուերախիտ սոճիները, հրաշալի էր շողշողում ու ժպտում խիտ ձիւղերի միջով արեգը, բայց այս բոլորը նսեմանում էր այն պատկերի առաջ, որը ահա, ահա պիտի հանդիսանար կամուրջի ծայրից... Երբ մետաքսեայ, սպիտակափայլ ամպերը փռում, տարածում էին արեւմտեան հօրիգօնի վրա և կենսաբեր դեփիւռը համբուրելով սահում էր՝ նորից թարմացած տերեւների վրայով, երբ անսահման երկնականարը կարծես մի առանձին յստակութիւն էր ստանում՝ հիւրեկ լուսնեակին ընդունելու համար, սիրաբորբոք բանաստեղծը հանդիպում էր կամուրջի վրա իւր հրեշտականման բարեկամուհուն, սիրալիր քէնիի հետ միասին:

Շիլլերի խօսակցութիւնը նրանց հետ լուրջ էր, խելացի, և իւրաքանչիւր բառի մէջ արտայայտում էր նրա բարի սիրտը: «Նրա խօսակցութիւնը ականջ դնելով — զրում է Կարօլինան — ձեզ թւում է, թէ զբօսնում էք երկնային աստղերի և երկրային ծաղիկների մէջ»: Բանաստեղծը առաջնորդում էր քոյրերին դէպի քաղաք, ուր սպասում էր անկեղծ բարեկամների մի փոքրիկ շրջան: Շիլլերը, օրիորդները և սրանց մայրը այնպէս ընտելացան իրար, որ չէին կարող մի օր անցուցանել առանց իրար տեսնելու և այդ տեսակցութեամբ ամենքն էլ ուրախ էին:

Բայց այդ ուրախ օրերումն էլ Շիլլերը չէր մոռանում կոչումը և նոյն իսկ զւարճութեան և աշխատութեան ժամերից աշխատում էր որևէ դրական օգուտ քաղել: Բարեկամուհիների հետ միասին կարդում էր նա յունական բանաստեղծ-

ների զրեաճքները, որոնք բացում էին նրանց առաջ մի աշխարհ, որտեղ հակասութիւն չկար մարդկային և աստուածային բաների մէջ, խելքը և բնութիւնը համերաշխ էին իրար հետ: Այն զգացումը, թէ յունական և գերմանական ոգիների մէջ ինչոր նմանութիւն կայ, հետաքրքրում էր Շիլլերին, ինչպէս և Գէօտէին: «Ես ոչինչ չեմ կարդում բացի հօմերոսից — զրում է նա Կէրնէրին — վճռել եմ այլևս չկարդալ նոր գրողներին, որովհետեւ սրանցից ոչ մէկը բաւականութիւն չէ պատճառում ինձ, միայն հների մէջ եմ գտնում իսկական զւարճութիւն: Նրանք ինձ անհրաժեշտ են, որ զտեն իմ ձաշակը, որը կորցրել է իւր իսկական պարզութիւնը»: Այդ տողերը թէև վերաբերմամբ նոր գրողներին բաւական չափազանցած են, այնուամենայնիւ ցոյց են տալիս, թէ որպիսի աչալընթեամբ հսկում էր բանաստեղծը իւր ինքնակրթութեան վրա: Երբէք մի թերուս կամ տխմար դրիչ այդպէս անխնայ կերպով չի քննադատել ինքն իրան: Քոյրերը խնդրեցին Շիլլերին, որ մի քանի կարեւոր կտորներ թարգմանէ յունարէնից և նա ընտրեց Էվրիպիդին, որի բանաստեղծական ուղղութիւնը Շիլլերի սեփականին նման էր, և թարգմանեց լատիներէնի օգնութեամբ բաւական յաջող կերպով, թէև յունարէն լեզուն լաւ չգիտէր:

Բայց Շիլլերը զբաղւում էր այդ ժամանակ և ինքնուրոյն զրեաճքերով: «Մերկուր» ամսագրի մէջ լոյս տեսան նրա նամակները իւր «Իօն - Կարլոսի» մասին, որ բաւական հետաքրքիր նիւթ էին տալիս գեղարուեստի զիտութեան համար: Ապա Շիլլերը վերջացրեց «Նիդերլանդիայի ազատութեան» առաջին մասը: Այդ զրեաճքն ըստ ծրագրի պիտի բաղկանար վեց հատորից, բայց ծրագիրը չիրագործւեց: Շիլլերը մասնագէտ պատմաբան չէր, այլ պատմութեան ասպարիզով անցնելը մի տեսակ ինքնակրթական շրջան էր, որ պիտի կատարէր փիլիսոփայ - բանաստեղծը: Այնուամենայնիւ Շիլլերի այդ կիսատ

զրւածքը մեծ ուշադրութեան արժանացաւ: Շիլլէրը առաջինն եղաւ, որ նայեց պատմութեան վրա բուն փիլիսոփայական տեսակէտից և փոխանակ թիւեր և անուններ միմեանց ետեւից շարելու, կամ պատմական դէպքեր և անեկդօտներ պատմելու, հապտապէս մտքեց պատմութեան մէջ: Բայցի այդ՝ Շիլլէրի պատմութիւնը զրւած էր պարզ լեզուով և ախորժելի ոճով, այնպէս որ ժամանակակից պատմադիրները սկսեցին հասկանալ թէ ինչպէս պէտք է պատմութիւն գրել, որ նրան կարգացող լինի: Եւ իսկապէս պատմական գրքերի ընթերցանութիւնը Գերմանիայում սկսեց Շիլլէրի թեթեւ ձեռքից:

Վաղուց էր Շիլլէրը մտադիր այս պատմութիւնը գրելու: Այդ միտքը ծագել էր նրա զլխում, երբ «Դօն - Կարլոսի» համար ուսումնասիրութեամբ Իսպանիայի պատմութիւնը: Բայց սկսեց գրել Վէյմար դպրուց յետոյ: Կէրնէրը ստանալով այդ տեղեկութիւնը, չուրախացաւ, որովհետեւ նա Շիլլէրի կոչումը միայն բանաստեղծութեան մէջ էր տեսնում: Շիլլէրին չզիտեցրեց բարեկամի տարակուսանքը: Նա լաւ էր գիտակցում, որ թէ իւր հոգեկան զարգացման համար և թէ իւր դրամատիկ պիտի լաւ ծանօթ լինի պատմութեան հետ: Եւ հէնց որպէս ընթերցանութեան նիւթ ժողովրդի համար, նրա կարծիքով մեծ նշանակութիւն ունի պատմական զրւածքը: Հարցը միայն այն է, թէ գրողը ինչ ոգով է գրում: Այդ տեսակէտից Շիլլէրի գրիչը անդուգական էր:

Ամենալաւ կտորները գրեց Շիլլէրը Բուդօլշտատում: Ինչ որ ցերեկը գրում էր, երեկոյեան կարդում էր քոյրերի համար: Արդէն սրանով մասամբ բացատրւում է այն ջերմութիւնը, որ զգում է մարդ այդ պատմութիւնը կարդալով: Բայց չպէտք է կարծել, որ Շիլլէրին առաջնորդողը սիրոյ անձնական զգացմունքն էր: Ոչ այլ մի ուրիշ տարր կար, որ շատ աւելի ներգործութիւն էր անում նրա գրչի վրա: Շիլլէրին ոգևորո-

ղը մարդկային ազատութեան սկզբունքն էր, որ արտայայտւում է նրա բոլոր զրւածքների մէջ: Երբ մարդ կարդում է Շիլլէրի թէ բանաստեղծական, թէ փիլիսոփայական և թէ պատմական զրւածքները, բոլորի մէջ էլ նախ և յառաջ զգում է, որ Շիլլէրի գրչի աղբ բուռն ազատութեան ձգտումն է.... Այդ բանը պարզապէս արտայայտւում է ազատասէր պատմադէպը իւր յառաջաբանի մէջ ասելով.

«Վեհ ու մխիթարական է այն գիտակցութիւնը, թէ իշխանական զօրութեան յամառ ոտնձգութեան դէմ զոյլութիւն ունի մի միջոց ևս, թէ նրանց ամենանուրբ ծրագիրները խորտակւում են մարդկային ազատասէր ոգոյ առաջ, թէ քաջարի ընդդիմութիւնը կարող է ծալել բռնապետի երկարացրած բազուկը և հերոսական մաքառումը կարող է խորտակել նրա սարսափելի զօրութիւնը: Ոչ մի տեղ ես չթափանցեցի այդ ճշմարտութեամբ այնպէս կենդանի կերպով, որպէս այդ արժանաւոր ապստամբութեան պատմութեան մէջ: Ուստի որոշեցի կանգնեցնել աշխարհքի առաջ քաղաքացիական ոյժի այդ զեղեցիկ արձանը, ընթերցողի սրտում ինքնագիտակցութեան զգացմունք զարթեցնելու և մի նոր անհերքելի ապացոյց տալու համար, թէ ինչ կարող են անել մարդիկ առհասարակ և ինչ կարող են զուլս բերել միացած ոյժերով»:

Եւ իսկապէս այդ յառաջաբանի ոգով թափանցւած է ամբողջ զրւածքը: Բնաւորութիւնների նկարագրութիւնները, պատահած դէպքերի պատմութիւնը, նիւթի ընտրութիւնը և մշակութեան ձևը, մէջ բերած դատողութիւնները — բոլորն էլ յիշեալ նպատակին են ծառայում: Իւրաքանչիւր քայլափոխում պատմադիրը հիմնւում է այդ սկզբունքի վրա և բոլոր երեւոյթները բացատրում է այս տեսակէտից: Շարունակ ցոյց է տալիս նա իւր զայրոյթը հոգևորական տիրապետութեան ու քաղաքական բռնապետութեան դէմ, և ամենուրեք պաշտպա-

նում է մարդկային անձեռնմխելի իրաւունքները, բնական մա-
քուր զգացմունքները և անհատի ազատ շարժողութիւնը,
հակառակ պետական մեխանիզմի միատեսակութեան:

Որպէս պատմութեան մէջ աշխատում էր բանաստեղծ-
-Շիլլէրը գեղարւեստական տարր մտցնել, որպէսզի նա աւելի
մատչելի և ազդեցիկ լինի, նոյնպէս միւս կողմից պատմագէտ-
-Շիլլէրը պատմական նիւթ և օրէնք էր մտցնում գեղարւեստի
մէջ, որպէսզի վիրշինս իրական արժանիք և փիլիսոփայական
կշիռ ստանայ: Առաջին դէպքում պատմագէտին օգնում է բա-
նաստեղծը, իսկ երկրորդ դէպքում բանաստեղծին նպաստում
է պատմագէտը: Շիլլէրի առաջին տեսակի դրւածքների համար
օրինակ կարող է համարել «Նիդերլանդիայի ազատութիւնը»,
իսկ երկրորդ տեսակի ներկայացուցիչն է «Արւեստագէտներ»
կոչւած քնարերգը, որ զրեց Շիլլէրը նոյնպէս Ռուդօլֆ Կոլլար-
-Մալլին զրւածքի մէջ ցոյց է տալիս, թէ ազատ ու մարդա-
վայել կեանք ստեղծելու համար անհրաժեշտ է մարդկանց
ոյժերի միութիւնը, կամ ընդհանրական կամքի ներդրածութիւ-
նը: Իսկ «Արւեստագէտների» մէջ բանաստեղծը արծարծում է
այն միտքը, թէ մարդկային ոյժերը և առհասարակ մարդու
էութիւնը մշակելու, բարձրացնելու համար՝ ամենամեծ միջոցը
գեղարւեստն է: Ընթերցողին աւելի զաղափար տալու համար
յիշեալ բանաստեղծութեան մասին, կրեքեք այստեղ նրանից
մի քանի շարքեր.

Եղենեայ ծիւղը բռնած քո ձեռքին,
Ազնիւ և հզօր զրօշմ քո դէմքին,
Լուսաւոր մտքով, կատարեալ հոգով
Կանգնած ես, ո՞վ մարդ, նոր դարի շէմքին:

.
Բայց պարծենալով տարած յաղթութեամբ,
Մի մոռանար դու պարզամտութեամբ

Այն ձեռքը, որ դեռ քո կեանքի սկզբին
Գտաւ սուգի մէջ անխնամ որբիկին,
Վայրենի բնութեան անտէր զաւակին:
Եւ գուշակելով բարձր ապագան,
Կրթեց քո սիրտը խնամքով մայրական:

.
Պարզեց մարդկային քո սուրբ պարտքերը,
Առաքինութեան նուրբ գաղտնիքները
Մեղուից սովորի ժրաջանութիւն,
Որդնր դաս կը տայ քեզ ճարպիկութիւն,
Գիտութեան մէջ դու ոգոյն ընկեր ես,
Իսկ գեղարւեստը միայն դժուր ունես: +
Գեղեցկութեան մեղմ լոյսի միջոցով
Գիտակցութեան մէջ ներս մտար շուտով,
Որպէսզի վարժես բարձրագոյն տեսքին
Պիտ՝ նախ սովորես գեղեցիկ շողբին:
Նախ պիտ՝ մուղայի քնքոյշ քնարը
Կրթէ, մշակէ սրտիդ նուրբ լարը,
Հոգոյդ մէջ զարթնէ սրբագոյն յոյզը, +
Որ նա ըմբռնէ բարձրագոյն լոյսը:

.
Զուտ ճշմարտութեան սուրբ աստուածուհին,
Անտեսանելի հողեղէն աչքին,
Նա որ երկնային վեհափառ գահից
Դիտում է անհուն երկինք աստղալից,
Նա, որին միայն տեսնել կարող են
Աննիւթ, անապակ ոգիք հրեղէն,
Գլխից վերցնելով բոցավառ թաղը,
Գահը թողելով, իշաւ աշխարհքը:
Նա, գեղեցկութեան հանդերձն հագած,

Եւ չքնադութեան գօտիկը կապած,
 Ինքն իրան տւաւ պատկեր մանկական,
 Որ մանուկները ըմբռնեն ու զգան:
 Բայց կը գայ ժամ՝ երբ գեղեցկութիւնը
 Կը փայլէ որպէս ճշմարտութիւնը:
 Երբ արարելը իւր պայծառ դէմքից
 չեռացրեց մարդուն, զրկեց երկնքից,
 Ոգիները նրան դաւաճանեցին,
 Երես դարձնելով, մենակ թողեցին,
 Գեղեցկի ոգին իշաւ երկնքից
 Զուղեց բաժանւել անբաղդ ընկերից,
 Եւ նրա շուրջը միշտ պար բռնելով,
 Դրախտ է նկարում պայծառ գոյներով:

Ս. Հա մօտեցաւ ամբօխը ապշած,
 Արւեստադէտի գործով հիացած.
 «Տեսէ՞ք — ասաց նա — ինչպէս մարդն ինքը
 Հրաշքներ է գործում, որպէս երկինքը»:
 Եւ բանաստեղծի քաղցրիկ երգերը
 Բարեփոխեցին մարդկանց բարքերը,
 Մարդկային հոգին լցւեց ցնծութեամբ,
 Երկնային լոյսի մեղմիկ բերկրութեամբ...

Յաղթելով նա իւր վայրենի կիրքը,
 Թռաւ երկնային ցնծութեան գիրկը.
 Կորաւ նախնական բիրտ բնութիւնը,
 Յուաց ճակատին մարդկայնութիւնը:
 Դիտում նոր դարձնած բարձր մտքերը
 Փայլեցրին մարդու պայծառ պատկերը.
 Հայեացք ուղղելով դէպի աստեղքը

Իւր արքայական ցոյց տւաւ դէմքը,
 Գոհունակ սրտով նայեց արեգին,
 Սփոփեց լուսով իւր ծարաւ հոգին:

Հերոսի սիրտը լցւեց բաղձանքով,
 Նրան նմանւելու ազնիւ տենչանքով:
 Արւեստադէտի ստեղծեց հանձարը
 Վեհ գեղեցկութեան նախատիպարը...

Սյս տողերից երևում է, թէ որքան մեծ նշանակութիւն էր տալիս Շիլլէրը գեղարւեստին: Եւ այն հանգամանքը, որ այդպիսի քաղաքակրթական-փիլիսօփայական հարցը կարողանում էր Շիլլէրը արծարծել քնարերգի ձևով, ցոյց է տալիս, որ նրա սիրտը, միտքը, ամբողջ կեանքը լցւած էր գեղարւեստի սիրով: Մեր կարծիքով այդ է պատճառը, որ Շիլլէրը կարողացաւ առանց մեծ դժւարութեան հրաժարւել իւր Շարլոտայից և նորից մի թարմ կեանքի ծրագիր մշակել: Շիլլէրի համար ընկերը, կինը, տունն ու տեղը, սէրը, ամուսնութիւնը և ամեն բան ինքն ըստ ինքեան նպատակ չէր կազմում: Բանաստեղծի նպատակը բարձր հանրամարդկային բնաւորութիւն ունէր, որի համար բոլոր մնացեալը միայն միջոց էր: Շիլլէրը կամենում էր տունն ու տեղ ունենալ, որպէսզի կարողանայ բոլոր ոյժով նւիրւել իւր բարձր կոչման: Կարելի է ասել, որ Շարլոտային նա հէնց սկզբից սիրում էր նախ և յառաջ այն պատճառով, որ նա կարողանում էր ըմբռնել բանաստեղծի կոչումը և դնահատել նրան: Քանի դեռ բանաստեղծը շատ երիտասարդ էր, չէր կարողանում որոշել իւր անհատական զգացումները ընդհանուր բարձր ձգտումներից: Բայց հետզհետէ նա որոշեց իւր դիրքը, եկաւ այն եզրակացութեան, թէ «միտքը զարգանում է մենակութեան մէջ», ուստի և սկսեց պահանջել միայն այնպիսի մի կին, որը հնարաւոր դարձնէր նրա տնային-խա-

ղաղ կեանքը: Իսկ այդպիսի մէկը Հէնց Լօտտան էր որ կար:

Շիլլերի և Լօտտայի յարաբերութիւնը փոքր առ փոքր աւելի մտերմանում էր: Տիկին Լէնգէֆէլդը շատ էլ ուրախ էր այդ բանով: Նրա համար աւելի ցանկալի էր, որ իւր աղջիկը պալատական օրիորդ դառնայ, քան թէ մի նիւթապէս անապահով բանաստեղծի կին: Այդ միտքը ստիպեց նրան առժամանակ հեռացնել Լօտտային Բուդօլշտատից: Լօտտային ուղարկեցին Կօխբերգ իւր ազգականների տունը, բայց նրա և Շիլլերի մէջ սկսեց ջերմ նամակադրութիւն, որի իւրաքանչիւր բառը արտայայտում էր փոխադարձ համակրութիւն և ջերմութիւն: Ամառւայ վերջին վերադարձաւ Լօտտան՝ Շիլլերին ճանապարհ դրելու: Բանաստեղծին շտապեցնում էին Վէյմարից: «Մերկուր» ամսագիրը հոգեւորքի մէջ էր և Վիլհմը աղերսազին խնդրում էր բանաստեղծին վերադառնալ, հաւատացնելով որ ամսագրի վիճակը նրանից է կախած: Բայց յառաջ քան Վէյմար վերադառնալը, Շիլլերը բազմ ունեցաւ մի նոր, շատ կարեւոր ծանօթութիւն ձեռք բերելու:

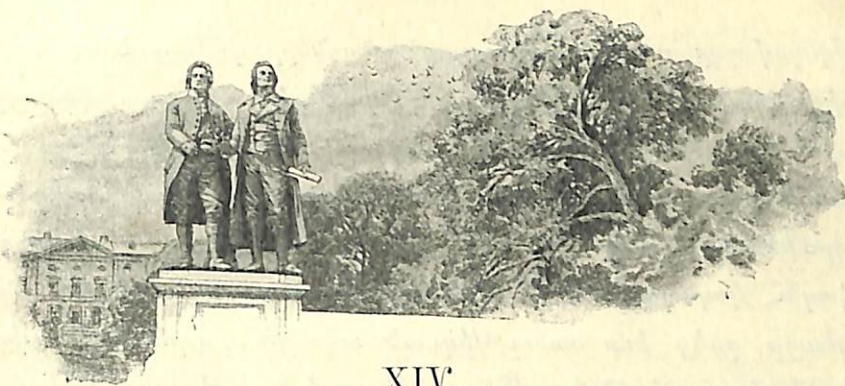
Իտալական ճանապարհորդութիւնից վերադառնալով Գէօտէն եկաւ Կօխբերգ, իւր բարեկամուհի—տիկին Փօն-Շտէյնին տեսնելու: Կօխբերգը գտնւում էր Բուդօլշտատից մի միոն հեռավորութեան վրա: Տիկին Փօն-Շտէյնի և մի քանի ուրիշ հիւրերի հետ միասին Գէօտէն այցելեց և Լէնգէֆէլդի տունը, ուր նրանք ճաշի քնացին Կարօլինայի բնակարանում: Հրաւիրւած էր, ի հարկէ, և Շիլլերը: Կարօլինան և Լօտտան շատ յոյս ունէին, որ երկու բանաստեղծները կ'մտերմանան այդ օրը: Բայց փորձը ցոյց տւաւ, որ նրանք սխալւում էին: Գէօտէն և Շիլլերը թէև ծանօթացան, խօսակցեցին իրար հետ, ինչպէս և բոլոր միւս հիւրերը, սակայն այդ բոլորը սահմանափակ ձևականութիւններից ղէնք չէր անցնում: Գէօտէն այժմ փոխւած էր և առաջւայ նման շատ ասել ու լսել չէր սիրում: Իտալիայից

վերադառնալուց յետոյ նա մի տեսակ հեռու էր պահում իրան: Յայտնի է որ նրա զեղարւեստական սկզբունքները այժմ մեծ փոփոխութեան էին ենթարկւել: Նախկին փոթորկալի ուղղութեան այժմ փոխարինում էր նորը—կլասիկական զեղարւեստը: Իսկ Շիլլերին նա ճանաչում էր իբր «Աւագակների» հեղինակ, որը նրա աչքին այլևս առանձին արժէք չունէր: Ի հարկէ Գէօտէն զրում էր, որ այնուամենայնիւ Շիլլերը նշանաւոր տաղանդ էր, և կարող էր հետզհետէ կատարելութեան հասցնել արւեստը: Ուստի փորձառու բանաստեղծը ոչ թէ խսկապէս խոյս էր տալիս Շիլլերից, այլ կամենում էր, որ գործը զնայ բնական ճանապարհով, բարեկամութիւնը փոքր առ փոքր յառաջ դայ: Բացելով սեղանի վրա դրած մի ամսագրի համարը, Գէօտէի աչքին ընկաւ Շիլլերի «Յունաստանի աստուածները» և նա թոյլտուութիւն խնդրելով՝ իւր հետ վերցրեց ամսագրի համարը. կնշանակէ, որ նա հետաքրքրւում էր Շիլլերի գրւածքներով:

Որքան էլ Շիլլերը կամենում էր ամառը երկարացնել, այնուամենայնիւ հոկտեմբերին ստիպւած էր վերադառնալ: Քոյրերն էլ պիտի զնային էրֆուրտ իրանց մի ազգականի տունը: Շիլլերը ճանապարհ դրեց քոյրերին և յետոյ ինքն էլ ուղղեց դէպի Վէյմար:

Նիդերլանդիայի պատմութիւնը մեծ ուշադրութեան արժանացաւ: Միանգամից ամենքը հասկացան, որ Շիլլերը ոչ միայն բանաստեղծ է, այլ և նա ունի նոյնպէս գիտնականին յատուկ հետազոտող ոգի և քննադատական զօրեղ ճաշակ: Այդ ժամանակ հեռացաւ Նայից պատմութեան պրօֆեսորը և նրա տեղը պէտք էր նորը նշանակել: Գէօտէի կարգադրութեամբ գաղտնի խորհրդ. ժողովը սկսեց համոզել Շիլլերին, որ աշխատէ ձեռք բերել այդ ազատ տեղը: Շիլլերը շատ դէս ու դէն զրեց, բայց վերջապէս համոզւեց և մի խնդիրք զրեց

դքսի անունով: Խնդիրքի դործը անյապաղ ընթացք ստացաւ, որովհետեւ Գէօտէն աշխատում էր այդ մասին: Այնուամենայնիւ Շիլլերը առ այժմ կիսասիրտ էր վերաբերում դէպի դործը, ի նկատի ունենալով մի քանի հանգամանքներ: Նախ Շիլլերը ինքն իրան անպատրաստ էր համարում պատմութեան պրօֆեսորի կոչման համար: Միւս հանգամանքը այն էր, որ Շիլլերը իբր տակաւին «արտաքոյ - կարգի» պրօֆեսոր, ուժիկ չէր ստանալու, այլ բաւականանալու էր դասերից ստացւած փողերով: Սրա փոխարէն դեռ ինքը պիտի ծախս անէր նախապէս մագիստրոսի դիպլոմ ձեռք բերելու համար, առանց որի չէր կարելի պրօֆեսոր նշանակել: Վերջապէս կար մի երրորդ հանգամանք, բանաստեղծին ցանկալի էր միշտ ազատ մնալ, ազատ թռչնի նման հարկաւոր ժամանակ դէս ու դէն թռչել: Մանաւանդ ցաւացնում էր նրան այն միտքը, որ դարնան չի կարողանալ Րուդօլֆաւոր տեղափոխել: Սակայն Հէնց Րուդօլֆաւոր բարեկամութեամբ ապագան պահանջում էր, որ Շիլլերը որոշ դիրք ստեղծէր իւր համար: Եւ այդպէս երկու կարգի հանգամանքները կշռելուց յետոյ, բանաստեղծը աւելորդ համարեց այդ քայլն անել:

XIV.

Շուտով հաստատուեց Շիլլերը նոր պաշտօնի մէջ: Իսկոյն զնաց նա Ենա, համեստ բնակարան վարձեց, մի զրասեղան զնեց, որը կազմում էր նրա ամենաանհրաժեշտ կարասիքը տնային զբաղմունքի համար: Ապա իւր տնտեսական կեանքի համար մի շատ չափաւոր ծրագիր կազմելով, սկսեց պատրաստել դասախօսութիւնները:

Եկաւ նշանակւած օրը, երբ Շիլլերը պիտի սկսէր դասախօսութիւնները: Նախապէս յայտարարել էր, որ իբր յառաջաբան պիտի խօսէ պատմութեան նշանակութեան մասին: Առ այժմ ինքը լսարան չունենալով, որոշել էր դասախօսել պրօֆեսոր Րէյնհօլդի դահլիճում, որ մօտաւորապէս հարիւր մարդ էր տեղաւորում: Դասախօսութիւնը պիտի սկսէր երեկոյեան ժամի 6-ին, բայց մի ժամ առաջ արդէն այնքան ուսանող էր հաւաքւել, որ բոլոր դռները և սրահները լցւած էին: Շիլլերը իւր բնակարանի լուսամուտից տեսնում էր, թէ ինչպէս ուսանողները դեռ շարունակում են նորանոր խմբերով գնալ դէպի լսարան: Ուստի նա իսկոյն մարդ ուղարկեց մի ուրիշ պրօֆեսորի մօտ, որ թոյլ տայ օգտւել իւր լսարանից, որն աւելի քան հինգ հարիւր մարդ էր զետեղում: Կէս ժամից յետոյ ուսանողների ահագին բազմութիւնը, դուրս վազելով Րէյնհօլդի դահլիճից, միմեանց հրելով վազում էին դէպի միւս լսարանը: «Յօվհանիսեան» երկայնաձիգ փողոցը սարսափելի

կերպով դրսևորում էր: Անցուդարձ անողները վախեցած՝ միմեան-
ցից հարցնում էին, թե ինչ է պատահել: Երկչոտ կանայք,
շփոթած թափուկ էին լուսամուտների վրա, կարծելով թե
քաղաքը այրւում է: Ճիշտ ժամանակին եկաւ բանաստեղծ—
պրօֆեսորը և անցնելով ուսանողական անթիւ շարքերի միջով,
հաղիւ կարողացաւ գտնել ամբիօնը, ուր բարձրանալով հա-
յեացք դրեց իւր առաջ դիզած ահագին բազմութեան վրա
և մի փոքր շփոթեց: Մի քանի րոպէ նա մի տեսակ վախե-
ցած էր և դժարութեամբ էր գտնում խօսքի թելը: Բայց
շուտով տիրապետեց իրան, կամ աւելի լաւ է ասել, մտքի
ընթացքը տիրապետեց նրան: Այլևս Շիլլերը ոչ թե դասա-
խօսում էր, այլ ստեղծագործում էր մի առանձին ողևորու-
թեամբ: Լարւած ուշադրութեամբ ականջ էր դնում կէս հա-
զարից բաղկացած ուսումնաժողովուրդին, որը
շատ լաւ էր զգում, թե այս անգամ կանգնած է ամբիօնի
վրա ոչ թե չոր ու ցամաք պաշտօնեայ-գիտնականը, այլ ճշմար-
տութեան վարդապետը, ժողովրդի կարեկից ուսուցիչը, բա-
նաստեղծ - պրօֆեսորը:

«Ուրախացնող և պատւաբեր է — ասում էր նա — ինձ
յանձնւած առարկան, որը մտածող և դիտող մարդուն տալիս
է ուսանելի բազմութիւն նիւթեր, աշխատասեր պաշտօնեային՝
ազնիւ օրինակներ, փիլիսոփային՝ կարևորագոյն հարցեր, և
առանց բացառութեան բոլոր մարդկանց՝ ազնւագոյն զար-
ձութեան հարուստ աղբիւր: այդ առարկան ընդհանուր պատ-
մութիւնն է... Արդիւնաւէտ և լայնածաւալ է պատմութեան
ասպարէզը, նրա շրջանի մէջ է գտնւում բարոյական ամբողջ
աշխարհը: Պատմութիւնը դիտում է մարդուն նրա մտաւոր
զանազան գործութեանց մէջ, նրա յիմարութեան և իմաստու-
թեան միջոցին, նրա ստորութեան և ազնւութեան դէպքե-
րում: Ամեն բանի մասին, ինչոր մարդը առել է կամ տւել է,

պիտի պատմութիւնը հաշիւ ներկայացնէ: Ձկայ ձեր մէջ մէկը,
որին պատմութիւնը ոչինչ ասելիք չունենայ: Ձեր ապագայ
կոչման զանազան ճանապարհները, բոլորն էլ այս ու այն կեր-
պով կապւած են պատմութեան հետ: Ձեզ ամենքիդ միացնում
է մի ընդհանուր կոչում, որ է մարդ լինելու կոչումը, իսկ
պատմութեան խօսքն էլ հէնց ուղղակի Մարդ — ճակատին
է ուղղած»:

Ապա երիտասարդ պրօֆեսորը բացատրում է, թե ինչպէս
է նայում ինքը՝ ընդհանրապէս գիտութեան և մասնաւորապէս
պատմութեան ուսումնասիրութեան վրա: Նա որոշում է եր-
կու տեսակի գիտնականներ: Մէկի համար գիտնական ասալո-
րէզը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ հայ ձեռք բերելու միջոց,
այսպիսիներին Շիլլերը անւանում է հացի - գիտնականներ: Միւ-
սի համար գիտութիւնը ինքն ըստ ինքեան բարձր նպատակ է
կազմում:

«Ուրիշ է այն ճանապարհը, որով ընթանում է հացի
գիտնականը, և ուրիշ է այն, որ տեսնում է իւր առաջ իսկա-
կան փիլիսոփայ - գիտնականը: Առաջինը ամենայն զգուշու-
թեամբ ընտրում է գիտութեան միջից այն, ինչ որ անձնական-
նիւթական շահերին ձեռնտու է: Նա հաւաքում է յիշողու-
թեան մէջ մի այնպիսի պաշար, որը պահանջում են նրանից
նրան հաց տուող մեծաւորները: Գիտութեան իւրաքանչիւր
յառաջադիմութիւնը, իւրաքանչիւր նոր քայլը անհանգստու-
թիւն է պատճառում նրան. չի կարող թե նրա մինչև այժմ իմա-
ցածները աւելորդ և անպէտք բաներ հռչակել: Ո՞վ է աւելի
արգելադիմ հանդիսանում գիտութեան ասպարիզում անհրա-
ժեշտ մտաւոր յեղափոխութիւններին, քան այդ որկրամոլ
գիտնականները: Իւրաքանչիւր նոր ճրագ, որ վառում է հան-
ձարը գիտութեան ասպարիզում, տեսանելի է դարձնում այդ
որկրամոլների սնանկութիւնը: Ուստի նրանք մաքառում են

լոյսի դէմ զայրոյթով և յուսահատութեամբ, որովհետև այդ պատերազմի ելքից է կախած նրանց ողորմելի գոյութիւնը»:

«Բոլորովին ուրիշ կերպ է մտածում փիլիսոփայ - զիտնականը: Մինչդեռ որկրամոլ զիտնականը, իւր շահը ի նկատի ունենալով, աշխատում է սահմանափակել մասնագիտութիւնը, կղզիանալ նրա մէջ, չլինի թէ ուրիշ գիտութիւնները թարմացնող ազդեցութիւն սնեն նրա մասնագիտութեան վրա, փիլիսոփայ - զիտնականը աշխատում է վերականգնել այն կապը, որ անպայման գոյութիւն ունի բոլոր գիտութիւնների մէջ: Վաղուց համոզւած լինելով, որ թէ մաքի ասպարիզում և թէ բնութեան մէջ բոլոր առարկաները շաղկապւած են իրար հետ, փիլիսոփայի ճշմարտասէր հոգին չի կարող բաւականանալ ճշմարտութեան փշրանքներով: Նա բուռն ջանք է դործ դնում գիտութիւնը կատարելագործելու համար: Նա չէ կարող հանգստութիւն զգալ, մինչև որ բոլոր զաղափարները դասաւորւեն և ներդաշնակ ամբողջութիւն կազմեն: Եւ երբ կիրաւորւի այդ, կկանգնէ նա իւր սիրած գիտութեան դադաթին և ուրախ հայեացք կզցէ դէպի բնդհանուր անսահման հօրիզոնը: Գիտնական նորանոր գիւտերը, որոնք յուսահատեցնում են որկրամոլ զիտնականին, բնդհանուր կարծութիւն են պատճառում փիլիսոփայ - զիտնականի ճշմարտասէր աչքերին: Թող թէկուզ այդ նորութիւնները խորտակեն նրա ներկայ տեսութեան ամբողջ կազմակերպութիւնը. մեաս չունի՝ չէ՞ որ նրա համար զուտ ճշմարտութիւնը ամեն բանից բարձր է»:

Շիլլերը յոյս է յայտնում, որ իւր ունկնդիրները մեծ մասամբ այդպիսի հայեացք ունին գիտութեան վրա բնդհանրապէս և պատմութեան վրա մասնաւորապէս: Իսկ որկրամոլ ուսանողներին խորհուրդ է տալիս նա բոլորովին նեղութիւն չքաշել մասնակցելու իւր դասախօսութիւններին: Ապա անցնում է նա որոշելու բնդհանուր պատմութեան էութիւնը, որը

բաւական հետաքրքիր նիւթեր է պարունակում: «Այն տեղեկութիւնները, որ տալիս են մեզ ծովագնացները հեռաւոր երկիրների մասին, բացում են մեր առաջ մի հետաքրքիր և ուսանելի տեսարան: Աշխարհքում կան դեռ բազմաթիւ աղբեր, որոնք կանգնած լինելով քաղաքակրթութեան զանազան աստիճանների վրա, շրջապատում են մեզ, որպէս մեծ ու պստիկ երեխաները հասակաւոր մարդուն: Վերջինս նայելով մանրիկների վրա, դադափար է կազմում իւր կեանքի անցած ժամանակների մասին: Այդպէս էլ զանազան աստիճանների վրա կանգնած ժողովուրդները դադափար են տալիս մեզ մեր ազգի անցեալ կեանքի մասին: Բայց որպէ՞ս ամօթալի և տխուր է այդ պատկերը: Այնուամենայնիւ սա դեռ մեր սկզբնական դրութիւնը չէ: Մարդկային անցեալը շատ աւելի չնչին և ստոր է եղել: Մենք գտնում ենք այժմեան բոլոր ազգերը յամենայն դէպս հասարակական կազմութեան դրութեան մէջ: Բայց մարդը հէնց այդ աստիճանին էլ զժլարութեամբ է հասել: Եւ ի՞նչ են պատմում մեզ ծանապարհորդները այդ վայրենիների մասին: Շատերը դադափար անգամ չունին ամենապարզ արհեստների մասին, չգիտեն ինչ է երկաթը, արօրը, իսկ ոմանք նոյն իսկ կրակից օգտւել չգիտեն: Ոմանք տակաւին մրցում են վայրի զաղանների հետ՝ ուտելիք կամ բնակարան ձեռք բերելու համար, իսկ շատերը նոյն իսկ լեզուից զուրկ են: Սրանց սակաւութիւ բառերը հաղիւ են տարբերում անասնական անորոշ հնչիւններից: Ոմանք ոչ մի զաղափար չունին «ամուսնութեան» մասին, չեն հասկանում, թէ ինչ է նշանակում սեփականութիւն: Սակայն պատերազմը գոյութիւն ունի և այդ ժողովուրդների մէջ, իսկ յաղթողները ուտում են յաղթւածների միսը: Միւսները, որոնք դադափար ունին կենսական որոշ յարմարութիւնների մասին, ցոյց են տալիս բռնապետութեան և ճորտութեան մի սարսափելի պատկեր: Աֆրիկայի բռնա-

պետր վաճառում է իւր հպատակին՝ մի բաժակ օղի ստանալով: Մի ուրիշ տեղ բռնապետի գերեզմանի վրա մորթում են մի շարք հպատակներ, որպէսզի հանդերձեալ կենքում իշխանը ծառայողների պակասութիւն չունենայ: Մէկ տեղ ընկձում է ժողովուրդը ճորտութեան և սնահաւատութեան լծի տակ, մի ուրիշ տեղ տիրապետում է թշառութիւնը՝ կարգ ու կանոնի բացակայութեան պատճառով: Զրահաւորւած վայրենին շարունակ վախենում է իւրաքանչիւր թփից և ականջ է դնում, թէ արդեօք մի նոր ձայն չէ լսում անապատի կողմից: Ամեն մի նոր բան նրա թշնամին է և վախն այն օտարականին, որին փոթորիկը դուրս կնետէ վայրենի երկրի ափը: Նոյն իսկ այն տեղում, ուր մարդը արդէն հասարակական կազմակերպութիւն ունի, այնուամենայնիւ ներկայացնում է մեզ մի ահաբեկ պատկեր: Նրա բութ ճաշակը բաւականութիւն է որոնում թմրութեան մէջ, և զեղեցկութիւն՝ դարդարանքի մէջ... Նոյն իսկ նրա առաքինութիւնը մեզ սարսափելի կ'ըլի, և այն, ինչ որ նա երջանկութիւն է համարում, կարող է յարուցանել մեղանում զգանք կամ կարեկցութիւն:

Այդպէս ենք եղել և մենք: Իսկ ի՞նչ ենք մենք այժմ, ի՞նչ է ներկայացնում մեր երկիրը: Մարդկային աշխատանքը մշակել է նրան և տոկունութեամբ հպատակեցրել է իրան ըմբոստ երկիրը: Մէկ տեղ ծովը չորացնելով, վարելահող է ձեռք բերել, միւս տեղ անպտուղ անապատին դետեր է պարզւել: Երկրի զանազան գօտիները և տարւայ զանազան եղանակները միացրել է իրար հետ, արեւելքի քնքոյշ բոյսերը ընտելացրել է սառն հիւսիսին: Եւրոպան տեղափոխւել է չինական տան և հարաւային ուղիւնոս, իսկ Ասիան նորից յարութիւն է առել Եւրոպայի սրտում: Ահա անտառների միջով ժպտում է պայծառ արեւը, որովհետեւ մարդկային ձեռք պատահտել է խիտ անտառները և ճանապարհ է բացել արեւի

ճառագայթների համար: Եւ ահա Բէյնի ալիքների մէջ արտացոլում է ասիական խաղողի ծիծր: Այն հաւասարութիւնը, որ կորցրել է մարդը հասարակական կազմակերպութեան շնորհիւ, նորից գտել է իմաստուն կարգեր սահմանելով: Մարդկային հոգսը և աշխատութիւնը բաժանւած է մարդու օգտի համար: Երկրագործի աշխատաւոր ձեռքը լցնում է շտեմարանները, իսկ զինւորի սուրը պաշտպանում է հայրենիքի սահմանները: Որքան ստեղծագործութիւն գեղարւեստի ասպարիզում, որքան հրաշալիքներ աշխատանքի շրջանում: Որպիսի՞ լոյս՝ զիտութեան բոլոր հովիտներում սկսեալ այն օրից, երբ մարդը ձեռք բերաւ իւր ոյժերը ազատ գործադրելու և իւր կոչման հետեւում թանկագին իրաւունքը: Խորտակւած են այն սահմանները, որոնք երկիրներին և ազգերին թշնամական ինքնասիրութեան պատճառ էին տալիս: Բոլոր մտածող գիւնները շողկապւած են այժմ իրար հետ հանրամարդկային կապերով:

Որպիսի՞ մեծ տարբերութիւն մեր նկարագրած երկու տեսարանների մէջ: Պատմութիւնը պիտի պարզէ, թէ ինչպէս է կատարւել այդպիսի մեծ փոփոխութիւնը):

Ինչպէս ընթերցողը տեսնում է, Շիլլերը իբր բանաստեղծ, նոյն իսկ զիտական դասախօսութեան մէջ մտցնում է զեղարւեստական տարրը: Բայց այդ բանը բոլորովին չէ պակասցնում դասախօսութեան գիտական արժանիքը, իսկ միւս կողմից մտալի և ախորժելի է դարձնում գիտական սկզբունքները երիտասարդ ուսանողների համար: Շատ լաւ էր սկսել Շիլլերը համալսարանական գործունէութիւնը, եթէ միայն կարողանար այդպէս շարունակել...

Ուղիղ այդ օրերը բռնկեց Փրանսիայում հռչակաւոր յեղափոխութիւնը: Փարիզում, կառավարութեան կամքին հակառակ, ազգային ժողովը շարունակում էր իւր նիստերը և մշակում էր իրաւունքների ծրագիրը, իսկ կատաղի ժողովուր-

ղը քարուքանդ էր անում Բաստիլիայի տխրահռչակ ամրոցը։ Ուրեմն երբ Ռէյն (Մաքուր) գետի ձախ կողմում սևինների և հրացանների միջոցով կործանում էին միջնադարեան փթած հիմնարկութիւնները, նոյն գետի աջ կողմում գիտնական կաթեդրոններից քարկոծում էին հնադարեան փթած մութերը և դադափարները։ Իսկ այդ երկու հարևան երկիրների արանքով վազող Մառ-ը գետը հաւաքում-տանում էր փթած մութերի և փթած շէնքերի բեկորները դէպի մեծ ովկիանոսը... Շիլլերի դասախօսութիւնները հնչեցնում էին նորոգած դարի բողոքող ձայնը... Երկար դարերի ընթացքում քաղաքացին ոչ մի մասնակցութիւն և ոչ մի իրաւունք չունէր հարադատ հայրենիքի կարևորագոյն գործերի մէջ։ Մարդիկ հնազանդում էին օրէնքներին՝ ոչ թէ նրանց օգտակար համարելով, այլ որովհետեւ վախենում էին, սարսափում էին... Իսկ ահա նոր արշալոյս էր բացւում։ Եւրոպացին զրում էր իւր դրօշակի վրա «իրաւունք, արդարութիւն, հաւասարութիւն, ազատ միտք, ազատ խօսք, ազատ կրօն, ազատ կեանք և ազատ մահ...» զրում էր և զրօշակը դէպի երկինք բարձրացնում։

Երիտասարդ պրօֆեսորը իւր դասախօսութիւնների չափ հետաքրքրւում էր նոր բարեկամութիւնների շարունակ ստացւող նամակներով, որոնց նա ամենայն տխրութանքով պատասխանում էր։ Այդ նամակների լեզուն ու բովանդակութիւնը օրէցօր մտերմական էին դառնում և սկզբում եղած փոխադարձ համակրութիւնը Շիլլերի և Լօտտայի մէջ փոքր առ փոքր լուրջ կերպարանք էր ստանում։ «Տեսէ՛ք — զրում է օրիորդը — Չապլ գետը մեր լեռներիցն է հոսում դէպի Ձեզ, երևի նա Ձեզ շատ անգամ բերում է մեր բարեկամական բարեր»։ Մի անգամ եկան նրանք կարճ ժամանակով Ենա և իջևանեցին իրանց մի աղգականի տանը։ Բայց այստեղ մտերիմ խօսակցութեան յարմարութիւն չունեցան, որովհետեւ միշտ հանդիպում

էին իրար ուրիշների ներկայութեամբ։ Ենայից գնալուց յետոյ Շիլլերը զրում է օրիորդին. «Ձեր ներկայութիւնը Ենայում ինձ համար մի երազ էր, որովհետեւ երբեք ես Ձեզ այնքան շատ ասելիք չունէի, որքան այդ անգամ, թէ և չկարողացայ ոչինչ ասել»։ Այդ նկատողութեան Լօտտան պատասխանեց. «Ինչո՞ւ էք կարծում, բարեկամ, թէ չէք կարող ինձ ասել բոլորը, ինչ որ մտածում էք։ Ես միշտ ուրախութեամբ եմ ականջ դնում, երբ Դուք հաւատացնում էք ինձ Ձեր բարեկամութեան մէջ, որովհետեւ այդ է իմ կեանքի ամենամեծ ուրախութիւնը»։ Մի քանի օր սրանից յետոյ գնային քոյրերը Լաուխշտաւի ջրերը, ուր պիտի մի քանի շաբաթ մնային։ Այդ ժամանակ Շիլլերը խօսք էր տւել Կէրնէրին՝ տեսակցել նրա հետ Լայպցիկում։ Լայպցիկ գնալով, բանաստեղծը մի փոքր ճանապարհից շեղւեց, որ մի օր մնայ Լաուխշտաւում, և այդ մէկ օրը նրա համար վճռական նշանակութիւն ունեցաւ։ Կարօլինայի հետ խօսակցելու ժամանակ Շիլլերը այլևս չկարողացաւ թաղցնել իւր սիրտը, Կարօլինան հասկացաւ և իւր կողմից հաւատացրեց նրան, որ Լօտտան իսկապէս սիրում է նրան։ Սնբաղդ կինը հերոսութեամբ զսպեց իւր սիրտը, որովհետեւ ինքը անտարբեր չէր դէպի Շիլլերը։ Նա մի երկրորդ Շարլօտա էր և բանաստեղծը համակրում ու կարեկցում էր նրան։ Բաւական է յիշել, որ Կարօլինան մահից առաջ խնդրեց զրել իւր տապանաքարի վրա հետևեալ խորհրդաւոր խօսքերը. «սիրեց, տանջւեց, լուռ մնաց»։

Յիշեալ տեսակցութիւնից մի ժամ յետոյ Շիլլերը շարունակեց ճանապարհը, բայց նոյն օրը նամակ ուղարկեց Լօտտային. «Մի՞թէ ճշմարիտ է, թանկագին Լօտտա — զրում է նա — կարո՞ղ եմ ես յուսար, թէ Կարօլինան գուշակել է Ձեր սիրտը և Ձեր սրտիցն է պատասխանել ինձ... Իմ ամբողջ գոյութիւնը, իմ թանկագին, նւիրում եմ Ձեզ և եթէ ես աշ-

խառնում եմ կատարելագործել ինձ, այդ նրա համար է, որ Ձեզ աւելի ու աւելի արժանի լինեմ, որ Դուք աւելի բաղդաւոր լինէք: Հաստատեցէք այն, ինչ բանի մէջ Կարօլինան հաւատաւորել է ինձ: Ասացէք ինձ, որ Դուք կամենում էք իմը լինել: Ո՛հ, հաւատացրէք ինձ այդ բանի մէջ, միայն մի բառով: Ես իմ կեանքի բոլոր ուրախութիւնները Ձեր ձեռքն եմ տալիս»: Լօտտան պատասխանեց. «Արդէն երկու անգամ սկսել եմ զրել Ձեզ, բայց գտել եմ, որ ես չափազանց շատ եմ զգում, ուստի և չեմ կարողացել զրել: Կարօլինան զուշակել է իմ սիրտը և իմ սրտիցն է պատասխանել: Ձեր բաղդաւորութեան նպաստելու միտքը պարզ ու փայլուն կերպով կանգնած է իմ հոգոյ առաջ: Եթէ այդ բանը կախւած է ներքին սիրուց, ապա իմ չեմ ցանկութիւնը, որ է բաղդաւոր տեսնել Ձեզ, իրականացած է: Առ այժմ այսքանը բաւական է: Շուտով կրկին կը տեսնենք. մնաք բարեւ. յաւիտեանս Ձեր հաւատարիմ Լօտտան»: Փոքր ժամանակից յետոյ կրկին Շիլլերը և քոյրերը տեսակցեցին Ենայում և պայման դրին, որ ամեն բան գաղտնի պահելի առ այժմ, նոյն իսկ տիկին Լէնգէֆելդից, միևնույն Շիլլերը փոքր ի շատէ կարգի դնէ իւր անտեսական գրութիւնը: Նրանք չէին կամենում, որ իրանց մայրիկին այժմից հոգս անելու պատճառ տան, որովհետեւ նա չէր կամենում անապահով գրութեան մէջ տեսնել հարազատ երեխային:

Ոչ մի բան այժմ այնքան չէր զբաղեցնում Շիլլերին, որքան այն միտքը, որ իւր համար փոքր ի շատէ որոշ գրութիւն ստեղծէ և ամուսնանայ: Հարսնացուի և քենիի հետ միասին նրանք դանադան ծրագրերն էին կազմում և յոյսեր էին դնում, բայց ի վերջոյ եկան այն եզրակացութեան, որ միակ հիմնաւոր յոյսը այժմ պրօֆէսորական ռոճիկն է: Ի միջի այլոց սկսեց տարածւել նրանց գաղտնի նշանադրութեան լուրը և հասաւ նոյնպէս դքսի ականջին: Վերջինս դէմ չէր Շիլլերին ռոճիկ

նշանակելու մտքին: Շուտով Շիլլերը մի նամակ գրեց տիկին Լէնգէֆելդին: «Այն օրից սկսեալ — գրում է նա — որ ես իմ ոտքը Ձեր տան դռնից ներս եմ զրել, Լօտտայի սիրելի պատկերը երբեք չեմ մոռացել: Մեր խաղաղ և մտերիմ յարաբերութեան մէջ կապել է իմ կեանքի անքակտելի կապը: Կրկամենա՞ք արդեօք, օ՛ սիրելի մայր, կրկամենա՞ք յանձնել իմ սրտին Ձեր ամենաթանկագին գանձը: Ես Ձեզ աւելի շնորհակալ կլինեմ, քան թէ առհասարակ աշխարհքում որեւէ մէկից շնորհակալ լինել կարող եմ»: Տիկինը, որը արդէն նոյն բանի մասին նամակ էր ստացել իւր աղջիկներից, պատասխանում է պարզ և անկեղծ կերպով. «Այո, ես կամենում եմ իմ ամենաթանկագին և ամենասիրելի գանձը, այսինքն իմ Լօտտան, նւիրել Ձեզ: Իմ աղջկայ սէրը դէպ Ձեզ և Ձեր մտածողութեան ազնիւ եղանակը զրաւական են ինձ իմ երեխայի բաղդաւորութեան համար և ես միայն այդ եմ կամենում: Բայց Դուք կարո՞ղ էք Ձեր քնքոյշ սիրոյ հետ միասին նոյնպէս մի չափաւոր եկամուտ ունենալ Լօտտայիս համար: Հանգստացրէք ինձ այդ կէտի մասին և ես ուրախութեամբ Ձեզ իմ որդին կանւանեմ»:

Եւ ահա Շիլլերը զրաւոր խնդիրքով դիմեց դքսին, որ իրան գոնէ մի փոքրիկ ռոճիկ նշանակէ: Նոյն օրը անձայն անձպտուն դնաց Շիլլերը Վէյմար, ուր գտնւում էին օրիորդները: Դուքսը լսեց նրա գալու մասին և իսկոյն մարդ ուղարկելով, կանչեց իւր մօտ: Դուքսը հաւատացրեց, որ ինքը շատ կրկամենար որեւէ կերպով ցոյց տալ Շիլլերին իւր յարգանքը. «Բայց — աւելացրեց նա ծանր ու երկչոտ ձայնով — առ այժմ կարող եմ միայն 200 տալեր նշանակել Ձեզ»: Շիլլերը ուրախանալով պատասխանեց, թէ հէնց իւր ցանկացածն էլ այդ է: Ապա դուքսը հարցրեց նրա ամուսնութեան մասին և ուրախութեամբ շնորհաւորեց բանաստեղծին: Այժմ Շիլլերը մօտ 800 տալեր տարեկան եկամուտ ունէր զանազան աղբիւր-

ներից, որ և բոլորովին բաւական էր մի համեստ կեանք ունենալու համար: Երբ այդպիսով բոլոր արգելքները վերջացած էին, Շիլլերը գրեց ամեն բան իւր ծնողներին: Լօտտան նոյնպէս իւր կողմից մի համեստ և սիրալիր նամակ գրեց նշանածի մայրիկին: «Թէև Ձեզ համար — գրում է նա — իմ ձեռագիրը օտար է, բայց իմ սիրտը անշուշտ օտար չէ, եթէ Դուք արդէն կարդացել էք Ձեր որդոյ, իմ սիրեցեալի նամակը: Սիրելի մայր, ես տալիս եմ Ձեր անուշ որդիական ճշմարիտ սիրով: Ես կրկամենայի, որ Դուք ճանաչելիք ինձ, որ դուք իմանայիք, թէ որպէս եմ ես սիրում Շիլլերին»: Ապա յիշեցնելով նրանց, թէ ինչպէս ինքը թուուցիկ կերպով այցելել է նրանց մի ժամանակ, աւելացնում է. «Այն ժամանակ ո՞վ կարող էր գուշակել, որ Դուք այժմ իմ ծնողներն էք դառնալու»:

Թէ որպիսի գիտակցութեամբ և ներքին ուրախութեամբ էր անում Շիլլերը այդ կարեւոր կենսական քայլը, կարող ենք եզրակացնել այն խօսքերից, որ գրում է նա Կերներին հարսանիքից մի քանի օր առաջ: «Ուրախ սրտով սպասում եմ իմ ապագայ վիճակին: Այժմ ես մօտ եմ իմ նպատակին, ինքս զարմանում եմ, թէ ինչպէս ամեն բան իմ սպասածից աւելի լաւ ընթացք ստացաւ: Նախախնամութիւնը ինքը յաղթեց բոլոր արգելքներին և մօտեցրեց ինձ իմ նպատակին: Մի քանի տարուց յետոյ ես կ'ունենամ հոգեկան կատարեալ վայելչութիւն, այո, ես յոյս ունեմ, որ կրկին յետ կը ստանամ իմ երիտասարդութիւնը: Բանաստեղծական-հոգեկան կեանքը նրեց ինձ Լերսպայնի ինչ է՞նչ խորագրով: Իմ վիճակը ինձ բանաստեղծ է դարձրել, և որքան էլ ես աշխատեի, չէի կարող հեռանալ այդ կոչումից»:

Շարունակ հոգեկան ուրախութիւն որոնող բանաստեղծը հեռու էր ազմկալի հարսանեաց հանդէս սարքելու մտքից: Ուստի այնպէս կարգադրեցին, որ պսակադրութիւնը տեղի

Համակրութիւն և սէր.

ունենար կատարեալ մէնակութեան մէջ: Փետրւարի քսանուերկուսին 1790 թւին, Շիլլէրը գնաց Ենայի մօտակայքում գտնուող Վէնիգէն գիւղը, ուր եկաւ Բուդօլշտատից և տիկին Լէնգէֆէլդը Լօտտայի և Կարօլինայի հետ միասին: Այստեղ, գիւղական փոքրիկ եկեղեցում, կատարւեց պսակադրութիւնը, որից յետոյ բանաստեղծը դեռահաս կնոջ հետ գնաց իւր բնակարանը:

Այստեղ աւելորդ չենք համարում երկու խօսքով ծանօթացնել ընթերցողին բանաստեղծի բնարեալի հետ: Լօտտան թէև ճարտար լեզւից զուրկ էր, բայց շատ բանասէր էր և շատ լաւ ուշադրութիւն էր դարձնում ինքնակրթութեան գործին: Մինչև այժմ մնացել են Լօտտայի դրած մի քանի ոտանաւորները, որոնք շատ զգացմունք և նուրբ միտք են պարունակում: Շիլլէրի հետ ունեցած նամակադրութեան մէջ նա շատ անգամ շօշափում էր լուրջ խնդիրներ, նիւթ վերցնելով կարգացած գրքերից, որոնց գլխաւորները կը յիշենք. Բիւֆֆօնի «Երկրագունդի զարգացման տեսութիւնը», Շէֆսբիւրիի «Բնաւորութիւնները», Լամբերտի «Տիեզերական նամակները», Բալօնի «Հին ազգերի իմաստութիւնը», Մօնտէսկիօի «Օրէնքների ոգին», և մի շարք պատմական, բնադիտական և գեղարւեստական գրւածքներ: Այդ գրքերից շատերը Լօտտան ոչ թէ մի անգամ, այլ մի քանի անգամ էր կարդացել, այն էլ խորին ուշադրութեամբ: Ահա թէ ինչու հասարակութեան մէջ նա երբեք չէր սիրում զբաղւել ունայն և անմիտ խօսակցութիւններով, այլ նոյն իսկ կանանց շրջանում լուրջ հարցեր էր ծագեցնում և չէր խուսափում իւր կարծիքը յայտնելուց: Այդ պատճառով ունայնամիտ կանայք և օրիորդները «ցուցամոլ» էին անւանում նրան, թէև նրան խօսել տուող ոչ թէ ցուցամոլութեան, այլ զուտ բանասիրութեան զգացմունքն էր...

Ի դէպ՝ տեսնենք թէ ինչպէս է երգում Շիլլերը կնոջ արժանիքը.

Պէտք է բարձր պահել կնոջ պատիւը, որովհետեւ նրանք են զարդարում երկրային կեանքը իրանց ստեղծած երկնային ծաղիկներով: Նրանք են հիւսում սիրոյ կենսաբեր ժապաւէնը, նրանք են շարունակ վառ պահում գեղեցիկ զգացմունքների յաւիտենական կրակը:

Տղամարդի ձգտումները մի տեսակ հակասական բնաւորութիւն ունին: Վայրենաբար անցնում է տղամարդը կեանքի ասպարիզով, ամեն բան ջարդ ու փշուր անելով, առանց կանգ առնելու, առանց հանգստանալու: Մերթ ստեղծում է տղամարդը, մերթ կրկին կործանում է իւր սեփական ստեղծածը:

Սրա հակառակ՝ կինը, բաւականանում է աւելի խաղաղ երջանկութեամբ, նա աշխատում է ձեռքից բաց չթողնել իրականապէս գոյութիւն ունեցող ծաղիկը: Կինը իւր սրտի ասպարիզում աւելի հարուստ գանձեր է պարունակում, քան թէ տղամարդը իւր ամբողջ գիտութեան շրջանում:

Կնոջ զգայուն հոգին գողում է տանջանք տեսնելով, որպէս ցնցւում է քնքոյշ տաւիղը մեղմ գեփիւռի շունչը զգալով: Լցւում է կնոջ սիրտը կարեկցութեան զգացմունքով և երկնային մարդարտանման ցօղը ծածկում է նրա աչերը...

Վէնիզէնի եկեղեցին:

Շիլլերի լսարանը:

XV.

Մէնակութիւնը անտանելի է իւրաքանչիւր կենդանի էակի համար: Նոյն իսկ թռչունը չէ կարողանում մէնակութեան մէջ անցուցանել իւր կեանքը: Ո՞վ չէ տեսել, թէ ինչպէս աշնան վերջերին տարազնայ թռչունների ահագին երամակները համաչափ թռիչքով դէպի հարաւ են չլում:

Նոյնն է կատարւում և ծովի խորքում: Թմրած ձկնիկները խումբ-խումբ են լողում, խմբերով են իջնում ծովի յատակը, կամ ջրի երեսը դուրս գալիս: Նոյնն է և մարդկային կեանքում: Ոչ միայն նոյնն է, այլ մարդու ընկերական զգացմունքը աւելի զօրեղ է, նուրբ և զարգացած, որովհետեւ արարածների գիտակցական աստիճանի բարձրանալու հետ միասին, զօրեղանում ու նրբանում է այն զգացմունքը, որ որոշում է նրանց յարաբերութիւնը շրջապատի և առհասարակ ամբողջ տիեզերքի հետ: Զանազան մարդկանց մէջ նոյնպէս ընկերական զգացմունքը զանազան ոյժ և նրբութիւն է ունենում: Սյստեղ

նոյնպէս զգացմունքի աստիճանը նոյնքան բարձր է, որքան ընդհանրապէս զօրեղ է հոգեկան կեանքը, զիտակցութիւնը: Սրտաքուստ նայելով, երբեմն հակառակն է նկատուում: Կարծում են թէ տաղանդաւոր անհասները այնպէս զգայուն և փափուկ չեն լինում, ինչպէս սովորական մարդիկ: Բայց այդ միայն թւում է սովորական մարդկանց, որոնց համար տաղանդների ներքին կեանքը առհասարակ մի հանելուկ է... Այդպիսիները հեշտութեամբ չեն մտերմանում, չեն ընկերանում, չեն սիրում, որովհետեւ նրանց ընտրութեան փորձաքարը շատ նուրբ է, բայց երբ արդէն սիրում են, նրանց սէրը աւելի խոր է, քան մեծ ուկիւնոսը...

Խմբային ընկերական կեանքի ամենապարզ և միաժամանակ ամենաամուր ձևը ամուսնական կեանքն է: Ամուսնական կեանք ասելով մենք բոլորովին ի նկատի չունենք եկեղեցական պսակադրութիւնը կամ որեւէ քաղաքացիական օրինական կապակցութիւն: Պայմանաւորութեան ձևի մէջ չէ հարցը: Երբ մի տղամարդ և մի կնամարդ իրանց ազատ կամքով, առանց որեւէ ուրիշ ստոր նիւթական շարժառիթների ունենալու, բուռն սրտով և պարզ զիտակցութեամբ ընտրում են միմեանց և որոշում են միասին ապրելով փոխադարձ պաշտպանութեամբ դիմել դէպի մարդկայնական իդէալը, այդ ամուսնութիւն է: Իսկ սրանից դուրս կատարւած իւրաքանչիւր միաւորութիւն, ինչ աղօթքներով էլ համեմատ լինի, աններելի սրբապղծութիւն է, ուրիշ ոչինչ:

Ծնւելու օրից սկսեալ մինչև զերեզմանի դուռը իւրաքանչիւր մարդկային էակ սիրոյ կարիք ունի, միայն թէ այդ սէրը երկու որոշ շրջան է անցնում: Ծնւելու բոպէից սկսեալ Դուք սիրում էք Ձեր մօրը և նա էլ Ձեզ է սիրում: Կը նշանակէ, որ Դուք մէնակ չէք: Ահա մեծանում է երեսան, չափահաս է դառնում և պայմանները փոխւում են: Այն մտերմութիւնը,

որ գոյութիւն ունէր երեսայի և մօր մէջ, խախտւում է, տեղի տալով յարգանքի, կարեկցութեան և սրա նման երկրորդ կարգի զգացմունքներին: Չափահաս երիտասարդը կրկին մէնակ է զգում իրան և ընկեր է որոնում: Մենք այսպէս ենք հասկանում ամուսնութիւնը, բայց տեղը չենք համարում երկար փաստաբանել: Կ'աւելացնենք միայն, որ այդպէս էր հասկանում ինքը Շիլլերը:

Թէ որքան միսիթարւած էր զգում իրան Շիլլերը Լօտտայի սիրով, երևում է նրա նամակներից: Պսակադրութիւնից մի շաբաթ յետոյ գրում է նա Կէրնէրին. «Որքան դեղեցիկ կեանք եմ անցուցանում ես այժմ: Ես նայում եմ դէպի իմ շրջապատը անգործ հոգով և իմ սիրտը մեղմ, տեղական բաւականութիւն է ստանում: Իմ կեանքը մի տեսակ ներդաշնակ է դարձել: Այդ օրերը անցան ինձ համար անգործ ու հանդիստ: Ես շարունակում էի իմ զրական աշխատութիւնները, ինչպէս միշտ, միայն թէ ինքս ինձանով աւելի բաւական եմ այժմ»: Աւելի ուշ մի ուրիշ նամակի մէջ խօսում է Շիլլերը նոյն անգործ ոճով. «Երբ ես զբաղւած եմ լինում, ինձ ուրախ եմ զգում մտածելով, որ «նա» հեռու չէ ինձանից: Նրա սիրուն նիստ ու կացը, նրա հոգոյ մանկական պարզութիւնը և նրա սիրոյ անկեղծութիւնը տալիս է ինձ հանգստութիւն և համահասութիւն, որը անհար կլինէր հակառակ դէպքում իմ մեխամաղձոտ բնաւորութեան պատճառով: Մենք կարող ենք աստուածների պէս ապրել, եթէ միայն երկուսս էլ միշտ առողջ մնանք»: Իսկ Լօտտան ամուսնութիւնից փոքր յետոյ գրում է իւր հօրեղբոր որդի Վիլհելմ Վայցօդէին. «Քեզ յայտնի է, որ ահա երկու շաբաթ է ես ամուսնացել եմ Շիլլերի հետ: Դու կարող ես երեակայել, թէ որքան բաղդաւոր եմ ես, քանի որ մեզ միացնողը անկեղծ սէրն է: Ես երբեք չեմ երեակայել մի այդպիսի բաղդաւորութիւն: Իմ սիրտը կապւած է Շիլլերի հետ

սիրոյ անքակտելի կապերով: Ես ուրիշ ոչոքի հետ չէի կարող այդքան բաղդաւոր լինել. իմ սիրով ես կը պայծառացնեմ նրա կեանքը և նա էլ բաղդաւոր կ'լինի, այդ է ասում ինձ իմ սիրտը: Ո՞վ կարող էր դուշակել այդ բոլորը այն ժամանակ, երբ դու առաջին անգամ բերիք մեր մօտ իմ Շիլլերին»:

Նորապսակ զոյգի կեանքը շատ պարզ էր: Նրանք մնացին բանաստեղծի նախկին բնակարանում, աւելացնելով միայն սենեակների թիւը: Առանձին խոհանոց չունէին, այլ ամեն բան պատրաստ ստանում էին տանտիրոջից, որ երկու պառաւ քոյրեր էին: Առհասարակ շատ չափաւոր կեանք էին անցուցանում՝ միանգամայն համապատասխան Շիլլերի սահմանափակ եկամուտներին: Ենայի հասարակութեան հետ շատ մտերիմ յարաբերութիւններ ունէին: Գրիգբախի ընտանիքը, որպէս նախկին ազգական, շատ ջերմ ընդունեց Լոտտային: Պրոֆէսոր Բէյնհօլցի կինը դարձաւ նորահարսի ընկերուհին: Շիլլերի գիտնական բարեկամները շատ անգամ զբօսանքներ էին կազմում, որին մասնակցում էին և տիկինները: Սրանք ժամանակ էին անցուցանում ուրախ խօսակցութեամբ և կատակաբանութեամբ, կամ գնում էին շրջելու Ենայի գեղեցիկ հովիտներում: Զնայելով համալսարանի լուրջ պարապմունքներին, երիտասարդ գիտնականները բաւական ուրախ կեանք էին անցուցանում: Շիլլերը չնայելով բազմատեսակ զբաղմունքին, դարձեալ ժամանակ էր գտնում բիլիարդ և կէզլի խաղալու համար: Յաճախ Շիլլերի հետ սեղան էին նստում նրա պաշտօնակիցներից կամ հայրենակից պանտոխտներից մէկը կամ միւսը: Սեղանի վրա խօսակցութիւն էր լինում ոչ միայն Սոկրատէսի լուրջ մտքերի մասին, այլև Արիստոփանի և նրա նմանների ծիծաղաշարժ տեսարաններին վերաբերեալ: Շիլլերը երբեք իւր կատակներին միանգամայն ընկերական-զւարճական բնաւորութիւն էր

տալիս: Այդպէս ուրախ և անհոգ անցնում էր ամենուրեքեան առաջին տարին:

Այդ ժամանակամիջոցում Շիլլերը ձեռք բերաւ ի միջի այլոց մի նոր, կարեւոր բարեկամ: Դանիական բանաստեղծ Բադէդէնը, վերադառնալով Շվեյցարիայից, կանգ առաւ Ենայում, ուր բարեկամացաւ պրոֆէսոր Բէյնհօլցի հետ, որի միջոցով և Շիլլերի հետ: Բադէդէնը Շիլլերի տաղանդը գնահատող և գիտակցական կերպով դէպի նրա զրաւճեցները վերաբերող անհասներէց մէկն էր: Նա ընդհանրապէս շատ չէր հաւանում «Աւագակները», բայց այդ պիէսի մէջ տեղ-տեղ արտայայտած կրակից եղբակայնութեմը, որ Շիլլերի մէջ թաքնւած է մի շատ մեծ ոյժ, թէև այդ ոյժը տակուին անմշակ դրութեան մէջ է: «Ֆիէսկոյի» և «Սէր ու խարդաւանանք»-ի մէջ սկսել է արտայայտել թաքնւած ոյժը, բայց նա դեռ մի տեսակ մառախլապատ դրութեան մէջ է: «Դօն-Կարլոս»-ի մէջ մառախուղը արդէն սկսել է պարզւել և արեգակի մի քանի պայծառ ճառագայթները ցոլացել են: Բայց իսկական արեգակը — Բադէդէնի մարդարէական կարծիքով — պիտի փայլէր ապագայում: Բադէդէնը ինքը բանաստեղծ լինելով, այնուամենայնիւ առանց մի կաթիլ նախանձի, առանց տխրելու, ընդհանրապէս սրտի բուռն ուրախութեամբ, խոստովանում էր արւեստակցի բարձրութիւնը և ոչ միայն խոստովանում էր, այլ մի տեսակ առաքելական կոչում էր վերցրել իւր վրա Շիլլերի ազդեցութիւնը տարածելու համար: Նա սիրում էր ամեն տեղ կարգալ ու բացատրել Շիլլերի զրաւճեցները և խօսակցութիւն բացել նրանց մասին:

Ընտանեկան խաղաղ կեանքը շատ էր նպաստում Շիլլերի զբաղմունքներին և յառաջդիմութեան: «Այժմ միայն ես — զրում է նա Կէրնէրին — առաջին անգամ իսկապէս զգում եմ բնութեան գեղեցկութիւնը: Կրկին իմ աչքի առաջ կենդանա-

նում են բանաստեղծական պատկերները և ալեկոծում են իմ սիրտը... Ես ինքս զարմանում եմ, թե որպիսի մեծ աշխոյժով եմ աշխատում այժմ, և այդ աշխոյժը իմ խաղաղ տնային կեանքի հետեանքն է: Ես աշխատում եմ օրական տասնևչորս ժամ, և ինչ թւում է, թե երբեք ժամանակը այնպէս արագ չէ սահել, որպէս այժմ: Շիլլերը աշխատում էր թե իբր համախառնի դասախօս և թե իբր զրոյ:

Համախառնում կարգում էր նա զուգընթաց երկու դասախօսութիւն: Մէկը՝ ընդհանուր պատմութիւնից, որի նիւթի և ուղղութեան մասին արդէն զադափար տւաւ մեզ նրա յառաջաբանը: Միւս դասախօսութիւնը վերաբերում էր գեղարւեստին, մասնաւորապէս ողբերգութեան: Իւր դասախօսութեան համար Շիլլերը չէր օգտւում զանազան ձեռնարկներից, այլ ուղղակի հիմնւում էր անձնական փորձառութեան և սեփական դիտողութիւնների վրա, և իւր նախկին ուսուցիչ Սթէլին նմանելով, օրինակները և ապացոյցները բերում էր թէ ուրիշների և թէ իւր գեղարւեստական գրւածքներից: Շիլլերը այդ դասախօսութիւնների մէջ շատ նոր ու հետաքրքիր երեւոյթներ էր պարզում, սկզբունքներ էր զանում և գեղարւեստի համար կանօններ էր մշակում: Այդ դասախօսութիւնից յառաջ եկան երկու նշանաւոր յօդւածներ, «Ողբերգական գեղարւեստի մասին» և «Ողբերգութիւնից ստացւող զարձութեան մասին»: Երկուսն էլ համարեա նոյն առարկային են վերաբերում:

Հեղինակը աշխատում է լուծել այն հանելուկը, թէ ինչպէս են կարողանում մարդիկ զարձութիւն ստանալ «լէքէրաւան» գեղարւեստից: Եթէ մեր աչքի առաջ իսկական աղէտներ տեսնենք, մենք կտարսափենք, կտխրենք, կցաւենք: Ուրիշների իսկական տանջանքներին հանդիսատես լինելով, մենք կխղճանք, կկարեկցենք նրանց և ոչ թէ կզարձանանք: Բայց թատրօնում

նստած՝ երբ մեր առաջ ողբերգութիւններ են ներկայացնում, մենք մի տեսակ զարձութիւն ու բաւականութիւն ենք զգում: Այդ ի՞նչ է նշանակում:

Այդ հակասական երեւոյթի պատճառը Շիլլերը բացատրում է, հիմնւելով այն սկզբունքի վրա, թէ մարդկային բնաւորութեան գլխաւոր արժանիքը նրա քաղցրահամ զբոսն է: Եթէ մենք կարողանում ենք ճշմարտութեան անունով կռիւ մղել զանազան արգելքների դէմ և յաղթող հանդիսանալ, կը նշանակէ մենք բարոյական զօրութիւն ունինք, կամ բարոյապէս ազատ ենք: Եւ մենք զարձութիւն ենք զգում, երբ մեր առաջ բարոյական ոյժի արտայայտութիւն ենք տեսնում: Իսկ բարոյական ոյժը ոչ մի դէպքում այնպէս պարզ չէ արտայայտւում, որպէս տանջանքի ժամանակ, երբ հերոսը ամենածանր սարսափների մէջ պահպանում է բարոյական անկախութիւնը: Մարդկային բարձր էութիւնը յաղթող է հանդիսանում նրա Փիղիկական բնաւորութեան վրա և հէնց այդ երեւոյթն է, որ շարժելով մեր սիրտը բարոյական բաւականութիւն է պատճառում մեզ: Եթէ մեր աչքի առաջ ծեծեն, սպանեն մարդուն, մենք կցաւինք: Իսկ եթէ ծեծւողն ու տանջւողը մի հերոս է, որը դիմանալով ծանր դրութեան, չէ դաւաճանում բարձր գաղափարին, ամուր է պահում դրօշակը, այն ժամանակ մենք գեղարւեստական զարձութիւն ենք զգում, մեր սիրտը չէրմոլթիւն է զգում այդպիսի արժանաւայել տեսարանի առաջ: Ուրեմն եթէ այդ դէպքում մենք արտասունք ենք թափում, այդ արտասունքը առաջ է գալիս ոչ թէ մեր արտմութիւնից ու վշտից, այլ մեր ներքին ցնծութիւնից: Մենք բաւականութիւն ենք զգում տեսնելով մեր առաջ տանջւող հերոսի բարոյական ոյժը, այսինքն նրա հոգեկան կատարեալ անկախութիւնը:

Դասախօսութիւններէից աւել մնացած ժամանակը դործ էր դնում Շիլլէրը զրական աշխատանքների վրա: Տեսնելով որ զեղարւեստական զրւածքները անբաւարար են նիւթական արդիւնաւորութեան տեսակէտից, Շիլլէրը ամուսնութեան առաջին տարին զբաղւում էր պատմական զրւածքներ արտադրելով զանազան ժողովածոների համար, որոնցից աւելի արդիւնք էր ստանում: Սյնուամենայնիւ բոլոր մանր թէ մեծ պատմական աշխատութիւնները համեմած էին լինում բանաստեղծական-փիլիսոփայական հետաքրքիր տարրերով: Ամենաչնչին պատմական յօդւածի մէջ կարողանում էր նա մտցնել բարձր հանրամարդկային սկզբունքներ: Քննելով հին Յունաստանի օրէնսդիր որդիների, Սօլոնի և Լիկուրգի օրէնքները, Շիլլէրը աշխատում է ցոյց տալ հասարակական կազմակերպութեան զանազան ձևերի լաւ ու վատ կողմերը: Ընթերցողին թւում է, թէ կարդացածը ոչ թէ չոր ու ցամաք պատմութիւն է, այլ նորագոյն սօցիոլոգիայի մի կարեւոր գլուխը: Խօսելով խաչակրաց պատերազմների մասին, Շիլլէրը յայտնում է այն միտքը, թէ ազգերի և մարդկութեան արժանաւորութիւնը պահանջում է, որ նրանց ամբողջ դործունէութիւնը բղխէ Բարձրագոյն յօգուտից: Խաչակիրների արշաւանքը, որքան էլ անհեթեթ ու վնասակար արիւնհեղութիւն համարւի, այնուամենայնիւ նա տպացոյց է, որ միջնադարեան Եւրոպան զեկավարւում էր ոչ թէ նեղ, ստոր, չնչին եսական, անձնասիրական ձգտումներով, այլ բարձր, թէկուզ սխալ հասկացւած, զազափարներով: «Մովսէսի զրբերը» քննելով Շիլլէրը այնպիսի առողջ մտքեր է յայտնում, որոնց նմանը հազիւ է պատահում նոյն իսկ նոր դարի «բանիմաց ու խորիմաստ» աստուածաբանների շրջանում:

Իսկ ամենանշանաւոր պատմական աշխատութիւնը «Երեսնամեայ պատերազմն» է: Այստեղ արդէն բացարձակ կերպով

արտայայտւում է Շիլլէրի բանաստեղծական ոգին: Շիլլէրին հետաքրքրում են ոչ այնքան պատերազմական կամ քաղաքական երևոյթները, որքան այն նշանաւոր հերոսական անձնաւորութիւնները, որոնք դեր են խաղում ահռելի պատերազմի ընթացքում, այսինքն շվեդական թագաւոր Գուստաւ Ադոլֆը և Բօհէմիայի գնդապետ Վալլէնշտէյնը, որոնք մարտնչում էին միմեանց դէմ: Սրանք երկուսն էլ վերին աստիճանի տաղանդաւոր անձնաւորութիւններ են, որոնք կարող են նիւթ դառնալ իւրաքանչիւր արւեստագէտի համար, լինի նա բանաստեղծ, նկարիչ, երաժիշտ, թէ քանդակագործ:

Եւ հէնց այդ բանաստեղծական տարրն է, որ Շիլլէրի պատմական բոլոր զրւածքները դարձնում է հիւթալի և հետաքրքիր: Շիլլէրից առաջ պատմական զրւածքներ կարդում էին մասնագէտները կամ ուսանողները: Իսկ բանաստեղծ-պատմագիրը կարողացաւ պատմութեամբ հետաքրքրող ընթերցողների մի ամբողջ բանակ առաջ բերել: Նա ինքը շատ էլ հիմնաւոր պատմագէտ չէր և իւր նիւթը մեծ մասամբ քաղում էր ուրիշների զուտ-մասնագիտական աշխատութիւններից: Սակայն նա կարողանում էր նիւթերի մէջ ձաշակով ընտրու թիւն անել, կարողանում էր պատմել սահուն լեզուով և նկարագրել երևոյթները պայծառ զոյներով: Ուստի նրա պատմական զրւածքները տալիս էին հասարակ ժողովրդին ընթերցանութեան խիստ հետաքրքիր և ընտիր նիւթ:

Այսպէս ուրեմն Շիլլէրը ըստ երևոյթին վերջնականապէս կարգադրել էր կենսական զրութիւնը: Նա ստանում էր բաւարար եկամուտ, վայելում էր ընտանեկան հանդիստ կեանք, նրա հեղինակութիւնները օրէցօր տարածւում էին ամբողջ Գերմանիայում, և հաստատ պաշտօնը ապահով ապագայ էր Գերմանիայում, և հաստատ պաշտօնը ապահով ապագայ էր խոստանում նրան: Այսուհետեւ բանաստեղծի կեանքը և դործունէութիւնը պիտի ընթանար կանոնաւոր ուղղութեամբ,

պիտի աւելի ու աւելի արդիւնաւոր դառնար նրա զօրեղ
զրիչը: Կեանքի և մարդկանց դէմ մղած կռիւը կարող էր
վերջացած համարւել: Սյժմ պէտք էր միայն նիւթ ծծել և
ստեղծագործել.....

Սակայն այն երկարամեայ կռիւը, որ մղել էր բանա-
ստեղծը ծանր հանգամանքների դէմ, արդէն ի ներքուստ խոր-
տակել էին նրա կեանքը.....

XVI.

Դեռ մանկութեան օրերում Շիլլէրը շատ անգամ հի-
ւանդանում էր: Ծեմարանական կեանքը շատ վատ ազդեցու-
թիւն ունեցաւ նրա առողջութեան վրա: Յետոյ էլ թափա-
ռական տարիներում Շիլլէրը ստիպւած էր միանգամայն
անուշադիր թողնելու առողջութիւնը: Առանց բաւարար հա-
զուստի ձմեռային ճանապարհորդութիւնը, յետոյ էլ Մանհայ-
մում ստացած տենդը, թողել էին իրանց տխուր հետքերը:
Վերջապէս հոգեկան-նեարդային տանջանքները, տարակուսանք-
ները, հոգսերը, վհատութիւնը, յուսահատական ծանր բոպէ-
ները... բոլորը իրար հետ միացած, աննկատելի կերպով քայ-
քայել էին բանաստեղծի կազմաւածքը, որպէս ապառաժի տակով
կաթիլ-կաթիլ հոսող ջրերը փորում են նրա պատանդանը և
մօտեցնում են ապառաժը անդունդի ծայրին: Եւ հէնց այժմ...
Օրէկան տասնեւորս ժամւայ անընդհատ մտաւոր աշխատու-
թիւնը, որ անհրաժեշտ էր նրան, չափաւոր ապրուստ ունե-
նալու համար: Տասնեւորս ժամ ասելով պէտք է հասկանալ
քսանուչորս ժամ, որովհետեւ Շիլլէրի նման մարդը «յանդործ»
բոպէներին էլ հոգեպէս դործում է, երազի մէջ անգամ նրա
սիրտը և ուղեղը զբաղւած են լինում: Հասկանալի է, թէ
ինչ հետեանք պիտի ունենար այդ բոլորը, եթէ փոքր ի շատէ
լուրջ առիթ լինէր, և այդ առիթը շուտով հանդիպէ:

Ամուսնութեան առաջին տարին անցած, Ծննդեան տօներին Շիլլերը կնոջ հետ գնաց Էրֆուրտ, դաժաժառանգ Դայլ-բէրգին այցելելու համար: Ընթերցողին զգուշացնում ենք չփոթել այդ բարի և մեծահոգի մարդուն իւր եղբօր, բարօն Դայլբէրգի հետ: Գաժաժառանգը Շիլլերի լաւ բարեկամն էր և խօստացել էր, որ ինքը դաժ նստելուց պիտի շատ կարեւոր պաշտօն տար Շիլլերին և առհասարակ պիտի ամեն կերպ պաշտպանէր նրան: Էրֆուրտից վերադառնալու ժամանակ Շիլլերը մրսեց և Վէյմարում ծանր հիւանդացաւ թոքերի և ստամոքսի բորբոքմամբ: Մի քանի օր նա մահւան վտանդի մէջ էր, բայց շուտով ձգնաժամը անցաւ, և նա կարողացաւ անկողնից դուրս դալ: Հիւանդը իրան այնքան լաւ էր զգում՝ արդէն, որ կնոջը թողեց Վէյմարում, իբր հիւր տիկին Շտէյ-նի մօտ, իսկ ինքը գնաց Ենա, որ դասախօսութիւնները շարունակէ: Բայց շուտով հիւանդութիւնը նորոգւեց և բանաստեղծը դողդոջուն ձեռներով գրեց կնոջը, որ անմիջապէս կառք վերցնի և օգնութեան հասնի: Կինը անյապաղ եկաւ և դտաւ, որ հիւանդութիւնը արդէն բաւական ծանր կերպարանք է ստացել: Չնայելով կնոջ սիրալիր խնամատարութեան, հիւանդը մօտեցաւ մահւան դռանը: Երբորդ օրը սկսեց արիւն թփել: Տարաբաղդաբար այն ժամանակ բժշկականութիւնը չափազանց տղէտ էր այդպիսի հիւանդութիւններին վերաբերեալ և աւելի վնասում էր, քան օգնում: Հիւանդից արիւն առին, տղրուկ դրին և այդպիսով այնքան թուլացրին նրան, որ ամբողջ մի շաբաթ չկարողացաւ բերանը բան դնել, և միայն մի մի բաժակ զինի խմելով էր ապրում: Շարունակ տաքացնում էր հիւանդը և տաքութեան մէջ ցնորում էր: Վերջապէս տաքութիւնը անցաւ և հիւանդը կարողացաւ օրէկան մի-երկու ժամ վերկենալ, բայց միայն մի քանի շաբաթից յետոյ էր կարողանում մանգալ, դաւազանին յենւելով: Այդ ծանր օրերին մխի-

թարական էր բանաստեղծի համար տեսնել, թէ որպիսի հոգացողութեամբ էին վերաբերում դէպի նա իւր բարեկամները և աշակերտները: Նրանք վիճում էին իրար հետ, թէ ով պիտի գիշերը հսկէ հիւանդին, որովհետեւ իւրաքանչիւրը ինքն էր կամենում մատուցանել այդ ծառայութիւնը: Շուտով եկաւ Բուդօլֆտատից Կարօլինան, որը քրոջ համար շատ կարեւոր օգնական էր: Ենայում և Վէյմարում ամեն կողմից կարեկցութիւն ու ցաւակցութիւն էին յայտնում և առողջութիւն էին ցանկանում: Դուքսը ուղարկեց հիւանդի համար մագերի թանկագին զինի, որով հիւանդը կազդուրում էր իւր յոժերը:

Հիւանդութիւնն անցաւ: Բայց Շիլլերը այնքան թոյլ էր, որ դասախօսութիւնների մասին չէր կարող խօսք լինել: Դուքսը անմիջապէս ազատեց նրան դասախօսելու պարտաւորութիւնից նոյն իսկ առաջիկայ ամսւայ համար: Հիւանդութիւնը որոշ հետքեր էր թողել: Խորը շնչելուց Շիլլերը կողքի ծակոց էր զգում և առհասարակ նրա շնչառութիւնը անբաւարար էր: Մայիս ամսին կրկին հիւանդութիւնը ծանրացաւ, մինչև անդամ առաջանից աւելի սուր կերպարանք ստացաւ: Հիւանդի ձայնը կտրւեց, շնչառութիւնը այնքան դժւարացաւ, որ կարծում էր, թէ ահա, ահա թոքերը տրաքւելու են և շատ անգամ հիւանդը աչքի առաջ մահը տեսնում էր: Սակայն նա բնաւ չէր վախենում մահից, միայն յուսահատւում էր դեռահաս կնոջ պատճառով, մտածելով թէ նա չի դիմանալ այդ պատահարին: Բաղդաւորապէս հիւանդը կրկին կազդուրւեց և ոտքի կանգնեց:

Բժիշկների անպայման պահանջին համեմատ՝ Շիլլերը կնոջ հետ գնաց ամառը Կարլսբադի ջրերը: Այստեղ նա աշխատում էր ըստ կարելոյն ազատ լինել որևէ աշխատանքից, նոյն իսկ նամակներ չէր գրում: Օգտւում էր Կարլսբադի նշանաւոր ջրերից, մաքուր օդի մէջ ժամեր էր անցուցանում և վայելում էր դեղեցիկ բնութիւնը: Երբեմն նա զբօսնում էր շրջակայքում,

նոյն իսկ ձիի կամ էշի վրա նստած: Այդպիսով բաւական կազ-
դուրէց նա և նորից իրան աշխատելու ընդունակ զգաց:
Միայն թէ նա պիտի շատ չափաւոր աշխատէր և ըստ կարե-
ւոյն անհոգ կեանք անցուցանէր. բայց ռոտեղից... Հիւանդու-
թիւնը ամբողջովին կլանել էր վերջին տարիների արդիւնքը:
Եւ եթէ նա այսուհետեւ անդադար չգրէր, ինչով պիտի ապրէր
ինքը կամ իւր կիներ: Իսկ եթէ նա կսկսէր կրկին օրէկան

Բանաստեղծը հանքային ջրերում:

տասնէնորս ժամ աշխատել
իսկոյն կբացւէր նրա առաջ
գերեզմանի դուռը, նա կմտնէր
սեւ հողը, տանելով իւր հետ
այնպիսի հազւագիւտ տաղան-
դը և մտքի ու փորձառու-
թեան պաշարը: Վերջապէս
նա դեռ ի՞նչ էր տեսել կեան-
քից, կամ իւր հոգեկան ոյժե-
րի ռոմասն էր գործադրել...
Չէ՞ որ նա դեռ նոր էր կա-
նոնաւորել կեանքը և նոր
պիտի կազմակերպէր իւր
մտքերը, նոր պիտի լոյս ծծէր
և ճառագայթներ արձակէր... Որքան էլ աշխատում էր հի-
ւանդ բանաստեղծը հողս չանել, չմտածել, բայց չէր լինում:
Նա վհատում էր, տեսնելով թէ ինչպէս իւր իդէալները խոր-
տակւելու մօտ էին: Սնշուշտ այդպիսի վհատութեան բոպե-
ներումն են ծնունդ առել Շիլլերի սրտում այն զանգատները,
որ անում է նա դառնալով դէպի իւր իդէալները:

Ո՛հ, պատանեկան ոսկեղէն օրեր,
Ինչո՞ւ էք ուղղում ինձնից բաժանւել,

Դաւաճանել ինձ, կորչել - հեռանալ,
Ի՞նչպէս կարող եմ ես ձեզ մոռանալ:
Ի՞նչպէս թողնեմ ես ազնիւ ցնորքներ,
Իմ ուրախութեան գեղեցիկ ժամեր,
Ինչո՞ւ վաղում էք արագ քայլերով,
Դէպի անսկիզբ և անվախճան ծով... .

Արդէն մարած են վառ կրակները,
Դեռահաս կեանքիս լոյս - ճրագները,
Խորտակւած են իմ իդէալները,
Եւ կտրատւած են սրտիս թելերը:
Իմ երազական քաղցր յոյսերը,
Եւ սիրտս լցնող իմ անհուն սէրը,
Հոգեկան կեանքը լոյս գեղեցկութեան
Զոհւել է դառն իրականութեան:

Որպէս երբեմն սրտով ջերմագին
Սառ մարմարիօնի քարեղէն դէմքին
Արւեստագէտը տալիս էր զգացում,
Կարծես մարդկային հոգի ներշնչում,
Ես պատանեկան սրտով բորբոքւած,
Մեռած բնութիւնը իմ կրծքին սեղմած,
Սնշէլ կրակով բանաստեղծական
Կեանք էի տալիս նրան բնական:

Եւ իմ բոցավառ սրտից վառւելով
Նիւթը խօսում էր մարդկային լեզուով,
Համբոյր էր դրօշմում իմ պարզ ճակատին,
Ականջ դնելով սրտիս մեղեդին:
Ծառ ու ծաղիկը նոր կեանք էր շնչում,
Արծաթեայ առուն քաղցր կարկաչում,
Եւ բանաստեղծի բարձր արձագանքը
Կենդանացնում էր մեռած աշխարհքը:

Իմ ազատ կուրծքը անդուստ, անարգել,
 Ազատութիւն էր կամենում երգել,
 Խօսքով ու գործով, ձայնով, պատկերով
 Կեանք էր յռաջնում պայծառ դոյներով:
 Պատկեր վեհութեան ունէր աշխարհքը,
 Երբ դեռ բացւած էր կեանքի ծաղիկը.
 Որպէ՛ս փոքրացաւ նրա կերպարանքը,
 Երբ արձակեցաւ բոլոր կապանքը:
 Որպէ՛ս թռչում էր, սաւառնում դէպ՝ վեր՝
 Երիտասարդը թռնով անվեհեր,
 Իւր երազական յնորքներով լցւած,
 Եւ կեանքի թոյնը դեռ չճաշակած:
 Իսկ նրա համարձակ ծրագիրները
 Հասնում էին մինչ անշարժ սասողերը,
 Սարսափելի էր հեռուն, բարձրութիւն,
 Հոգին զգում էր անհուն զօրութիւն:
 Թեթեւ քայլերով առաջ էր փազում,
 Ոչինչ նրա աչքին դժւար էր թւում,
 Եւ նրա երջանիկ կեանքը տեսնելով,
 Ուղեկցում էին ուրախ-ցնծալով՝
 Սէրը — թանկագին սուրբ ընծաներով,
 Բաղդը — զարդարւած ոսկեղէն պսակով,
 Փառքը — աստղադարձ պսպղուն թագով,
 Ճշմարտութիւնը — արեւի շուքով:
 Սակայն տակաւին կէս ճանապարհին,
 Ուղեկիցները նրան մէնակ թողին.
 Մտերիմ ընկերից շատ շուտ կշտացան,
 Միմեանց ետեւից դնացին հեռացան:
 Եւ թեթեւօլիկ բաղդը չքացաւ,
 Գիտութեան ծարաւն յագուրդ չստացաւ.

Չուտ ճշմարտութեան պայծառ պատկերը
 Զի նշմարեցին իմ թոյլ աչքերը:

Տեսայ փառահեղ սուրբ պսակները
 Զարդարում էին պիղծ գլուխները:
 Անցան, գնացին քաղցրիկ օրերը,
 Սիրոյ երջանիկ անդին ժամերը:
 Եռանդ և աշխոյժ չքացաւ — գնաց,
 Կեանքի շաւիղը ամայի մնաց.
 Հաղիւ մի դալկուն շող եմ նշմարում
 Յաւիտենական յուսոյ շրջանում:

Այդ աղմկալի ուղեկիցներից
 Ո՞վ է տակաւին ինձ ընկերակից,
 Ո՞վ է մնացել սրտի սփոփիչ,
 Մինչև գերեզման ինձ մխիթարիչ.
 Դ՞նւ ես բուժում միայն, դ՞նւ, սրտիս տէրը,
 Իմ անբուժելի ծանր վէրքերը,
 Դ՞նւ ես անողոք բեռը թեթեւցնում,
 Դ՞նւ ես իմ տանջւած սիրտը մեղմացնում:
 Եւ դ՞նւ բաղմարդիւն աշխատանք ադնիւ,
 Առաջ ես մղում իմ կեանքի անիւ,
 Անընդհատ գործում, շարունակ ստեղծում,
 Միշտ կառուցանում, երբէք չեմ եղծում,
 Տիեզերական մեծ շէնքսի համար
 Աւազ ես կրում անթիւ-անհամար,
 Բարեկամիս հետ ձեռք ձեռքի բռնած,
 Դ՞նւ ես թարմացնում իմ հոգին յոգնած:

Բայց հիւանդ բանաստեղծի վհատութիւնը երկար չտևեց:
 Մի բարեկամական ձեռք օգնութեան հասաւ նրան և ազա-
 տեց նրան տաժան վիճակի սոսկալի սպառնալիքներից....

Շիլլերի նոր բարեկամ՝ Ղանիական բանաստեղծ Բազեդէնը, Իանիայի մայրաքաղաքում հիմնել էր «Շիլլերեան ընկերութիւն», որի անդամները ժողովներ էին կազմում, ուր զբաղւում էին Շիլլերի գրած քննարկ ուսումնասիրութեամբ։ Սյոյ ընկերութեան պատկանում էին և բարձրաստիճան անձինք, ի միջի այլոց չօլտէյնի դուքս Ֆրիդրիխը և Ղանիական նախարար Կոմս Շէմէլմանը։ Նոյն տարին, երբ Շիլլերը հիւանդացաւ, «Շիլլերեան ընկերութիւնը» տօնախմբութիւն էր ծրագրել ի պատիւ Շիլլերի։ Նշանակւած օրը պիտի ընկերութեան անդամները իրանց ընտանիքներով գնային չէլէբէկ զիւղը՝ մայրաքաղաքի շրջակայքում, և այնտեղ կատարէին ուրախ հանդէսը։ Հաղիւ նրանք պատրաստել էին ճանապարհ ընկնելու, երբ հասաւ նրանց մի սխալ լուր, իբր թէ Շիլլերը մեռել է։ Երբ ամենքը շարած էին մնացել, Կոմս Շէմէլմանը դիմեց Բազեդէնին ասելով. «Մենք մտադիր էինք գնալ չէլէբէկ, որ ուրախանանք Շիլլերի «Ուրախութեան երգը» երգելով։ Սյոյժ դարձեալ կ'ընանք, միայն թէ վշտացած սրտով կ'սենք այդ երգի իմաստալից խօսքերը»։ Սյոյպէս էլ արին։ Նրանք մնացին երեք օր չէլէբէկում, որ մի գեղեցիկ տեղ էր ծովի ափին, և քաջալերեցին ու ոգևորեցին իրար, ընթերցանելով Շիլլերի աշխատութիւնները։ Յետոյ այդ բոլորի մասին Բազեդէնը գրեց Ենայի պրօֆէսօր Ռէյնհօլդին, որը մի առ մի հաղորդեց բանաստեղծին, երբ նա հաղիւ վերադարձել էր Կարլսբադից։ Շիլլերի վրա շատ մխիթարական տպաւորութիւն արաւ այս տեղեկութիւնը։ Իսկ Լօտտան, տանելով Ռէյնհօլդին մի կողմ, տեղեկութիւնը։ Իսկ Լօտտան, տանելով Ռէյնհօլդին մի կողմ, տեղեկութիւնը։ Իսկ Լօտտան, տանելով Ռէյնհօլդին մի կողմ, տեղեկութիւնը։

բաւականաչափ կազդուրւել է, միայն թէ նա չէ կարող բոլորովին առողջանալ, որովհետեւ նիւթական միջոցներից զուրկ լինելով, ստիպւած է անընդհատ աշխատել, մինչդեռ նրան հանդստութիւն է հարկաւոր: Բազէզէնը անմիջապէս հաղորդեց բոլորը կոմս Շէմէլմանին, որը սկսեց խորհրդակցել թագաժառանգի հետ, թէ ինչ միջոցով կարելի է օգնութեան հասնել հիւանդ բունաստեղծին:

Շուտով Նիլէրը ստացաւ այդ ազնիւ պարոններէց մի
այնպիսի քաջալերական նամակ, որին կնախանձէին քսաներորդ
դարի հարուստ իշխանաւորներէց շատերը: Աւելորդ չենք հա-
մարում ծանօթացնել ընթերցողին այդ նամակի հետ:

«Երկու բարեկամներ, որոնք միացած են հանրամարդկային քաղաքացիական շահերով, ուղարկում են Ձեզ այս նամակը, ազնիւ պարոն: Նրանցից ոչ մէկին չէք ծանաչում Դուք, բայց նրանք երկուսն էլ յարգում ու սիրում են Ձեզ: Երկուսին ևս հիացնում է Ձեր հանձարի բարձր թռիչքը, որը Ձեր նորագոյն գրւածքների վրա դնում է մարդկային «ամենաերեւելի ստեղծագործութիւնների» կնիքը: Նրանք գտել են այդ աշխատութիւնների մէջ զգացմունք, միտք և ոգևորութիւն, որի հապերով և ամրացել է նրանց բարեկամութիւնը: Ուստի մեծ էր նրանց տխրութիւնը, երբ լսեցին բարեկամի մահւան լուրը և ոչ պակաս արտասուք թափեցին ի շարս այն բազմաթիւ մարդկանց, որոնք ծանաչում ու սիրում են Ձեզ: Սյդ կենդանի զգացումը, որ ներշնչում էր Դուք, թող արդարացնէ մեր անհամբար համարձակութիւնը: Ձեր առողջութիւնը քաջալուի է դժւարին և միշտ լարւած աշխատութեան պատճառով և պահանջում է առժամանակ կատարեալ հանգստութիւն, որպէսզի Դուք առողջանաք և Ձեր կեանքին սպառնացող վտանգից ազատւէք: Սակայն Ձեր հանգամանքները, Ձեր վիճակը արգելում են Ձեզ այդպիսի հանգստութիւն ունենալ:

Կը կամենա՞ք արդեօք ուրախութիւն պատճառել մեզ, թոյլ տալով որ մենք հեշտայնենք Ձեր հանգստութեան հնարաւորութիւնը: Մենք առաջարկում ենք Ձեզ իբր նուէր տարեկան հազար տալէր (մօտ 1500 ռ.) երեք տարի շարունակ: Ընդունեցէք այդ նուէրը, ազնիւ պարոն: Թող մեր տիտղոսը Ձեզ պատճառ չտայ մեր խնդիրքը մերժելու: Մենք չենք ճանաչում աւելի բարձր տիտղոս, քան թէ հարկ լինէ՞լու Կիւստոսը: Մենք դիմում ենք Ձեզ իբրեւ մարդ, իբրեւ Ձեր եղբայրները, ոչ իբրեւ ունայն իշխանաւորներ»:

Շիլլերի վրա շատ լաւ տպաւորութիւն արաւ այդ մեծահոգի առաջարկութիւնը: Առանց տատանւելու ընդունեց նա առաջարկութիւնը և անմիջապէս յայտնեց իւր խորին շնորհակալութիւնը: «Սյնպիսի մի ժամանակ—դրեց նա—երբ տաժան հիւանդութեան հետքերը պղտորում են իմ սիրտը և սարսափեցնում են իմ երեւակայութիւնը մօայլ ու տխուր ապագայի պատկերով, իբր երկու պահապան հրեշտակներ մեկնում էք դէպի ինձ ձեր ձեռները ամպերի միջից: Սյն մեծահոգի առաջարկութիւնը, որ դուք անում էք, դերազանցում է իմ ամենաշանդունդն ցանկութիւնը: Իսկ այն ձեր, որով դուք ձեր առաջարկութիւնը անում էք, ազատում է ինձ ձեր բարեսրտութեան արժանի չլինելու երկիւղից: Ես պիտի ամօթից կամրէի, եթէ մի այդպիսի առաջարկութեան հիմքում որեւէ ուրիշ բան ենթադրէի, բայց եթէ զուտ մարդասիրութիւն... Մաքուր սրտով և ազնւութեամբ ձեր տւածը, ես նոյն սրտով կարող եմ ընդունել»:

Ուրախացած յայտնում է Շիլլերը Դրեզդէնի բարեկամին այդ նորութիւնը և աւելացնում է. «Թէ ինչպէս եմ ես այժմ տրամադրւած, զու ինքդ կարող ես երեւակայել: Ես մտադիր եմ դործերս բոլորովին կարգի բերել, պարտքերս վճարել և անունդի հոգսերից ազատւած լինելով, միանգամայն նւիրւել

իմ ծրագիրներին: Այժմ վերջապէս Ժամանակ կուենաս ամբողջութեամբ ժողովելու և յաւիտենականութեան համար աշխատելու»: Կա՛մ հանգստութիւն է... Ուրեմն դարձեալ սովորե՛լ, ուսանե՛լ, աշխատե՛լ... Ուժգին սիրտ ու զօրեղ հոգի ունեցող արարածները գերեզմանի դռանն էլ կամենում են շարունակ ուսանել, շարունակ ուսուցանել և այդ բանի մէջ հանգստութիւն որոնել...

Նոր տարին սկսեց հիւանդ բանաստեղծը ուրախ յոյսերով: Նա թէեւ դիտէր, որ իւր առողջական դրութիւնը անբաւարար է, բայց համբերութեամբ դիմանում էր ցաւերին, չկամենալով սեւացնել շրջապատողների կեանքը: Որպէսզի հնար ունենայ օրէկան մի քանի ժամ դաշտերում զբօսնելու, նա մի ձի գնեց: Ընկերական ազատ տեսակցութիւն ունենալու համար, Շիլլերը այնպէս արաւ, որ մի շաբաթ բարեկամ երիտասարդներ ամեն օր դալիս էին ծաշելու նոյն տանը, ուր բանաստեղծը և իւր կինը ապրում էին: Իւրաքանչիւր մարդ ծաշում էր իւր հաշին: Ընդհանուր սեղանի շուրջը շատ լաւ էր անցնում թէ բանաստեղծի և թէ բոլոր մասնակցողների համար: Ինքը Շիլլերը շատ չէր խօսում, բայց ժամանակ առ ժամանակ ուշադրութեան արժանի մի նկատողութիւն էր անում, որը և նիւթ էր տալիս ամենքին: Մասնակցողներից շատերը հետաքրքրւում էին հռչակաւոր Կանտի փիլիսոփայական նոր մտքերով, ուստի յաճախ խօսակցութիւնը պտրտում էր Կանտի շուրջը: Ճաշից յետոյ խօսակցութիւնը արդէն զւարճական բնաւորութիւն էր ստանում, կամ թէ սկսում էին թուղթ խաղալ:

Բայց չպէտք է կարծել, որ նա անցուցանում էր օրերը առանց զբաղմունքի: Այդ անհնար էր նրա համար: Ճշմարիտ է նա այժմ համարեա ոչինչ չէր գրում, բայց փոխարէնը ինքը

շարունակ սովորում էր: Թէ որքան զօրեղ էր դեռ Շիրիկերի
ճշմարտութեան ծարաւը, երևում է նրա հետեւեալ ոտանաւո-
րից, ուր նա ճշմարտութեան ասպարէզը անսահման ծովի հետ
է համեմատում, որի մէջ կարելի է յաւիտեանս լողալ առանց
վերջնական կէտին հասնելու.

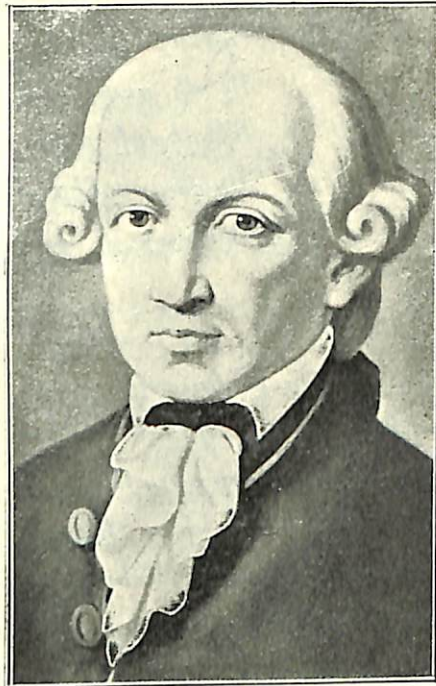
Հաղիւ մտած կեանքիս դարուն,
Ես թողեցի հայրական տուն,
Թողի խաղեր պատանեկան,
Դարձայ մոլոր թափառական:
Սիրտս լիքը յոյս ու հաւատ,
Ես մոռացայ ոսկի - արծաթ,
Եւ մանկական անմեղ հոգով
Առաջ գնացի ամուր ոտքով:
Եւ մի զօրեղ գաղտնի զգացում
Դրդում էր ինձ, առաջ դրում:
Նա ասում էր. «Գնա՛ անխռով
Արեւելեան ճանապարհով:
Եւ հասնելով ոսկէ դռնին,
Դու ներս մտիւր նոյն բոպէին,
Ուր չկայ կեանք անասնական,
Այլ անարատ, անապական»:
Գիշեր - ցերեկ առաջ գնացի,
Հանգիստ կեանքին կարօտ մնացի,
Բայց իմ ուղածն, իմ որոնած,
Երբէք աչքիս չի երևաց:
Խանդարեցին ինձ լեռները,
Արդեւք դրին հեղեղները՝
Մաղցեցի լեռնաշաւղով,
Կամուրջ դրի գետի վրայով:

Հասայ կեանքիս երեկոյեան,
Գետի ափը արևելեան:
Վստահելով ջրի հոսանքին,
Ինձ յանձնեցի գետի կամքին:
Ալիքների հետ խաղալով,
Մտայ վերջը անսահման ծով.
Իսկ ջրային անասլատում
Ոսկէ դուռը չի երևում...
Ոչ մի ուղի մեղ չէ տանում,
Տիեզերքի ափը հանում,
Երկինք երկիր չեն միանում,
Այնպէս չէ այսպէս դառնում:

Զնայելով այդ տխուր կարծիքին, այնուամենայնիւ
Շիրիկերը շարունակում էր լողալ... Անկողնի մէջ անգամ նա
ձեռքից վայր չէր դնում Կանտի փիլիսոփայական գրաւորները:
Կանտը մեծ ներգործութիւն արաւ Շիրիկերի վրա, որը մի քանի
տարի շարունակ լուրջ կերպով ուսումնասիրում էր Կանտի
աշխատութիւնները: Ուստի աւելորդ չի լինիլ կարճ կերպով
ծանօթանալ մեծ փիլիսոփայի հետ:

Կանտը ծնւել է Պրուսիայի Կէնիգսբերգ քաղաքում
1804 թւին: Նա մի թամբագործի որդի էր: Փիլիկապէս շատ
էլ առողջ չէր. փոքրահասակ էր և սեղմած կրծքով: Նրա
ոսկրային կաղմւածքը փոքր ինչ թոյլ էր և աչ ուսը ետևի
կողմից փոքր ինչ զուրս ընկած էր: Զնայելով աննպաստ հան-
դամանքներին, նա կարողացաւ բարձրանալ ժամանակակից գի-
տութեան զաղաթը: Դեռ երեխայ ժամանակ նա ստացաւ
լուրջ կրօնական կրթութիւն: Ապա հայրենի քաղաքի համա-
լսարանում սովորեց մատեմատիկա, ֆիզիկա և փիլիսոփայու-
թիւն: Իննը տարի շարունակ անային ուսուցչութեամբ պարա-

պելուց յետոյ, քննութիւն բռնեց և դօկտորութեան դիպլոմ ստացաւ և յետոյ էլ պրիվատ-դոցէնտի պաշտօն: Տասնութինդ տարի այդ պաշտօնը վարելուց յետոյ, նշանակեց նա տրամաբանութեան և բնագիտութեան պրոֆէսոր՝ նոյն համալսարանում: Ամբողջ կեանքում ամենալուրջ կերպով զբաղւում էր նա զիտական ու փիլիսոփայական ուսումնասիրութիւններով, և մի շարք յօդւածներ գրեց մարդկային մտքի ամենահիմնական հարցերի մասին: Վերջապէս ծերութեան օրերում էրբ արդէն նրա մտաւոր զարգացումը հասել էր ամենաբարձր գրութեան, Կանտը գրեց և հրատարակեց իւր ամենանշանաւոր աշխատութիւնները՝ 1) Զուտ մտքի քննութիւնը, 2) Գործնական մտքի քննութիւնը, 3) Դատողական ոյժի քննութիւնը: Այդ երեք գրւածքները հիմնովին փոխեցին ամբողջ փիլիսոփայութեան ու զիտութեան ուղղութիւնը:

Կանտ:

Կանտը ամբողջ կեանքում հետամնւտ էր գտնելու բուն ճշմարտութիւնը՝ մարդկային կեանքին ու տիեզերական հարցերին վերաբերեալ: Նա եկաւ վերջապէս այն եզրակացութեան, թէ մարդու ամբողջ զիտութիւնը փորձի և մտածողութեան միացած ոյժով ձեռք բերւած արդիւնքն է: Առանց փորձի վրա հիմնւելու, զուտ մտածողութեամբ մենք չենք կարող որևէ ճշմարտութիւն բմբռնել: Մտածողութիւնը առանց փորձի և

փորձը առանց մտածողութեան կատարելապէս ոչ մի արժէք չունին: Բայց որովհետև իւրաքանչիւր փորձ անպայման կապւած է մեր զգայմունքների հետ, ուստի այդ զգայմունքների աշխարհից դուրս մենք ոչ մի փորձ ունենալ չենք կարող: Այդպէս անւանւած՝ վերացական երևոյթների մասին մենք ոչինչ չգիտենք և երբեք էլ չենք կարող գիտենալ: Այնպէս որ Կանտը դուրս է վնդում մտածողութեան և զիտակցութեան ասպարէզից կրօնի, Աստուածային յայտնութեան և սրանց նման վերացական գաղափարները: Բայց երբ գործնական մտքի քննութեան մէջ հերթը հասնում է բարոյական հարցերին, կրկին Կանտը տեղ է տալիս վերացական գաղափարներին: Այդպիսով դուրս է դալիս, թէ վերացական գաղափարները ոչ թէ մտածողութեան այլ կամեցողութեան արդիւնք են: Մարդու սրտում պարտաճանաչութեան զգայմունք կայ. այդ անհրաժեշտ է, որպէսզի մարդկային կեանքը հնարաւոր լինի: Այդ զգայմունքին ընդհանուր բնաւորութիւն են տալիս կրօնի և Աստուածութեան գաղափարները: Միայն թէ կրօնը, որի միակ նպատակը ամենաբարձր բարոյականութիւնն է, պիտի լինի ներքին, հոգեկան, «բոյ՛ն էջն», անկախ եկեղեցական որևէ դաւանաբանութիւններից, որոնք ժամանակաւոր երևոյթներ են և ապագայում պիտի բոլորովին անհետանան:

Կանտի սկզբունքները բոլորովին նոր հօղի վրա դրին բնական երևոյթների հետազոտութիւնը, դրական տարր մտքին իրաւաբանական և մանկավարժական հարցերի մէջ: Իսկ նրա սկզբունքները գեղարւեստական զիտութեան մէջ մտցնողը և ժողովրդականացնողը Շիլլերը եղաւ:

Երբ Շիլլերը այդպէս խորասուզւած Կանտի մտքերի մէջ փիլիսոփայական մխիթարութիւն էր որոնում ծաղաւ հոգոյ համար, յանկարծ բաղդ ունեցաւ նա նորից մանկական մխիթարութիւն և սփոփանք ստանալու: Բանաստեղծի մայրը

աեսութեան եկաւ նրան, բերելով իւր հետ Շիլլերի ամենափոքր քրոջ Նանէտին: Շիլլերը երեսայի նման ուրախացել էր: Մայրը չնայելով քաշած նեղութիւններին և հոգսերին, շատ չէր փոխել: Իսկ Նանէտը, որին Շիլլերը փոքրիկ աղջիկ էր թողել, այժմ մեծացել ու սիրուն օրիորդ էր դարձել: Նանէտը շատ էր սիրում զեղարւեստը և մտածում էր երբ և է բեմի վրա խաղալ Շիլլերի ստեղծած կանայի տիպերը: Առհասարակ Շիլլերի զեղարւեստական հոգին որոշ չափով երևում էր Նանէտի մէջ, ինչպէս նրա փիլիսոփայական տարրը արձագանք էր դնում Խրիստոֆինայի հոգոյ մէջ: Բանաստեղծը և իւր կինը չափազանց լաւ ընդունեցին հիւրերին և տարան նրանց նոյնպէս Բուդօլֆտաու: Ապա Եղիսաբեթը աղջկայ հետ վերադառնալով, խօսք առաւ Շիլլերից, որ նա առաջին հնարաւորութեան դէպքում ծնողներին այցելութեան գնայ: Նրանք ենթադրում էին, թէ Վիլհելմինայի դուքսը այլևս չի նորոգիլ հին հալածանքը և չի արգելիլ Շիլլերին հայրենիքը այցելելու:

Մայրը գնալուց յետոյ Շիլլերը սկսեց պատրաստել՝ առաջիկայ կիսամեակի դասախօսութիւնները շարունակելու համար: Նա պիտի դասախօսէր էստէտիկայի մասին, որի հիմնական սկզբունքները լուրջ կերպով քննել էր Կանտը «Դատողական ոյժի» մէջ. ուստի Շիլլերը ուսումնասիրում էր այդ զրուածքը: Այնուամենայնիւ նա քննում ու լուսաբանում էր խնդիրները բոլորովին ինքնուրոյն կերպով: «Ես չեմ հանդստանալ—գրում է նա Կերնէրին— մինչև որ չթափանցեմ այդ նիւթի մէջ»: Շիլլերին լսելու համար ստորադրւեցին 24 ուսանողներ, որոնցից 6-ը ձրի էին, իսկ 18-ը վճարում էին մօտ 300 տալեր: Այդ դումարը բոլորովին բաւական էր համարում Շիլլերը, որովհետև միւս կողմից նոյն նիւթերը տալիս էր նա ապագրելու ժողովածուի մէջ, որի համար նոյնպէս վարձ էր ստանում:

Մինչդեռ Շիլլերը կանոնաւոր շարունակում էր իւր դաս-

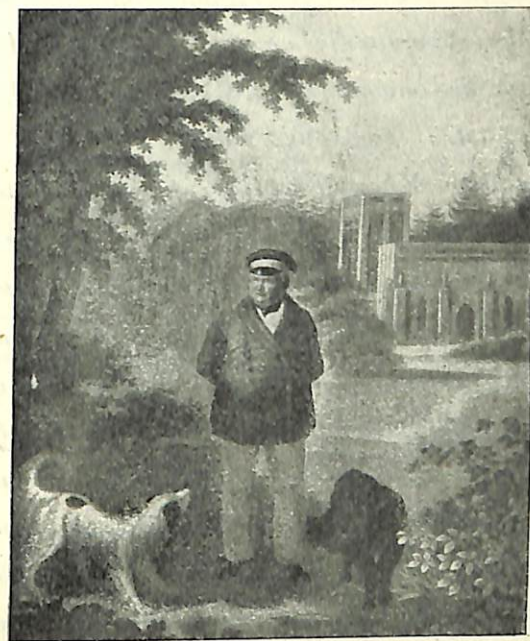
ախօսութիւնները, միւս կողմից նրա ուշադրութիւնը դաւեցին Ֆրանսիական մայրաքաղաքի սարսափելի դէպքերը: Շիլլերը սկզբում համակրանքով էր վերաբերում դէպի Ֆրանսիական յեղափոխութիւնը, մեծ հետաքրքրութեամբ կարդում էր նրանց «Մօնիտօր» լրագիրը, որի մէջ հրատարակւում էին աղգային ժողովի որոշումները: Աղգային ժողովը, կամենալով բարոյապէս վարձատրել այն նշանաւոր մարդկանց, որոնք ազատութեան և հանրամարդկային գաղափարների քարոզիչներ էին համարւում, «Ֆրանսիական քաղաքացու» զիպլում էր ուղարկում նրանց: Դիպլոմ ստացողների ցուցակի մէջ Կլապտոնի, Պէստալոցցիի, և սրանց նմանների շարքում գտնւում էր և Շիլլերը, որի «Աւագակները» մեծ յաջողութեամբ խաղում էին Ֆրանսիական բեմի վրա, համարելով Կարլին մի զօրեղ յեղափոխական: Բայց Շիլլերը, ինչպէս զերմանական նշանաւոր մարդկանցից շատերը, ի վերջոյ սառաւ յեղափոխականներից, երբ նրանք սկսեցին անխնայ արիւն թափել և կախաղան հանեցին նոյն իսկ այն ինտելլիգենտ անձնաւորութիւններին, որոնք մեծ ծառայութիւններ էին մատուցել յեղափոխութեան պատրաստելու գործում:

Այն օրից սկսեալ, որ Շիլլերը նորից տեսաւ մօրը և քրոջը, նրա սիրտը վեր էր կացել հայրենիքի համար, մանաւանդ նա տեսնել էր ուղում ծերունի հօրը, որը իւր նամակներով խոստովանում էր, թէ ինքը «Իսկապէս ե եղեւ ռուս Բառնէ Կլապտոնի և հասկանալով իւր մտքի հօրիզոնից վեր եղած բաները, իզուր դանդաղանք է արել որդու դէմ: Որդին ի հարկէ վաղուց մոռացել էր բոլորը, բայց չէր մոռանում սիրող հօր պատկերը: «Եվաբիա գնալու միտքը—գրում է բանաստեղծը Կերնէրին— ես չեմ կարող թողնել և իրաւունք չունեմ: Հայրս յոյս է դրել այդ բանի վրա և ես պարտաւոր եմ ցոյց տալ նրան այդ սէրը: Շուտով կըրանայ նրա եօթա-

նասուն տարին, ուրեմն չէ կարելի այլևս սպասել տալ նրան»։ Մի քանի օրից յետոյ դրում է Շիլլերը նոյն բարեկամին, թէ մի նոր պատճառ էլ կայ ճանապարհորդութիւնը շուտացնելու համար։ Երեք ամիս էր ահա, որ Շիլլերի կինը իրան լաւ չէր զգում, շուտ-շուտ տկարանում էր և Շիլլերին վիշտ էր պատճառում։ Բայց այժմ վիշտը ուրախութեան փոխւեց, երբ նրանք իմացան, թէ ինչու է բանը։ «Այժմ արդէն պարզ է—դրում է բանաստեղծը—որ կինս պատճառաւոր է և ես պիտի շտապեմ, որ տեղ հասնելուց առաջ կինս դնէ մի ամիս հանգստանայ։ Ձեմ կարող քեզ բացատրել, թէ որպէս ուրախ է այժմ իմ սիրտը։ Այժմ ես իմ ցաւի միայն կէսն եմ զգում։ Ինձ այնպէս է թւում, իբր թէ իմ կեանքի մարող շահը մի ուրիշ պատկերով նորից փառւում է, ուստի ես հաշտւում եմ իմ ճակատագրի հետ»։ Շուտով ստացաւ, իբր պրոֆէսոր, Վէյմարի դքսից հայրենիք գնալու իրաւունքը։ «Ձեր առողջութեան վերականգնելը — դրում է դուքսը — իմ կարեւոր ցանկութիւններից մինն է։ Երանի թէ Ձեր հայրենիքի օդը իրականացնէ թէ իմ և թէ Ձեր յոյսը։ Յայտնեցէք Ձեր կնոջ իմ խորին յարգանքը և իմ կողմից յաջողութիւն ցանկացէք նրան, իւր առաջիկայ «պատերազմի» մէջ»։ Ահա թէ որպիսի սիրալիր մարդ էր Վէյմարի դուքսը։ Երբեք ոչ ոքի խնդիրք չէր մերժիլ, եթէ հնարաւորութիւն ունենար կատարելու։ Նա մի տեսակ հայր էր իւր ամբողջ ժողովրդի համար և կարծես թէ պատրաստ էր կրծքին սեղմելու ամեն մի իրան զիմոյին։ Բոլորովին ուրիշ մարդ էր ներկայացնում Վիւրտեմբերգի դուքսը։ Ինչպէս երևում էր, տասն տարի շարունակ պահել էր նա չար վրէժը իւր սրտում։ Շիլլերը երկու անգամ խնդիրք ուղարկեց, որ թոյլ տայ իրան, գալ հայրենիք հանքային ջրերում բժշկւելու համար, բայց ոչ մի պատասխան չստացաւ։ Ուստի նա որոշեց գնալ մինչև հայրենիքի սահմանը և այնտեղ

մի քաղաքում իջևանելով, հետո ունենար տեսակցելու իւր բարեկամների հետ, սահմանի վրա։ Օլոստոսի սկզբին Շիլլերը կնոջ հետ ճանապարհ ընկաւ դէպի հայրենիքի սահմանները։

Մի շաբաթ դժւարին, բայց յաջող ճանապարհորդութիւնից յետոյ, հասան նրանք Վիւրտեմբերգի սահմանին մօտ գտնւող Նէյլրոն քաղաքը, ուր իջևանեցին «Արեգակի» հիւ-

Վէյմարի դուքսը։

րանոցում։ Շիլլերը տեղեկացրեց քաղաքային կառավարութեան, որ ինքը մտադիր է բաւական ժամանակ մնալ այդ քաղաքում։ Քաղաքապետը և բոլոր խորհրդականները զաղափար ունէին բանաստեղծի մասին, և դիտէին թէ ինչպէս պէտք է գնահատեն այդպիսի մի հիւրի այցելութիւնը։ Իսկոյն սենատոր Շուբլերին ուղարկեցին բանաստեղծի մօտ իբրեւ պատգամաւոր քաղաքի կողմից։ Շիլլերը բարեկամացաւ Շուբլերի հետ, և սիրում էր ականջ դնել նրան, երբ նա բացատրում էր իւր

սիրած աստղաբաշխական և աստղագիտական երևոյթները: Այդ առասպելական տեսութիւնները իւրացնում էր բանաստեղծը՝ Վալլէնշտէյնի պատկերը ստեղծելու համար:

Հիւրանոցի թանկութեան պաճառով, Շիլլէրը շուտով տեղափոխւեց մի մասնաւոր բնակարան: Բանաստեղծի ծերուկ հայրը իսկոյն ամբողջ ընտանիքով շտապեց կարօտեալ որդուն տեսնելու: «Հայրս — զրուժ է Շիլլէրը Կէրնէրին — եօթանասնամեայ հասակում բոլորովին առողջ պատկեր է ներկայացնում: Նա անընդհատ աշխատում է և հէնց այդ բանն է նրան առողջ ու թարմ պահում»: Կարօյինան, որը ամուսնուց բաժանւելով այժմ դանդաղ էր Վիւրտեմբերգի սահմաններում, նոյնպէս եկաւ քրոջը և փեսային տեսնելու: Տեսաւ Շիլլէրը իւր մի շարք բարեկամներին և ծանօթներին: Բայց այդ բոլորը դեռ հայրենիք չէր... Թոյլ ոտներով, ծանր-ծանր շունչ քաշելով բարձրացաւ տկար բանաստեղծը խաղողի այգիների միջով Վարդբերգ սարի գագաթը, որտեղից բացւեց նրա աչքերի առաջ քաղցր հայրենիքի սրտաղմայլ պատկերը... Մտաբերեց տրդեօք մարդարէ-բանաստեղծը, որ շատ դարեր առաջ Փասկա լեռան գագաթից նոյնպիսի կարօտով նայում էր Մովսէս մարդարէն դէպի Քանանի հովիտները... Ահա հայրենի լեռներն ու ձորերը, ահա նրա ոլոր-մոլոր դետերն ու դետակները զարձեալ խաղաղ և անդորր վազում են կանաչ դաշտերի միջով: Միթէ իրաւ հայրենասէր բանաստեղծը կոտրւած սրտով պիտի նորից հեռանայ հայրենիքի սահմաններից, առանց նրա օդը ծծելու, նրա ջուրը խմելու...

XVII.

Շիլլէրի ապառաժը Ալպան լեռներում:

Չնայելով, որ արդէն զանազան պատրաստութիւններ էին տեսել հէյլբորնում ձմեռելու նպատակով, այնուամենայնիւ Շիլլէրը քանդեց այդ ծրագիրը և որոշեց առանց այլևայլի տեղափոխւել Լիւդվիկսբուրգ, որը գտնւում էր Սօլիտիւղից միայն երեք ժամաց հեռավորութեան վրա: Շուրջերը նախազգուշացնում էր բանաստեղծին, մի դուցէ զուքսը որեւէ վնաս

հասցնէ նրան, բայց Շիլլէրը հաւանական չէր համարում այդ, որովհետեւ ծերացած և հիւանդ դուքսը չէր կամենալ լարել իւր դէմ ամբողջ ղերմանական ժողովրդի հասարակաց կարծիքը, քանի որ Շիլլէրը այժմ որեւէ զինուորական բժիշկ չէր, որի հետ կարելի է վարւել սրտի ուղածի պէս: Եւ Շիլլէրը չէր սխալւում: Դուքսը որոշել էր «անուշադիր թողնել» բանաստեղծին, իբր թէ նա առհասարակ այլեւ գոյութիւն չունէր: Իսկ Շիլլէրի սիրան էլ հէնց այդ էր ուզում: Ուղիղ մի ամիս հէյլբորնում մնալուց յետոյ Շիլլէրը դնաց քրոջ հետ Լիւդվիկսբուրգ և տեղաւորւեց մի յարմար բնակարանում:

Հազիւ նրանք տեղաւորւել էին, երբ սկսեց Լօտտայի «պատերազմը»: Սիրող ամուսինը շատ վախում էր, և որքան էլ աշխատում էր իրան զսպել, այնուամենայնիւ նրա տարա-

կուսանքը և անհանգստութիւնը պարզ նշմարւում էր: Ծնունդի ժամին նա, իւր ուշադրութիւնը ցրելու համար, խորասուզւել էր Կլինտիլեանի «Դաստիարակչական սկզբունքների» մէջ: Երբ ծննդկանը աղատւեց, Շիլլերի ուրախութեան չափ չկար: «Ես տեղեկացնում եմ Ձեզ — գրում է նա իւր բարեկամ մի խմբագրին — իմ նորագոյն «Գեղարարական» մասին, ոչ այն նպատակով, որ Դուք յայտարարէք Ձեր լրագրումն այլ որ Դուք էլ ուրախանաք ինձ հետ միասին: Ահա հինգ օր է, որ ես մէկ առողջ և առողջ աղայ ունեմ, որը ինձ անսահման ուրախութիւն է պատճառում, որովհետեւ իմ առաջին հեղինակութիւնն է Գեղարարական այդ ճիշդի մէջ:

Լիզզվիկսբուրգում այցելում էին Շիլլերին նախկին ընկերները և գտնում էին, որ իրանց հանձարեղ բարեկամը սաստիկ փոխւել է դէպի լաւը, թէ նրա էութիւնը մի տեսակ կատարելագործւած կերպարանք է ստացել: Երկտասարդ օրերի բոլոր կոշտ ու կոպիտ տարրերը անյայտացել էին, նախկին անտարբերութիւնը հաղուստի և արտաքին ձևերի մէջ այլևս չկար, ընդհանրապէս նկատւում էր այժմ նուրբ ձևեր և շարժումներ: Նախկին կրակոտ և աղմկալի բնավորութեան տեղ այժմ նկատւում էր մեղմ լրջութիւնը և սիրալիկ վարկեցողութիւնը թէ գործի և թէ խօսքի մէջ: Իսկ Շիլլերի մտաւոր առաջընթացութիւնը անմիջապէս աչքի էր ընկնում: Նրա հետաքրքիր խօսակցութիւնը զանազան առարկաների մասին միանգամայն հիացնում էր ընկերներին, որոնք միայն ցաւում էին, որ Շիլլերի շարունակ կրկնող տկարութեան պատճառով, ստիպւած էին սահմանափակել իրանց այցելութիւնները:

Իսկ Շիլլերը իւր կողմից շատ նպաստաւոր հայեացք չէր կազմեց հին բարեկամների մասին: Ահա թէ ինչ է գրում նա Կէրնէրին. «Իմ հին ծանօթներից շատերին եմ տեսնում ես, բայց միայն քչերն են հետաքրքրւում ինձ: Ոմանք, որ մի ժա-

մանակ լուսամիտ, առաջագէտ գլուխներ էին, այժմ բոլորովին չեն լուսաւորւում և մի տեսակ բացակայում են: Մի քանի պարոններ մինչև օրս պահել են նոյն գաղափարները, որ մի ժամանակ ես ինքս եմ նրանց տւել. կնշանակէ որ սրանք զաղարկ մարդիկ են»: Կային, ի հարկէ, մի քանի այնպիսիները, որոնք խկապէս առաջ էին գնացել: Իւր բարեկամ Հոֆէնի համար ցաւում էր, որ նա, թէև շատ առաջ է գնացել որպէս բժիշկ, բայց իբր գրող չէ արդարացրել այն յոյսերը, որ մի ժամանակ կարելի էր նրա վրա դնել:

Հայրենիքումն էլ հանգստութիւն չգտաւ տարաբաղդ բանաստեղծը, որից ձեռք էէր վերցնում չարագուշակ հիւանդութիւնը: Որքան էլ Շիլլերը, փիլիսոփայի լուրջ հայեացքներով զինւած, աշխատում էր միտքարութիւն գտնել ազնիւ աշխատանքի մէջ, այնուամենայնիւ որոշ բոպէններում նրա համբերութեան բաժակը լցւում էր և փիլիսոփայ-բանաստեղծը միանգամայն յուսահատւում էր: «Այդպիսի մի յամառ հիւանդութիւնը — գրում է նա բարեկամին — որը չնայելով բազմատեսակ աղբեցողութիւններին, ամենաչնչին փոփոխութեան անգամ չի ենթարկւում ոչ դէպի լաւը, ոչ էլ դէպի վատը, վերջապէս կարող է յուսահատեցնել ինձանից էլ զօրեղ կամք ունեցող մարդուն: Իմ վերջին նամակից յետոյ դեռ շատ բաներ են պատահել, որոնք ընդունակ էին ընկճելու ինձ. իմ փոքրիկիս հիւանդութիւնը, որից նա կրկին կատարելապէս աղատւեց, իմ սեփական հիւանդութիւնը, որ ինձ շատ քիչ ժամեր է տւել պարապելու համար, իմ ազգայի անորոշութիւնը, ի՞նչ պաշտօնի հասին «նեղած պարտականութիւն», մի օգտակար խօսակցութեան կատարեալ բացակայութիւնը, որպիսին ինձ համար շատ կարեւոր կլինէր: Նեարդային տկարութեանս պատճառով, իմ զղացմունքները դարձել են աւելի զրգուռն և աւելի զգայուն բոլոր ծուռ, կոպիտ, անտաշ և անճշտակ բաների դէմ:

Ես այժմ մարդկանցից աւելի եմ պահանջում, քան թէ մինչև այժմ, և անբաղդութիւն ունեւմ շարունակ հանդիպելու այնպիսիներին, որոնք այդ տեսակէտից բոլորովին անխնայ են: Տայէ՛ երկինք, որ իմ համբերութիւնս չվերջանայ, և կեանքը, որը այդպէս յաճախ մօտենում է մահու զուան, տակաւին որևէ արժէք ունենայ իմ աչքին»:

Բայց վհատութեան բոսիները շուտով անցնում էին և բանաստեղծը կրկին մխիթարութիւն էր գտնում աշխատանքի մէջ: «Ես ինձ միշտ երջանիկ եմ զգում — ասում էր նա — երբ զբաղւած եմ և գործս յաջող է ընթանում»: Համարեա ամեն օր կարդում էր հօմերոսից և յաճախ մտածում էր Վալլէնշտէյ-նի մասին: Երբ բանաստեղծը հիւանդ պառկած էր լինում անկողնում, նրա շուրջը շարւած զեղաշիշերի մէջ դանում էր նոյնպէս Կանտի «Պատողական յոյժի քննութիւնը»: Հէնց որ իրան փոքր ինչ լաւ էր զգում, սկսում էր զրել «Գեղարւեստագիտական նամակները», որոնց կարդալով մարդ դալիս է այն եզրակացութեան, որ նոյն իսկ տանջանքների ու ցաւերի միջոցին, Շիլլէրի հոգեկան աշխարհը քննում էր առոյգ և թարմ դրութեան մէջ: Այդպիսի ծանր օրերում Շիլլէրը ժամանակ էր գտնում նոյն իսկ ուրիշներին օգնելու: Նա գնում էր շատ անգամ իւր ծերացած ուսուցիչ Եանի ուսումնարանը և ձրի պարապում էր նրա աշակերտների հետ: Տասնևչորս տարօք պատանիները հետաքրքրութեամբ նայում էին, թէ ինչպէս բանաստեղծ պրօֆէսօրը նստելով իրանց կողքին, զուխը ձեռքի վրա դրած, բացատրում էր նրանց արամբանութեան ու պատմութեան սկզբունքները, և ինչպէս նա երբեմն ողբորւած վեր էր թռչում տեղից, երբ հարցը վերաբերում էր իւր սիրած մի հարցին:

Զմեռային ամիսները շատ տխուր էին անցնում Լիւդ-վիկսբուրգում: Շիլլէրը չէր գտնում այնպիսի բարեկամներ,

որոնց հետ կարող էր մտերիմ շփումն և լուրջ խօսակցութիւններ ունենալ: Ուստի նա որոշեց ընտանիքով տեղափոխւել Շտուտգարտ: Այստեղ արդէն նա մէնակ չէր: Շտուտգարտում շարունակ կարելի էր տեսնել զանազան գիտնականների և արւեստագէտների հետ: Ի միջի այլոց նա մօտիկ յարաբերութիւն ունէր իւր նախկին դասընկեր արձանագործ Դանէկէրի հետ: Վերջինս աչքի ընկնող իսկական տաղանդ ունէր և չորս տարի հօսովում կատարելագործել էր իւր տաղանդը: Դանէկէ-րը շատ բան սովորեցրեց Շիլլէրին՝ ընդհանրապէս զեղարւեստին վերաբերեալ և հանեց նրա բիւստը, որի հիման վրա նա յետոյ պատրաստեց մարմարեայ ահագին կիսարձանը: Շտուտգարտից Շիլլէրը մի փոքրիկ ճանապարհորդութիւն կատարեց դէպի Տիւրինգէն, ուր այցելեց նախկին ուսուցիչ Աբէլին: Երբ Շիլլէրը նկարագրում էր նրա առաջ իւր ծանօթ զանազան մարդկանց, Աբէլը աշխատում էր նրա խօսքերից զաղափար կազմել Շիլլէրի սեփական հասկացողութեան ու բնաւորութեան մասին, և ուրախանում էր տեսնելով, թէ ինչպէս հասունացել և կատարելագործւել է իւր սիրելի աշակերտը:

Վաղահաս դարունը շատ նպաստաւոր ազդեցութիւն արաւ Շիլլէրի առողջութեան վրա. նա իրան բաւական լաւ զգաց: Այնուամենայնիւ նա չկամեցաւ երկար մնալ հայրենիքում, որովհետև անհաստատ կեանքը դուր չէր գալիս նրան, ուստի և ճանապարհէն նա մայիս ամսին: Իննը ամիս հայրենիքում մնալով, նա արդէն բաւական հանգստացել էր, որքան առհասարակ կարող է հանգստանալ մի մտքի ու սրտի հերօսը: Այստեղ վերջացրեց նա «Գեղարւեստագիտական նամակները» և առհասարակ այստեղ մշակեց իւր զեղարւեստագիտական սկզբունքները: Նորից սլլալում էր նրա սրտում բանաստեղծական կրակը: Նա վաղուց էր, որ չէր ստեղծագործում, այլ մտածում էր, փիլիսօփայութիւն էր անում: Ստեղծագործա-

կան կրակը թաղնել էր փիլիսոփայական մոխրի տակ: Հարկաւոր էր մի զօրեղ ձեռք, որ խառնշտորէր այդ կրակը: Այդ զօրեղ ձեռքը յայտնւեց ի զիմաց բանաստեղծների թաղաւոր Գէօտէի, որի բարեկամութիւնը պիտի միանդամից հրդէհէր Շիլլէրի զօրեղ, թէև փոքր ինչ վհատած սիրտը: Գէօտէի ազդեցութեան տակ Շիլլէրը նորից պիտի ձեռք առնէր իւր երկնազմայլ քնարը և այլևս պիտի մի կողմ չբնէր:

Որքան էլ Շիլլէրը հիւանդ լինէր, այնուամենայնիւ յոյս ունէր, որ ինքը դեռ ժամանակ ունի ապրելու և գործելու: Իսկ ապրել ու գործել ասելով, նա հասկանում էր՝ ծառայել իւր կոչման ամենամեծ եռանդով և ամենահաւատարիմ կերպով: Շիլլէրի համար հանդիսաւ կեանքը, ամուսնութիւնը, բարեկամները, ծանօթները ինքն ըստ ինքեան նպատակ չէին կազմում: Այդ բարեքները միայն շատ թէ քիչ նպաստող հանդամանքներ էին բանաստեղծ-փիլիսոփայի համար, ուրիշ ոչինչ: Նա, ի հարկէ, սիրում էր իւր կնոջ, սիրում էր բարեկամներին, բայց սրանց ամենքից նա լռելեայն պահանջում էր, որ կամ որոշ չափով նպաստաւոր լինին իւր գործունէութեան, կամ թէ դոնէ չխանդարեն իրան: Շիլլէրի ականջին միշտ հնչում էր հանձարի ձայնը, թէ «ով որ իւր կնոջը, երեխային, իւր սուռն ու տեղը ինձանից աւելի է համարում, նա ինձ արժանի չէ»: Աւետարանի այդ վճռական սկզբունքը անշուշտ յայտնի էր Շիլլէրին, բայց եթէ նա նոյն իսկ աւետարանից զազափար չունենար, նոյն ձայնը կլսէր իւր սրտի խորքից: Դեռ մանկական օրերից սկսեալ Շիլլէրի համար ամեն բանից բարձր իւր կոչումն էր, որը նա թէև այն ժամանակ դեռ մնայլ կերպով էր ըմբռնում: Երբ վեցամեայ մանուկը վղից դողնոց էր կապում, բարձրանում էր աթոռի վրա և իրան պաստօր ձևացնելով, քարոզ էր խօսում դադարի աթոռների տուաջ, նա արդէն լով քարոզ էր խօսում դադարի աթոռների տուաջ, նա արդէն զգում էր բարձր կոչումը: Երբ նա հազիւ այբուբենը սովոր

րած, արդէն ողևորւում էր ապագայ հոգևորական կոչումով, նա դիտէր, թէ ուր է ձգտում ինքը: Եւ խկապէս էլ Շիլլէրը միշտ հոգևորական մնաց իւր կեանքում: Տարբերութիւնը միայն այն է, որ Շիլլէրը պաստօր էր ոչ թէ ըստ պաշտօնի, այլ կոչմամբ:

Այժմ, երբ Շիլլէրը արդէն գտնւում էր հասունութեան տարիներում, երբ երիտասարդական փոթորկալի խնդիրները արդէն լուծւած էին նրա համար, երբ նրա աչքերը հեռուից հեռու նշմարում էին անողոք դերեզմանի անխուսափելի դուռը, Շիլլէրը կամենում էր վերջնական կերպով պարզել իւր համար, թէ ով է ինքը, ինչ է իւր իսկական պարտականութիւնը... Նա լռեց... և կրկին անգամ լուրջ կերպով խորատուգեց ինքը իւր մէջ: Երեք տարի շարունակ Շիլլէրի գրիչը ոչինչ չարտադրեց բանաստեղծական ասպարիզում: Բանաստեղծը, կարծես մոռանալով իսկական կոչումը, դիտում էր, կարդում էր, քննում էր, մտածում էր... Իսկ իւր հանած եզրակացութիւնները արտայայտում էր քննադատական-փիլիսոփայական յօդաձևների միջոցով, որոնցով նա աւելի իրան էր կամենում վարժեցնել, քան ուրիշներին սովորեցնել:

Շիլլէրին դրադեցնում էին տիեզերական ամենամեծ հարցերը. ի՞նչ է մարդկային կեանքի նպատակը, ի՞նչ է բարոյականութիւնը, ինչո՞ւմ է կայանում մարդու իսկական արժանիքը, ո՞րն է ճշմարիտ ազատութիւնը, ինչպէ՞ս պէտք է դաստիարակել մարդկութիւնը... Ձէ կարելի ասել, թէ Շիլլէրը կարողացաւ այդ հարցերին վերջնական լուծում տալ, հիմնական կերպով պարզել հանրամարդկային հանելուկները: Այդ բանը չ'արաւ Շիլլէրը և չէր կարող անել: Տիեզերական հարցերը հեռագհեռ են պարզւում ամբողջ մարդկութեան բուռն ջանքերի շնորհիւ: Նոյն իսկ մեր օրերում դիտութիւնը գտնւում է դեռ մանկական հասակում: Մարդկութիւնը դեռ զբաղւած է զլխա-

ւորապէս հացի խնդրով, կամ թէ զւարճանում է մանկական խաղեր սարքելով, ազգերը ըմբռնւածութեամբ միմեանց հետ չարածձի տղաների պէս: Ծղմարտութեան հանքերում աշխատում են միայն սակաւաթիւ հանձարեղ անհատներ, կամ թէ համալսարանների պառաւած ու վհատած պրոֆէսորները: Բայց կգայ ժամանակ, երբ հացի խնդիրը արդէն լուծւած կլինի, երբ կվերջանայ երկրի երեսից եղբայրասպան արիւնալի և անարիւն կոիւր, երբ զինւորական քաջարի բանակները նիզակների փոխարէն կզինեն հեռագիտակներով և խոշորացոյցներով, երբ առաջ կգայ հոգեկան ու բարոյական յոյժի զուամրապետութիւնը... միևնոյն ժամանակ նոր լոյս կծագի, և կլուծւին բոլոր այն հարցերը, որոնք եռում էին բանաստեղծ-իդէալիստի հոգեկան սրբարանում...

Այնուամենայնիւ Շիլլերի աշխատութիւնը ապարդիւն չանցաւ. նա որոշ չափով լուսաւորեց իւր շաւիղը, նշաններ դրաւ, տեղ-տեղ բեռնէր անկեց, որ չմխրէ իմացականութեան լաբիրինթոսի մէջ:

Շիլլերը եկաւ այն եզրակացութեան, թէ մարդկային բնավորութիւնը երկու կողմն ունի, մէկը աստուածային, որը մարդու մշտապէս յատկութիւնն է կազմում, իսկ միւսը անասնական, որը կազմում է կեանքի Նի-Նալան հիմունքը: Այդ բանը, ի հարկէ, հոգոյ և մարմնի հին հանելուկն է, որը միայն աստուածաբանական հանդերձ հանելով, դրական-բարոյական հազուստ է հագնում: Սրանով անշուշտ պեռ հարցը չէ լուծւում, այնուամենայնիւ այդ էլ մի մեծ առաջընթացն է: Մարդը ունի հոգեկան ձգտումներ և մարմնական զգացումներ: Վերջիններս անհրաժեշտ են անհատական կեանքը պահպանելու համար, իսկ հոգեկան ձգտումները պայմանավորում են բնական-տիեզերական կեանքը: Մարդկային հոգին՝ այսինքն միտքը, սիրում է միատեսակութիւն (պարզութիւն),

իսկ մարմինը պահանջում է բազմաւեսակութիւն (բարդութիւն): Մարմինը ձգտում է ստանալ բազմաւեսակ ու բազմաբովանդակ զւարճութիւններ, և այդպիսով առնչութիւն ունենալ ամբողջ բնութեան հետ: Իսկ «հոգին» ձգտում է բոլոր երեւոյթները ընթանել այսինքն միատեսակութիւն գտնելնրանց մէջ, գտնել սկզբնական յոյժը, որից բոլորը բղխում է: Այդպիսով մարդկային էակը ընկեր է մի կողմից կենդանիներին, միւս կողմից աստուածներին: Զգացմունքների աշխարհով չէ կարող բաւականանալ մարդը, որովհետեւ նա անասուն չէ: Մտաւոր, հոգեկան կեանքը նոյնպէս բաւական չէ մարդուն, որովհետեւ նա ողի չէ: Բուն մարդկայնութիւնը կայանում է զգացմունքների ու գիտակցութեան ներդաշնակ միաւորութեան մէջ: Եւ հէնց այդ ուղղութեամբ պէտք է դաստիարակել ու կրթել մարդուն: Սրա մէջն է կայանում իսկական ազատութիւնը: Մարդուն պէտք է բարձրացնել մինչև այն աստիճան, որ նա Գեյթի շէնի զգացմունքներին: Միաժամանակ չպէտք է մարդուն զրկել զգացմունքներից, փափկութիւնից, զգայուն բնավորութիւնից, որ կարող է առաջանալ մաքի միակողմանի զարգացումից: Մարդը պիտի պահէ իւր բոլոր զգացմունքները, բայց պիտի կարենայ Գիտակցաբար Խիստապէս նրանց: Ահա թէ ինչ է նշանակում ճշմարիտ ազատութիւն, որը չէ շնորհւում, այլ ձեռք է բերւում երկար ու տոկուն աշխատութեան միջոցով:

Շիլլերը շեշտում է իսկական ազատութեան զաղափարը, ի նկատի ունենալով այն արտաքին ազատական ձգտումները, որ Շիլլերի օրերում առաջ բերին Փրանսիական յեղափոխութիւնը: Շիլլերի կարծիքով, այդպիսի արտաքին յեղափոխութիւնը չէ կարող հաստատ հեռանկներ առաջ բերել, եթէ մարդկային բնավորութիւնը չյեղաշրջի այլ մնայ նոյն անկատար դրութեան մէջ: Այդ տեսակէտից ահա թէ ինչ մարդարէական բացականչութիւն է անում նա. «Ստատիկեով ազա-

տութեան երեւոյթից, որ միշտ սկզբում թշնամի է հանդիսանում հասարակական կարգաւորութեան, մարդիկ նորից կ'ազեն ճորտութեան դիրկը, որտեղից ապա կ'աւերադառնան զէպի վայրենական դրութիւնը: Բռնապետութիւնը կաշխատէ արդարացնել իւր գոյութիւնը, մասնաւորապէս անելով մարդկային բնաւորութեան թուլութեան վրա, իսկ ազատամտութիւնը կ'հիմնէ իւր գոյութեան իրաւունքը մարդկային արժանաւորութեան վրա, մինչև որ վերջապէս կ'այստնւի մի կոյր յոյժ և կ'վճռէ սկզբունքների կռիւր բռնուցքի իրաւունքով: Երբ Շիլլերը գրում էր այդ խօսքերը, դեռ ոչ ոք դադարաւոր չունէր Նապոլէոնի մասին, որը իսկապէս մ'առ տասն տարի յետոյ կ'արձեւ թէ գետնի տակից բուսաւ և իրականացրեց Շիլլերի գուշակութիւնը: Այդպէս են բացատրում և այդպէս են հասկանում Շիլլերի խօսքերը գերմանական քննադատները: Բայց մեր կարծիքը մի փոքր տարբերւում է այդ կէտում: Մեզ թւում է, որ Շիլլերի գուշակութիւնը դեռ չէ կատարւել, այլ ներկայումս դեռ շարունակւում է նրա ակնարկած կռիւր: Առ այժմ արդարութեան ձայնը ամենուրեք ոտնակոխ է լինում, և ոչ մի աղերսանք, ոչ մի արդունք չէ կարող ազդել իրերի անբնական ընթացքի վրա: Եւ կարծես թէ իսկապէս հարկաւոր է լինելու կոյր յոյժ գործադրել, ճշմարտութեան, և արդարութեան խեղդւած ձայնը վերջապէս լսել տալու համար...

Այդպէս թէ այնպէս, Շիլլերի սկզբունքը, թէ իսկական ազատ կեանք առաջ բերելու համար անհրաժեշտ է, որ մարդը դաստիարակւի, անհրաժեշտ է ճշմարտութիւն է: Իսկ այդ դաստիարակութեան ամենազղխաւոր միջոցը, Շիլլերի կարծիքով, գեղարւեստն է, որի վրա տարաբաղդաբար բաւականաչափ ուշադրութիւն չէ դարձնւում:

«Ժամանակի ոգին — ասում է Շիլլերը — նպաստաւոր չէ գեղարւեստի, գոնէ նրա այն ճիւղի համար, որ բանաստեղ-

ծութիւն է կոչւում: Զանազան հանգամանքների ընթացքը այնպիսի ուղղութիւն է տւել մեր ժամանակին, որ գեղարւեստական իդէալը աւելի ու աւելի պարտութիւն է կրում: Բայց գեղարւեստը պիտի մաքառէ ժամանակի դէմ և համարձակ կերպով վեր բարձրանայ պահանջի շրջաններից, որովհետև գեղարւեստը երբեք չէ կարող յարձարւել նեղական շրագիւղների: Ներկայումս տիրապետում է նիւթական պահանջը և ընկճւած ժողովուրդը տառապում է նրա լծի տակ: Նիւթական շահը դարձել է ժամանակի կռուքը, որի առաջ խոնարհւում են բոլոր յոյժերը և ծունր են դնում նոյն իսկ բոլոր տաղանդները: Այդպիսի հանգամանքներում իսկական գեղարւեստը կորցնում է իւր արժէքը և անհետանում է ազմկալի շուկայից: Նոյն իսկ փիլիսոփայութեան հետադուրի ոգին խլում է երևակայութեան յոյժից նրան պատկանող ասպարէզները, և որքան ընդարձակւում են դիտութեան սահմանները, նոյնքան սահմանափակւում է գեղարւեստի շրջանը: Թէ փիլիսոփայի և թէ քաղաքագետի հայեացքները դարձած են զէպի քաղաքական ասպարէզը, ուր իբր թէ պիտի որոշւի մարդկութեան վիճակը: Ի հարկէ յանդիմանութեան արժանի է այն սառնարիւն անհատը, որը ոչ մի կերպով չէ մասնակցում այդ ընդհանուր հարցին: Մանաւանդ իւրաքանչիւր մտածող մարդ պիտի հետաքրքրւի, թէ ինչ ձևով է վճռւելու այդ հարցը: Մինչև այժմ քաղաքական հասարակական հարցերը աշխատել են լուծել միայն յոյժի միջոցով, բայց այստեղ ևս սկսել են հասկանալ, որ հարկաւոր է արդարացի դատաստան անել մարդկային շիտակ մտքի օգնութեամբ:

Մարդկային միտքը սկսել է դարթնել:

Բնութիւնը վարւում է մարդու հետ այնպէս, ինչպէս բոլոր միւս առարկաների հետ, քանի դեռ մարդը առարկայ է, այսինքն աշխատում է մարդու համար, մինչև որ նա հասնում է

ինքնադիտակցութեան: Այնուհետև մարդը կ'ստի շարունակէ իւր կեանքը, պիտի դործէ իւր համար: Այժմ արդէն բնական անհրաժեշտութեան փոխարինումէ բարոյական անհրաժեշտութիւնը: Մարդը զարթնումէ թմրած դրութիւնից, նայումէ շուրջը և գտնումէ իրան մի որոշ պետական կազմակերպութեան մէջ: Մարդը իւր ազատ կամքով չէ ստեղծել այդ կազմակերպութիւնը, այլ սա առաջ է եկել բնական անհրաժեշտութիւնից: Իսկ ինքնադիտակցութեան հասնող մարդը այլևս չէ կամենում մնալ այն պայմանների մէջ, որոնց ստեղծել է բնութիւնը, այլ կամենում է նորից գնահատել պայմաններ որոշել իւր կեանքի համար: Այդ նոյն երևոյթը նկատուում է զանազան ասպարէզներում. օրինակ՝ սեռական կեանքը մի ժամանակ ընթացել է բնական անհրաժեշտութեան համեմատ, առանց որ հարց լինէր սիրոյ կամ բնասանական կեանքի մասին: Բայց ժամանակի ընթացքում առաջ է եկել «նոր պայմաններ» և բնասանական կեանքը հիմք է ստացել: Այդպէս է և պետական կազմակերպութեան հարցը: Որքան էլ նպատակայարմար կամ ամուր լինի այդ կազմակերպութիւնը, այնուամենայնիւ, որպէս կոյր ոյժերի արդիւնք, չունի նա այնպիսի հեղինակութիւն, որ ազատութիւնը պարտաւոր լինէր խոնարհել նրա առաջ: Ամեն բան պիտի յարմարուի այն նպատակին, որ կոչնի իւր համար մարդկային միտքը: Այդպիսով արդարանում է չափահաս դարձած ազգի ձգտումը՝ իւր բնական կազմակերպութիւնը փոխարինել բարոյական կազմակերպութեամբ: Բայց որպէսզի բարոյական կազմակերպութիւնը կարողանայ գոյութիւն ունենալ, անհրաժեշտ է, որ նրան պատկանող անհատները նոյնպէս ղեկավարեն բարոյական սկզբունքներով, այսինքն իսկապէս բարոյական մարդիկ լինին: Բայց ի՞նչպէս գլուխ բերել այդ նպատակը, ի՞նչպէս անել, որ բարոյական կազմակերպութիւնը ամուր լինի:

Բնականօրէն առաջ եկած պետական կազմակերպութիւնը — Շիրիլերի կարծիքով — չէ կարող մարդուն տալ հարկաւոր դաստիարակութիւնը: «Երբ արհեստաւորը, ասում է նա, կամենում է հում նիւթից մի առարկայ պատրաստել, նա վարւում է այդ նիւթի հետ անխնայ կերպով, կարատում է նրան, ձեւակերպում է, փշրում է, տաշում է: Արհեստաւորի նպատակը առարկան է, իսկ նիւթը ինքն ըստ ինքեան նպատակ չէ կազմում: Այդպէս չէ կարող վարել մանկավարժը իւր սաների հետ և պետութիւնը իւր հպատակների հետ: Այդ դէպքում նիւթը արդէն ինքն ըստ ինքեան նպատակ է կազմում: Մանկավարժը իրաւունք չունի ձուլելու բոլոր աշակերտներին միեւնոյն կաղապարի մէջ, այլ պիտի աշխատէ պահպանել ու մշակել իւրաքանչիւր աշակերտի անհատական առանձնայատկութիւնները: Մի երեխայ կարող է առանձին սէր ունենալ դէպի երգը, միւսը դէպի մտածողութիւնը, երրորդը դէպի նկարչութիւնը և այլն: Մանկավարժը չպիտի զսպէ նրանց ինքնուրոյն ձգտումները: Այդպէս էլ պետութիւնը իրաւունք չունի բռնանալու անհատական կեանքի վրա, այլ պիտի թող տայ իւրաքանչիւրին, ապրել, դործել, մտածել, խօսել իւր հոգեկան հակումներին համեմատ: Բայց այդ դէպքում ի՞նչպէս վկարողանայ պետական կազմակերպութիւնը իւր ամբողջութիւնը պահպանել:

Այստեղ ահա օգնութեան է դալիս գեղարւեստական բարոյական դաստիարակութիւնը:

Մարդը վատացել է հասարակական հանդամանքների շնորհիւ: Համեմատելով հին յոյներին ներկայ եւրոպացիների հետ, Շիրիլերը գտնում է, որ թէև այժմ կեանքը շատ առաջ է գնացել քաղաքակրթութեան շնորհիւ, բայց անհատը չէ կարող բարձր համարել հին Յունաստանի որդուց: Այժմեան մարդը միակողմանի է, թէ իւր ընդունակութիւններով, թէ զգաց-

մունքներով: Սյժմ մէկը միայն լաւ արհեստաւոր է, միւսը ճարպիկ պաշտօնեայ, երրորդը լաւ դասատու, չորրորդը լաւ դերասան և այլն: Իսկ Հին յոյնը, թէև ոչ մի բանի մէջ մասնաւորապէս չէր վարժուում, բայց և այնպէս իւր բոլոր ընդունակութիւնները ներդաշնակ կերպով զարգացնում էր: Նրանում հաւասարապէս զօրեղ էին զգացմունքն էլ, դատողութիւնն էլ, խելքն էլ, ճարպիկութիւնն էլ, կամքն էլ, բնաւորութիւնն էլ, մի խօսքով մարդկային բոլոր արժանիքները նա ունէր և բոլորն էլ համահաւասար չափով: Սյժմեան մարդը կարծես թէ այլևս մի կենդանի էակ չէ, այլ մի բաղմամաս, բարձրագոյն մեքենայի որևէ օղակը, կամ բեռն է: Սյժ հանդամանքը, որքան էլ անախորժ լինի, այնուամենայնիւ պիտի տեղի ունենար: Սա ուրիշ մի բան չէ, բայց եթէ աշխատանքի բաժանման հետեւանքը: Իսկ աշխատանքի բաժանումը անհրաժեշտ է, որպէսզի քաղաքակրթական առաջդիմութիւնը հնարաւոր լինի: Շիլլէրը շատ ուղիղ է նկատում, որ եթէ բոլոր մարդկանց աչքերը միասին հաւաքէինք, դարձեալ չէին կարող դանել այն, ինչ որ գտել է հեռադիտակը: Բայց որպէսզի դիւտերը հնարաւոր լինեն, անհրաժեշտ է, որ ամեն մարդ նուրբ զգացողութեան հասցնէ իւր որևէ մի յատկութիւնը: Այնուամենայնիւ ցանկալի է, որ մարդիկ միաժամանակ պահպանեն իրանց մարդկայնական ամբողջութիւնը. այսինքն մի կողմից մեքենայի օղակը կաղմելով, միւս կողմից դարձեալ մնան իբր ամբողջական մարդիկ: Եւ այդ բանը հնարաւոր դարձնող միակ միջոցը, Շիլլէրի կարծիքով, գեղարւեստն է: Գեղարւեստը կարող է ներդաշնակութիւն մտցնել մարդկային առանձնակի յատկութիւնների մէջ, որովհետև նա մի տեսակ կենսաբանական դրոշմ է: Չոր ու ցամաք դատողութիւնների մէջ խորասուզած փիլիսոփայի երաններում գեղարւեստը, օրինակ՝ մուղիկան, նոր կեանք է զարթոյնում և քաշում-յետ է տանում դէպի զգացմունք-

ների աշխարհը: Անասնական կրքերի և մոլութիւնների մէջ թաղւած ողորմելի արարածին, օրինակ՝ հարբեցողին, նոյն գեղարւեստը կարողանում է իւր հմայիչ սրտկերներով քարշել յետ տանել դէպի կենսական զարթոյն: Եւ վերջապէս գեղարւեստն է, որ բոլոր մարդկանց ոգևորում է միևնոյն երեւոյթներով, միևնոյն կեանքով և այդ-

Գէօտէ:

պիտով՝ բաժան-բաժան և զտծ մարդկանց հաւաքում է նորից մէկ լոյսի շուրջը և սահմանում է բարոյական ամբողջութիւնը:

Գեղարւեստին այդպիսի մեծ դեր յատկացնելուց յետոյ, հասկանալի է, որ Շիլլէրը ինքը չէր կարող այլևս հեռու մնալ սեփական քնարից, որը նա վաղուց մի կողմ էր դրել: Փիլիսոփայական-քննական զբաղմունքն էլ Շիլլէրի համար մի անցողական շրջան էր կաղմում: Սա մի անհրաժեշտ և օգտակար

կամուրջ էր, որով նա պիտի անցներ, գեղարւեստի մի աւելի պայծառ դաշար դուրս գալու համար: Դօն-Կարլոսի պատկերը ուսումնասիրելու համար Շիլլերը ստիպւած էր ոտք դնել պատմութեան ասպարէզը, ուր նրա ուշադրութիւնը զրաւեց Նիդերլանդիայի ապստամբութիւնը: Նա խորասուզեց պատմական երեւոյթների մէջ և մէկից միւսը անցնելով ընկաւ երեսնամեայ պատերազմների շրջանը, ուր նրա ուշադրութիւնը գրաւեց Վալլէնշտէյնի հսկայական պատկերը, և նրա սրտում նորից շարժւեց բանաստեղծական տարրը: Բայց նա զսպեց իրան... Նա պիտի դեռ փիլիսոփայական ասպարէզն էլ տական ու վրա անէր, և իսկապէս այդ էլ քաջութեամբ վերջացրեց: Փիլիսոփայական հետազոտութիւնները քարշէյին նրան, տարան ու նորից հասցրին գեղարւեստի բոցավառ սահմանները: Շիլլերը, իբր փիլիսոփայ հասարակագէտ, եկաւ այն եզրակացութեան, որ մարդկային կեանքը պիտի իւր արժանաւոր դիրքը ստանայ գեղարւեստի միջոցով, թէ ուրեմն բանաստեղծը պիտի լինի մարդկութեան ամենագորեղ առաջնորդը: Փիլիսոփան զգաց իւր չնչնութիւնը և Շիլլերի սրտում կրկնակի ոյժով բոցավառեց բանաստեղծական կրակը: Նրա սիրտը պատրաստ էր արդէն շտարւան անելու անկանոն և անզուսպ կերպով, բայց նոր բարեկամի, բանաստեղծների թագաւոր՝ Գէօտէի ուժեղ ձեռքը օգնութեան հասաւ նրան....

Գէօտէի տունը:

XVIII.

Հայրենիքից վերադարձաւ բանաստեղծը հոգով հանգստացած և մարմնով բաւական կողոզուրած և որոշեց այլևս հաստատուն կերպով շարունակել խաղաղ գործունէութիւնը, և կեանքի մնացեալ մասը ըստ կարելոյն օգտակար դարձնել թէ իւր ընտանիքի, թէ իւր ազգի և թէ առհասարակ ամբողջ մարդկութեան համար: Շիլլերը այժմ արդէն կատարելապէս հասունացած դրութեան մէջ էր թէ մաքով և թէ ընաւորութեամբ: Աղմկալի, կրքոտ երիտասարդից պատրաստել էր այժմ մի կատարեալ մարդ, որը շատ լաւ էր դիտակցում իւր նպատակը, միջոցները և ոյժերը: Վստահանալով ներքին, հոգեկան զօրութեան, նա որոշել էր, չնայելով ֆիզիկական տանջանքներին, կուէլ կեանքի դէմ, չվախենալ մահից և փիլիսոփայական ամուր հայեացք ունենալով, շարունակ աշխատել մինչև կեանքի վերջին րոպէն: Շատ անգամ էր նա ուղղակի մահի աջքին նայել, ուստի այլևս չէր սարսափում նրանից: Շարունակ յարաբերութեան մէջ գտնւելով նշանաւոր մարդկանց հետ, Շիլլերը չափում ու համեմատում էր սեփական ոյժերը և այդ համեմատութիւնից նա ոչ ընկճւում էր, ոչ էլ

մեծամասնութիւն: Յունեկան բանաստեղծներին ուսումնասիրելով նա զտել ու նրբացրել էր իւր ճաշակը, անսահման երեւակա-
յութիւնը չափ ու սահմանի մէջ էր դրել: Պատմութեան
ուսումնասիրութիւնը լայնացրել էր նրա մտաւոր հօրիզօնը և
հարուստ նիւթ էր մատակարարել նրան ապագայ ստեղծա-
դործութեանց համար: Փիլիսոփայական հետազոտութիւնները
խորացրել էին նրա աշխարհայեցողութիւնը և հաստատուն
սկզբունքներ էին աւել նրան՝ մարդկային միտքը և ճաշակը
դիտակցաբար մշակելու համար: Հարկաւոր էր միայն որոշ
ձևակերպութիւն տալ իւր դործունէութեան:

Վերջին ճանապարհորդութեան ժամանակ, Շիլլէրը Տիւ-
բինգէնում ծանօթացել էր զրաւածառ Կօտտայի հետ, որ մի
լաւ դարգացած, խիստ գործունեայ երիտասարդ էր և Շիլլէ-
րին շատ համակրում էր։ Բանաստեղծը բացատրեց նրան, որ
ինքը մտադիր է հիմնել մի ամսագիր՝ «Ժամացոյց» անունով
և Կօտտան յանձն առաւ ամսագրի հոգատարութիւնը։ Հէնց
որ բանաստեղծը վերադարձաւ Ենայ, իսկոյն սկսեց ընթացք
առաւ գործին։ Նա մի տպագրւած յայտարարութեամբ զիմեց
բոլոր յայտնի գրողներին, ի միջի այլոց Կանտին, Փիխտէյին,
հէրգէրին, Հոմբօլդին և այլն։ Բայց գործի յաջողութեան հա-
մար, Շիլլէրը ամենից կարեւոր էր համարում ամենազլխաւոր
բանաստեղծի, Գէօտէի աշխատակցութիւնը, ուստի և զիմեց
նրան, աւելացնելով հետեւեալ խօսքերը. «Ձեր մասնակցութիւ-
նը վճռական նշանակութիւն կունենայ թերթի յաջողութեան
համար և մենք մեծ պատրաստակամութեամբ կենթարկենք
բոլոր այն պայմաններին, որոնց հիման վրա Դուք կկամենաք
մասնակցել»։ Գէօտէն զրահան պատասխան աւաւ և ուրա-
խութեամբ ողջունելով նոր ձեռնարկութիւնը, յոյս յայտնեց,
որ այդպիսի քաջարի մարդկանց մօտաւորութիւնը նորից ըն-
թացք կտայ իւր այն աշխատութիւններին, որոնք կանգ են

առել, այսինքն դեռ կիսատ են: Սյգալիսով երկու մեծ բանաստեղծների մոտասիրութեան առաջին քայլը արւած էր, թէև այս դեռ բաւական չէր:

Ենայում հիմնել էր մի «Բնադիտական ընկերութիւն», որը պատւաւոր անդամներ էր ընտրել Գէօտէին, Շիլլէրին և չէրդէրին: Երբ դեռ Շիլլէրը հայրենիքումն էր, Գէօտէն շաբոնակ մասնակցում էր ընկերութեան պարբերական նիստերին: Շիլլէրն էլ, վերադառնալուց յետոյ, մի երեկոյ ներկայացաւ Ժողովին: Ժողովից Կուրս դալուց յետոյ մեր բանաստեղծները յանկարծ հանդիպեցին իրար և միասին առաջ գնալով, շարունակեցին խօսել նոյն նիւթի մասին, որով Ժողովը զբաղւել էր:

— Բնութեան պղպիսի հետազոտութիւնը, նկատեց Շիր-
լէրը, չէ կարող բաւականացնել հասարակ մարդուն, որքան էլ
նա աշխատէ ծանօթանալ բնութեան հետ:

— Սյգպիտի հետադռուծիւնը ղիտնականին էլ չի բաւականացնիլ — աւելացրեց Գէօտէն — պէտք է բնութիւնը կտոր-կտոր անել և „կղզիներ“ ստեղծել, այլ հարկաւոր է ընդունել նրան որպէս կենդանի և գործունեայ մի ամբողջական էակ, որը ձգտում է մասեր առաջ բերել:

ԳԼՕՄԷՆ աւելացրեց, որ այդ զաղափարը բնութեան մասին,
կարելի է խորհել աստիճանաբար:

— Ես կկամենայի, որ ինձ բացատրէին այդ բանը — հակա-
ռակեց Շիլլէրը — բայց ես կսակաճուամեմ, որ այդպիսի մի հայ-
եացքը հիմնւած լինի փորձի վրա:

Սյուդպէս իրար հակառակելով, բանաստեղծները հասան Շիլլէրի բնակարանին, աննկատելի կերպով վեր բարձրացան սանդուխներով և ներս մտան: Լօտտան ցնծաց, յանկարծակի երկու բանաստեղծներին իւր տանը տեսնելով:

Գէօտէն արծարծելով իւր միտքը, հասաւ բոյսերի ձեւ-

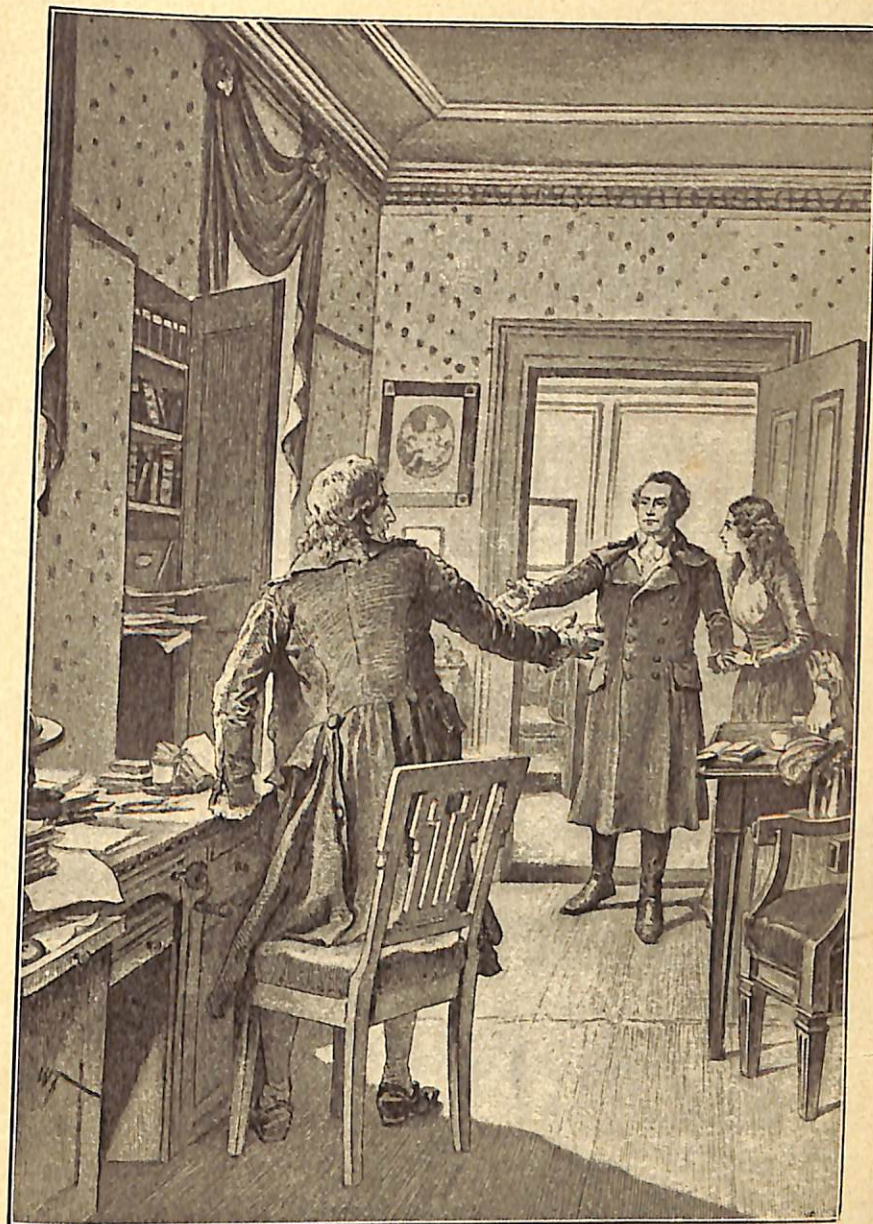
կերպութեան խնդրին և զրիչ վերցնելով, Շիլլերի աչքի առաջ զծաղրեց մի նշանադրական բոյս, որը պիտի համարէր բուսական աշխարհի ընդհանուր ախպար: Շիլլերը ուշադրութեամբ լսում և դիտում էր, թէ ինչպէս է Գէօտէն զծաղրում օտարոտի բոյսը: Երբ Գէօտէն խօսքն ու նկարը վերջացրեց, Շիլլերը գլուխը շարժելով ասաց.

Սա փոքր չէ, այլ Գաղափար է:

Գէօտէն մի փոքր վերաւորւելով, բայց իրան զսպելով պատասխանեց. «Ինչ շատ դուր է զալիս, որ ես ունեմ այնպիսի զաղափարներ, որոնց մասին ինքս զաղափար չունեմ»: Շիլլերը հանգստութեամբ, կենտրոնանալով հարցի վրա, ասաց. «Մի՞թէ փորձը երբեք կարող է զաղափարին համապատասխան լինել, քանի որ զաղափարի էութիւնը հէնց նրանումն է կայանում, որ նա չէ կարող ճշտութեամբ համապատասխան լինել ոչ մի փորձին:

Վիճաբանութիւնը երկար տևեց և վերջացաւ նրանով, որ ոչ մէկը իրան յաղթեալ չզգաց: Բայց երկուսն էլ պարզ տեսնում էին, որ իրանց հիմնական սկզբունքները իրար հակառակ էին: Շիլլերի սուր նկատողութիւնը երևակայական բոյսի մասին, բովանդակում է իւր մէջ այն բոլոր տարբերութիւնը, որ առհասարակ դրոշմութիւն ունէր Գէօտէի և Շիլլերի մէջ: Նրանց մտածողութեան եղանակները միմեանց հակադասուէին կազմում: Շիլլերը սովորաբար մասնաւոր երեւոյթները ուսումնասիրելուցն էր եղրակացնում իւր ընդհանուր մտքերը: Իսկ Գէօտէն նախապէս գուշակելով մի ընդհանուր սկզբունք, աշխատում էր ապացուցանել նրան մասնաւոր երեւոյթներով:

Ինչ էլ լինէր, նրանք երկուսն էլ ցանկանում էին աւելի ու աւելի մօտենալ իրար: Շիլլերը Գէօտէից տաճն տարով փոքր էր, և երբ Գէօտէն արդէն բանաստեղծական դափնիներով զարդարւած էր, Շիլլերը դեռ չէր ազատւել դպրոցական

Հօտտայի ցնծութիւնը:

նստարաններից: Բայց դեռ դպրոցական նստարանի վրա Շիլ-
 լերը ճանաչում, յարգում ու պաշտում էր Գեօտէին: Իսկ Գե-
 օտէն առաջին անգամ տեղեկութիւն ունեցաւ Շիլլերի մասին,
 երբ «Աւագակները» հրատարակեց: Գեօտէի առաջին երիտա-
 սարդութիւնը և սրա հետ միասին կրակոտ ու փոթորկալի
 ստեղծագործութեան տարեշրջանը անցած էր, իսկ Շիլլերը
 ամեն բան նոր էր սկսել, ուստի նրա զրիչը դուր չէր գալիս
 Գեօտէին: Սակայն վերջինս հեռուից հեռու զգում էր, որ այդ
 անդուրեկան զրիչը յամենայն դէպս մի տաղանդի սեփականու-
 թիւն է: Գեօտէն զգում էր, որ եթէ դերմանական բազմաթիւ
 զրոյներէից մէկն ու մէկը սիւտի փորձէր ախոյեան հանդիսանալ
 մեծ բանաստեղծին, այդ մէկը ուրիշ ոչ ոք չէր կարող լինել,
 եթէ ոչ Շիլլերը: Այո, Գեօտէն զգում էր, որ հօրիզօնից բարձ-
 րանում է մի նոր տաղ, որը չնայելով օտարօտի գոյնին, կարող
 է իրան հաւասար ազդեցութիւն ունենալ զիշերային խաւարի
 վրա: Գեօտէն զիտէր, որ տիեզերքի մէջ գոյութիւն ունեցող
 աստղերը բոլորն էլ միեւնոյն գոյնի չեն, այլ կան ամեն գոյնի
 աստղեր: Եւ ահա դերմանական հօրիզօնի երկու աստղերը, որքան
 էլ խորթ լինէին իրար, ինչոր ներքին ձգտում ունէին դէպի
 միմեանց: Շիլլերը վաղուց խոստովանում էր, որ ինքը համ-
 առում է, համ էլ սիրում է Գեօտէին: Վերջինս էլ կարծես թէ
 մի տեսակ արհամարանքով էր վերաբերում դէպի Շիլլերը:
 Բայց և այնպէս մի ներքին ոյժ մղում էր երկու բանաստեղծ-
 ներին դէպի իրար: Ի՞նչ հանելուկ էր այդ: Շատ պարզ է:
 Գերմանիայի երկու մեծ որդիները, չնայելով իրանց բնաւորու-
 թեանց և հայեացքների տարբերութեան, երկուսն էլ գերի
 էին բարձրագոյն իդէալներին, երկուսի Լրակների մէջ էլ վաղում
 էր թարմ, եթերային արիւնք: Ճէնց առաջին շփումներից Գե-
 օտէն զգաց, թէ որպիսի մեծ օգուտ կարող է ստանալ Շիլլերի
 մօտաւորութիւնից: Բաւական ժամանակ էր արդէն, որ Գեօտէի

քնարը լուել էր և ոչինչ չէր արտադրում: Բանաստեղծը գտնւում էր մի տեսակ մելամաղձոտ անշարժ դրութեան մէջ: Եւ ահա նրա առաջ կանգնած է մարմնով հիւանդ, բայց հոգով առողջ և կամքով զօրեղ ասիւրեանը և դէպի դորժ է մղում ամեն հանգիստը: Գէօտէն էլ սպասում էր, որ մէկը առիթ տայ իրան, շարժէ իւր բարի նախանձը: Ոչ պակաս օգտւում էր և Շիլլէրը փորձառու բանաստեղծի մօտաւորութիւնից: «Այդ երկու մեծ մարդկանց փոխադարձ ազդեցութիւնը — գրում է հոմաբօլը — շատ զօրեղ և շատ արժանաւոր էր: Իւրաքանչիւրը զգում էր իրան ուժեղացած և քաջալերւած սեփական շաւղի վրա: Իւրաքանչիւրը հետզհետէ աւելի պարզ էր տեսնում, թէ ինչպէս իրանք զանազան ուղղութեամբ դէպի միեւնոյն նպատակն են դնում: Բայց ոչ մէկը միւսին ճանապարհից չէր շեղում»: Երկուսի էլ զրօշակի վրա գրւած էր. Գիտութիւն, գեղարւեստ, մարդկայնութիւն, ազատութիւն, յառաջդիմութիւն: Ուստի նրանց յարաբերութիւնը օրէցօր մտերմանում էր:

Գէօտէն այն մարդկանցից էր, որոնք սովորաբար դժւարութեամբ են մէկի հետ բարեկամանում, բայց երբ արդէն բարեկամութեան հիմքը դնում են, աշխատում են մտերմանալ: Նա չբաւականացաւ թուրքիկ ծանօթութեամբ, այլ շուտով դիմեց Շիլլէրին հետեւեալ նամակով. «Ես կուզենայի մի առաջարկութիւն անել Ձեզ: Առաջիկայ շաբաթ պալատը գնում է Էյդէնախ, և երկու շաբաթ ես լինելու եմ մէնակ և անկախ: Ձեր կամենալ այցելել ինձ այդ ժամանակ, իմ տանը ապրել: Դուք կարող էիք այստեղ հանդիստ շարունակել Ձեր զբաղմունքը: Յարմար ժամերին մենք կխօսակցենք իրար հետ, կտեսնենք այնպիսի բարեկամների հետ, որոնք մեզ համապատասխան են, և առանց օգուտի չենք բաժանւիլ միմեանցից: Դուք կարող էք ապրել բոլորովին Ձեր սրտի ուզածի պէս և տեղաւորել, եք ապրել բոլորովին Ձեր սրտի ուզածի պէս և տեղաւորել, որպէս Ձեր սեփական բնակարանում: Այդպիսով ես հնար

կունենայի ցոյց տալու Ձեզ իմ հաւաքածուններից կարեւորները և մեր մէջ կկապուէին մի քանի թելեր: Ամոցս տասնուչորսից սկսեալ ես պատրաստ կլինեմ Ձեզ ընդունելու»:

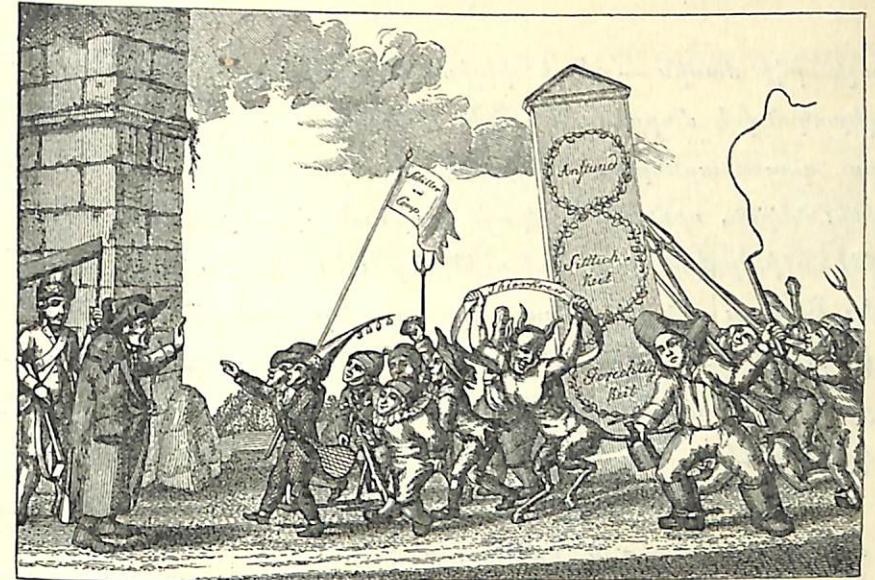
Ի՞նչ զգացմունքներ զարթնեցին Շիլլէրի սրտում, երբ նա կարդաց այդ նամակը: Ո՞ւր է ուրեմն Գէօտէի, այդ հպարտ բանաստեղծի, առակ դարձած անմատչելիութիւնը: Ո՞րպիսի պարզութիւն և ընկերական սէր է բղխում նրա անսլաճոյճ նամակի իւրաքանչիւր բառից: Եւ որքան յարմար դէպք էր դուել Գէօտէն: Ենայում սաստիկ «ծաղիկ» տարածւած լինելով, Շիլլէրը ուղարկել էր կնոջը երեսայի հետ միասին Բուդօլշտատ և ինքը մէնակ մնալով շատ տխրում էր: Շիլլէրը ընդունեց հրաւերը, միայն նախապէս խնդրեց Գէօտէին, որ ի նկատի ունենալով իւր տկարութիւնը, որեւէ կարգ ու կանոն չսպասեն նրանից: Բացատրեց նա, թէ ինչպէս ինքը շատ անգամ դիշերը հիւանդութեան ձեռքին տանջւելուց յետոյ միւս օրը մինչև կէսօր քնում է: «Կարգաւորութիւնը — գրում է անբաղդ բանաստեղծը — թէև ուրիշ մարդկանց համար օգտակար է, իմ ամենավտանգաւոր թշնամին է»: Շիլլէրը իւր պարզ բնաւորութեամբ, ոչ ոքից չէր թաղցնում ոչ իւր դրութիւնը, ոչ իւր պակասութիւնները:

Նշանակւած օրը դնաց Շիլլէրը վէյմար և մնաց Գէօտէի տանը երկու շաբաթ: Այդ ժամանակամիջոցը անցուցին բանաստեղծն էր շատ ուրախ և արդիւնաւոր կերպով: Նրանք միասին հետազոտեցին և քննեցին մի շարք բանաստեղծական սկզբունքներ և զրւոճքներ, խօսակցեցին զանազան գեղարւեստական երեւոյթների մասին, նոյն իսկ բնական դիտութիւններով զբաղւեցին, օղտւելով Գէօտէի հարուստ թանկարանից: Ի միջի այլոց խօսեցին «Ժամացոյցի» մասին: Որպէսզի ամառը ի համար յօգւածների մի նոր աղբիւր աւելանայ, որոշեցին դիտական նամակադրութիւն ունենալ իրար հետ զանազան

հարցերի մասին: Գէօտէն կարծում էր, որ այդ կերպով մարդ տկամաց ստիպւած է լինում աշխատելու և աննկատելի կերպով նիւթ է ժողովւում:

Շիլլէրը շատ դո՛ւ էր Գէօտէի հիւրասիրութիւնից: Վերագառնալով Ենա, դրում է նա Գէօտէին. «Ես այստեղ եմ, բայց մտքով դեռ Վէյմարումն եմ: Ինձ ժամանակ է հարկաւոր, որ հաշիւ տամ ինքս ինձ բոլոր այն մտքերի մասին, որ Դուք իմ մէջ զարթեցրիք: Յոյս ունեմ, որ այդ մտքերից ոչ մինը իդուր չի կորչիլ... Ժամանակը ցոյց կտայ, թէ որքան կկանաչեն այդ սերմերը»...

Ընթերցողի ուշադրութիւնն ենք դարձնում այդ երկու հանձարեղ անհատների բարեկամութեան վրա: Սովորաբար մարդիկ կապւում են իրար հետ նիւթական կապերով, կամ զանազան հաշիւ-նէշ ի նկատի ունենալով, կամ ազդակցական-խնամփական կապերով, կամ ընդհանուր կրօնի, դաւանութեան միջոցով և այլն: Իսկ Շիլլէրին և Գէօտէին միացնող ոյժը լոյսն է, մտքի և սրտի հոգեկան լոյսը: Ահա միակ արժանաւոր կապը, որով պիտի մարդիկ իրար հետ կապեն. ուրիշ տեսակ կապերը առհասարակ շատ չնչին արժէք ունեն...

Ձար ոգիների արշաւանքը:

XIX.

«Ժամացոյց» ամսագիրը սկսեց լոյս տեսնել: Արդէն յայտարարութիւնից երևում էր, թէ ինչպէս է նայում Շիլլէրը այդ հրատարակութեան վրա: «Երբ մօտալուտ պատերազմը — դրում է նա — սպառնում է հայրենիքին, իսկ կուսակցական կարծիքների ու շահերի կռիւը աւելի ևս սարսափելի է դարձնում պատերազմը և վախեցնում է մոլգաներին, երբ փրկութիւն չկայ այդ թշնամուց ոչ մասնաւոր խօսակցութեան և ոչ զրականութեան ասպարիզում, աւելորդ չի լինիլ զբաղեցնել շփոթւած ընթերցողին բոլորովին հակառակ նիւթերով... Քաղաքական խառնաշփոթութեան մէջ մեր ամսագիրը կլինի մոլգանների համար փախուստի տեղ. նա ազատ կլինի որեւէ կրքից և կուսակցութիւնից: Բայց եթէ նա չի շփուի ժամանակակից դէպքերի հետ, այնուամենայնիւ հարց դնելով անցեալ ժամանակի մասին, կզառնայ դէպի պատմութիւնը, իսկ ապագայ

դի «Նւէրն» էր անպայման դովասանական, որովհետեւ Շիլլերը և Գէօտէն շատ բանով էին պարտական գերմանական այդ անմահ քննադատին: «Ես յիշում եմ դեռ — ասում է մի զրոգ — այն ժամանակը շատ լաւ և կարող եմ հաւատացնել, որ նոյեմբերից մինչև դատիկ «Նւէրներից» բայց ոչ մի դրականական երեւոյթով մարդիկ չէին հետաքրքրուում: Այնպէս էր թւում, իբր թէ ամբողջ Գերմանիայում հրդէհ է ծագել և օղնութեան են կանչում»: Թէ մասնաւոր խօսակցութեան և թէ նամակադրութեան մէջ միեւնոյն ծաղրական ու վիրաւորական ոճն էր տիրապետում: Ամենուրեք նկատուում էր լուռ զայրոյթ կամ աղմկալի բարկութիւն, ծածուկ կամ բացարձակ չարախնդութիւն: «Իւրաքանչիւր պատաւաւոր մարդ — դանդաղութեամբ է հերքերը — որը զլուսը քաշ ճանապարհն է դնում, կարող է յանկարծ խայտառակութեան դրօշմ ընդունել իւր ճակատի վրա, և այդ բանը կոչւում է «Նւէր»: Վիլհելմը, որին «քնքոյշ կոյս» էին անւանել, նոյնպէս միանգամայն սխալ էր համարում բանաստեղծական զոյգի արած քայլը: Գօտայի դուքսը զայրացել էր, իւր յարգելի մի անձնաւորութեան վիրաւորելու պատճառով: Լայպցիկում ու Բերլինում զայրոյթը աննկարագրելի էր: Յայտնի հրապարակախօս Նիկօլայը «Մուղաների այլմանախը» անւանեց «Զար ոգիների այլմանախ»: Մի ուրիշ զրոգ պնդում էր, թէ հասարակական ընդհանուր արհաւիրքների թիւը մէկով աւելացաւ, որովհետեւ ով դիտէ, թէ այդ այլմանախը իւրաքանչիւր տարի ինչ է ծնելու: Նոյն իսկ դանազան գերմանական գաղթականութիւնների մէջ մեծ փոթորիկ էր տիրապետում «Նւէրներին» առիթով:

Մեր բանաստեղծները նմանեցնում էին իրանց «Նւէրները» Սամիսօնի աղւեսներին: Յիշեցնում ենք ընթերցողին Աստուածաշնչի այդ հսկային, որը էշի ծնօտով հազար մարդ սպանեց: Սամիսօնը, կամենալով վրէժ առնել փղշտացիներից, երեք

հարիւր աղւես բռնեց, պոչերը միմեանց կապեց, կշկիռներին մի-մի շահ տնկեց և վառելով շահերը, քշեց աղւեսներին դէպի փղշտացոյ բանակը: Նետեանք հասկանալի է: Նմանօրինակ դեր պիտի խաղային «Նւէրները» փղշտացի զրոգների և ամեն տեսակ գործիչների շրջաններում, որը և իսկապէս խաղացին: Բնդհանրապէս այդ նւէրները արգարացի էին, գեղեցիկ և շատ սրամիտ: Նրանք յարձակուում էին բթամտութեան, անձաշակութեան, փոքրօգութեան և սրանց նման արատների վրա: Երկտող մի ոտանաւորի մէջ շատ պարզ ու ճշգրիտ կերպով բնորոշւում էր այս ու այն գործիչի ամբողջ ոգին, գործը, ընթացքը, ուղղութիւնը, և ոչ միայն բորւում էր, այլև յանցաւորը պատժւում էր ամենաանխնայ կերպով: Այնուհետև մնում էր, որ պատժւած անհատը հերքէր իւր վրա բարձած մեղադրանքը: Եւ իսկապէս էլ շատերը փորձում էին այդպէս անել, բայց իրանց պատասխանով աւելի սեւացնում էին իրանց, աւելի ծանրացնում էին իրանց դրութիւնը, իրանք իրանց ծեծում էին:

Միայն սակաւ անհատներ, օրինակ Կէրները, հումբօլդը և այլն, կարողացան ըստ արժանոյն գնահատել «Նւէրներին» նշանակութիւնը: «Ինչ որ առանձնապէս գնահատելի է այդ «Նւէրներին» մէջ — դրում է Կէրները — այդ՝ կատակն է բարձր մտքով առած: Կատակով արտայայտւում էք դուք ամենասուր մտածողութեան արդիւնաւոր եզրակացութիւնները, երեւակայութեան ամենասիրուն պատկերները և ամենաքաղցր զգացմունքները...» Բայց թէ այն մարդիկ, որոնք նւէր էին ստացել և թէ նրանք, որոնք ոչինչ չստանալով զայրացել էին, աչ ու ձախ յարձակւում էին հրդէհածիգ աղւեսների վրա: Շուտով սկսեց բանաստեղծական և արձակ դրածքների մի ամբողջ հոսանք, իբր պատասխան բանաստեղծական զոյգին: Այդ զրւածքները մեծադոյն մասամբ տափակ ու բռն թ բաներ էին, որոնց մէջ քննադատութեան և սրամտութեան տեղը բռնում

էր ստոր զըսարտութիւնը և բացարձակ մասնութիւնը: Գէօտէին և Շիլլերին աշխատում էին պատկերացնել, որպէս պէտք է լինէր և եկեղեցի — հակառակորդներ, որպէսզի մի կողմից վայր դրէին նրանց հեղինակութիւնը ժողովրդի աչքին, միւս կողմից զօրեղների ձեռքը զէնք տային, հանձարեղ բանաստեղծներին զսպելու համար: Երկու բանաստեղծներին պատկերացնում էին իբր զըօշակաւիւրներ մի խումբ չար ողիների, որոնք պիտի վայր դրէին բարոյականութեան սիւնը, եթէ եկեղեցւոյ և պետութեան ներկայացուցիչները չզսպեն նրանց (նկարը զլսի սկզբում): Բարեբաղդաբար կառավարութեան ներկայացուցիչները շատ աւելի խելացի և ազնիւ էին, քան թէ այդ մասնիչ-հրապարակախօսները: Լոյս տեսան միմեանց ետեւից. «Փոխադարձ նւէրներ Ենայի թուղթ մրոտողներին», «Գրականական ճիպոտներ», «Մոծակների այլմանախ», «Զօրութիւն և արդարութիւն» և սրանց նման անդօր ու անարդար գրքոյկներ: Մանաւանդ աչքի էին ընկնում այն զրւածքները, որոնք աշխատում էին զայթակղութեան խնձոր դրել երկու բանաստեղծների մէջ, անշատել նրանց միմեանցից, թշնամացնել իրար հետ: Ոմանք նկարագրում էին Շիլլերին իբր մի խաբւած, ողորմելի արարած, որին Գէօտէն մոլորեցնում է և իւր ձեռքին խաղալիկ է դարձնում: Միւսները Գէօտէին էին խեղճացնում և Շիլլերին զօրեղացնում: Օրինակ ոմն Րէյխարտ զիջողաբար վերաբերելով դէպի Գէօտէն, ամբողջ զայթակղութիւնը վերագրում էր չարամիտ Շիլլերին: Վերջապէս Շիլլերը առաջարկեց Գէօտէին, որ իրանք մի ընդհանուր պատասխանով ցոյց տան իրանց համերաշխութիւնը և փակեն այդ չարանենդ կրիտիկանների բերանը: Իսկ Գէօտէն չհամաձայնեց, ասելով. «Այն մարդը, որի համար թանկ է իւր հեղինակութիւնը, պիտի առիթ տայ ամենքին արտայայտելու բոլորը, ինչ որ սրաներում ունեն: Մենք այդպէս էլ արինք: Ես կարծում եմ, որ

«Նւէրները» դեռ շատ նիւթ կտան մեր հակառակորդ չար ողորդ: Սակայն մենք կշարունակենք այժմ մեր դրական գործունէութիւնը, իսկ բացասելու տանջանքը կթողնենք իրանց»: Գէօտէի միտքը այն էր, որ արդէն իրանք հակառակորդներին ուժասպառ արած լինելով, պիտի նորից դառնան դէպի իրանց իսկական կոչումը և այժմ դրական աշխատութիւններով ցոյց տան, թէ որքան բարձր են իրանք, համեմատած հակառակորդների հետ: Այդպէս մտածելով Գէօտէն զրդեց Շիլլերին, որ նա աշխատէ վերջացնել «Վալլէնշտէյնը», որի լոյս տեսնելը ամենալաւ պատասխան կլինէր բոլոր հակառակորդ-զրահներին: Շիլլերը այդպէս էլ արաւ...

Վաղաթառամ Նանէտը:

Ի միջի այլոց բանաստեղծը շատ ախուր լուրեր ստացաւ իւր ծննդավայրից: Գասպարը ծանր հիւանդ էր: Շիլլերը իսկոյն նիւթական օգնութիւն ուղարկեց և սիրալիր նամակներով մխիթարեց նրան: Բայց ծերունու հիւանդութիւնը օրէցօր լուրջ կերպարանք էր ստանում: Այդ դեռ բաւական չէր...

Բանաստեղծի փոքրիկ քոյրը, դեռահաս Նանէտը, որը հայրենիքում պատրաստւում էր բեմ դուրս դալու եղբոր ստեղծած կանացի դերերի մէջ, ծաղիկ հասակում, յանկարծահաս հիւանդութիւնից յետոյ, գերեզման մտաւ: Շիլլերի վիշտը անսահման էր, որովհետեւ հաղիւ բողբոջող քոյրիկը Շիլլերի աչքին ներկայացնում էր անմեղութեան, չքնաղութեան և վառ կենսունակութեան մի ներդաշնակ պատկեր: Շիլլերը խորասուզեց անընդհատ աշխատանքի մէջ, որ կարողանայ թեթե-

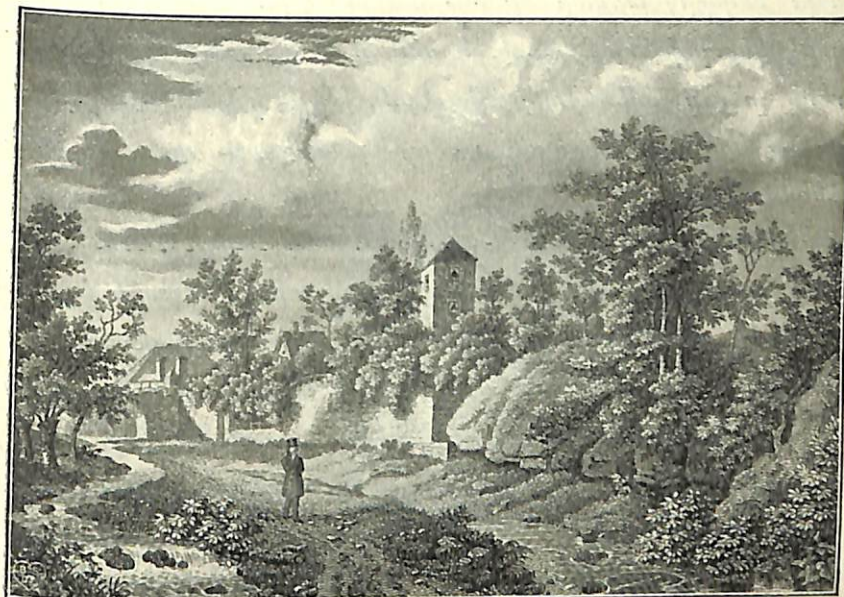
ւայնել իւր վիշտը: Բայց, ինչպէս երեւում է, անբաղդութիւնը
կոխել էր Գասպարի ընտանիքին. Շիլլերի երկրորդ քոյրը,
Լուիզան, նոյնպէս հիւանդացաւ: Եղիսաբեթը միանգամայն
շարած էր մնացել: Շիլլերը կկամենար ինքը անձամբ դնար
հայրենիք՝ օգնութեան հասնելու, բայց ի նկատի ունենալով
սեփական տկարութիւնը, վախենում էր, մի գուցէ իւր ներկա-
յութեամբ աւելի ծանրացնէ մօր նեղութիւնը: Ուստի նա մի
ուրիշ միջոց մտածեց. իսկոյն փող ուղարկեց Խրիստոփինային
և աղերսանօք խնդրեց, որ անմիջապէս ծնողներին օգնութեան
հասնէ: Խրիստոփինան իսկոյն ճանապարհ ընկաւ: Շուտով
Լուիզան և հայրը կրկին առողջացան, բայց բանաստեղծի
մտքից չէր հեռանում նանէտի պատկերը: Մի օր Գէօաէն բա-
ցատրեց Շիլլերին, թէ ինչ ներգործութիւն են անում արե-
գակի ճառագայթները բոյսերի աճեցողութեան և գունաւո-
րութեան վրա: Փիղիկական այդ խորհրդաւոր երեւոյթը կեն-
դանացրեց բանաստեղծի վշտացած հոգոյ մէջ նանէտի լուսա-
փայլ պատկերը և Շիլլերը ստեղծեց «Յերէրայի գանգատը»...
Աստուածուհին կորցրել է իւր աղջիկը, որին տարել է երկրի
ոգին: Դժբաղդ մայրը չգիտէ, ինչ միջոցով յարաբերութիւն
ունենայ իւր աղջկայ հետ: Ի վերջոյ նա գտնում է մի գաղանի
միջոց: Նա գցում է հողի մէջ ծաղիկի սերմեր: Արեգակի ճա-
ռագայթների ազդեցութեան տակ այդ սերմերը կանաչում են
և իրանց արմատը դէպի երկրի խորքը ուղղելով, միւս կողմից
իրանց գոյնգոյն դէմքերը դէպի արեւն են դարձնում (դէպի
Յերէրան): Այդպիսով մայր և աղջիկ դարձեալ վայելում են
միմեանց սէրը, դարձեալ հոգեկան առնչութիւն են ունենում
իրար հետ:

Այդպէս էր և Շիլլերը: Նա էլ իւր բոլոր հոգսերի, բոլոր
վշտերի հետ հաշտելու համար միակ և ամենալաւ միջոցն էր
համարում ծաղիկների կենդանի սերմեր շաղ տալ հողի մէջ և

վայելել նրանցից բուսնող գոյնգոյն ծաղիկների զմայլուն
պատկերները... Եւ հէնց սրա մէջ էր կայանում բանաստեղ-
ծի ամբողջ գործունէութիւնը...

Դէպի ծաղիկները և ծառերը ունեցած սէրը արտայայտեց
նա և մի կենսական նոր քայլ անելով:

Շիլլերը յորձնել էր զանազան մասնաւոր բնակարաններից:

Շիլլերի աղին:

Նա որոշել էր մի սեփական բնակատեղի ունենալ, այն էլ ըստ
կարելոյն փոքր ինչ հեռու քաղաքային աղմուկից, ծառերի ու
ծաղիկների շրջանում: Մի պատահական դէպք շատ նպաս-
տաւոր հանդիսացաւ բանաստեղծի ցանկութիւններին: Մի
հանգույցեալ պրօֆէսորի այգեստունը, որը գտնւում էր քաղաքի
ծայրին, ծախում էին: Սա ներկայացնում էր մի ընդարձակ,
գեղեցիկ այգի, որի մէջ կար և մի փոքրիկ տուն: Այդին ընկած
էր գետակի բարձր ափին, որտեղից երեւում էր հեռաւոր լեռ-

ների գեղեցիկ տեսարանը: Շիլլերը իսկոյն զնեց այդ կալած-
քը և մայիսի կէսին տեղափոխւեց այնտեղ:

Մի րոպէ բանաստեղծը հոգեկան հանգստութիւն զգաց:
Նրան թւում էր, որ ինքը այժմ է միայն դառնում մարդկային
հասարակութեան հաստատ անդամ: «Ես ողջունում եմ Ձեզ
իմ այգուց — գրում է նա Գէօտէին — ուր տեղափոխւել եմ
այսօր: Գեղեցիկ տեսարանը տարածւած է իմ առաջ, արեղակը
մեղմիկ կերպով մնաս բարեւ է անում և սոխակները երգում
են: Իմ շուրջը ամեն բանի մէջ ջերմութիւն է նկատւում և իմ
առաջին երեկոն սեփական տան մէջ անդորր օրեր է դու-
շակում»:

Այստեղ ահա սկսեց նա շատ ժամեր անցուցանել Գէո-
տէի հետ, որը յաճախ զալիս էր Վէյմարից: Գէօտէի ազդե-
ցութեան տակ նոր յոյժով զարթնեց Շիլլերի ստեղծագործա-
կան ոգին: Գէօտէի հետ ունեցած վիճաբանութիւններն ու
խօսակցութիւնները կարողանում էին բաւականութիւն տալ
երիտասարդ բանաստեղծի հարցասիրութեան. շատ մութ
խնդիրներ պարզեցին նրա համար, շատ տարակուսանքներ
փարատւեցին: Միւս կողմից ազդում էին Շիլլերի վրա Գէօտէի
նոր ստեղծագործութիւնները: Կարգալով նրա «Վիլհելմ
Մէյստէրը», Շիլլերը զգում էր այնպիսի զօրեղ գեղարւեստա-
կան ախորժանք, որ բոցավառւում էր նրա սրտում ստեղծա-
գործելու կրակը: Փիլիսոփայական ուսումնասիրութիւնների
ազդեցութեան տակ Շիլլերի բնաբը լուռ էր մնացել, բայց
չէր ժանդոտել, չէր թուլացել, այլ աւելի ևս զօրութիւն էր
ստացել: Վերջապէս փիլիսոփայական մտքի ապագաժը տրաքեց
ներքին յոյժերի ազդեցութիւնից և բանաստեղծական թաղն-
ւած հեղուկը շատրւան արաւ: Միմեանց ետեւից զրեց Շիլ-
լերը մի շարք բանաստեղծութիւններ միմեանցից գեղեցիկ,
միմեանցից հիւթալի: «Իդէալները», «Կանանց արժանիքը»,

«Զբօսանքը» և այլ շատերը, որոշւում են նուրբ կազմութեամբ
և պարունակում են իրանց մէջ վերին աստիճանի խորին զգաց-
մունքներ: Իսկ «Սուերների թագաւորութեան» մէջ ներկա-
յանում է մեր առաջ Շիլլերի ամբողջ հոգին: Այդ բանաստեղ-
ծութիւնների նիւթը կազմում է այն զանազանութիւնը, որ
գոյութիւն ունի բարձր իդէալների և իրական կեանքի մէջ:

Մինչդեռ բանաստեղծը միտթարւում էր այդ մեղամաղձոտ
երգերով, կրկին մի շատ տխուր տեղեկութիւն ստացաւ հայ-
րենիքից: Գասպարը արգէն կնքել էր իւր երկրաւոր կեանքը:
Որպէ՛ս ողբաց հիւանդ բանաստեղծը սիրելի հօր պատճառով:
Որքան վշտի է եւ-

թարկել Կարլսբընտ
որդին իւր սիրող
հօրը, որպէ՛ս թու-
նաւորել է նրա
սիրտը իւր փա-
խուստով, որպէ՛ս
չքայրել է նրա յոյ-
սերը՝ թողնելով

Լուիզա

ղինորական բժշկի
ապահով ճանա-
պարհը և մտնելով
հասարակական
գործիչի փշալի աս-
պարէզը... Սխ
հայր, հայր, դա-
ւայրել եմ քեզ,
յուսասխար եմ ա-

րել քեզ... Բայց ների՛ր քո տարաբաղդ որդուն, իմացիր,
որ նա սիրում է քեզ, միայն թէ հանձարը ակամայ քարշում
տանում է նրան անապահով շաւիղներով: Իսկ մայրը... Միակ
որդուց հեռու, այժմ ի՞նչ պիտի անէ նա: Բայց այդ դառն
արցունքները կոկորդի մէջ խեղդելով, բանաստեղծը միտթա-
րական նամակ զրեց մօրը. «Օ, թանկազին մայր, այժմ դու
ինքդ որոշիր քո վիճակը, և ինչ էլ որոշելու լինես, դու պիտի
այսուհետեւ հոգսից ազատ լինես: Որտե՞ղ կկամենաս ապրել.
իմ մօտ, թէ Խրիստօֆինայի՞ մօտ, կամ թէ դուցէ հայրենի-
քում, Լուիզայի մօտ: Որն էլ ընտրելու լինես, մենք կհոգանք
քո ապրուստը: Ինչ որ հարկաւոր է քեզ քո անդորր կեանքի

Համար, դու կստանաս: Իմ հոգսը այսուհետև այն կլինի, որ
դու ոչինչ հոգս չունենաս: Այդքան ծանր տանջանքներից յետոյ
դոնէ քո կեանքի երեկոն պիտի հանդիստ լինի, և ես յոյս
ունեմ, որ դու երեսաներիդ և թոռներիդ ծոցում դեռ շատ
ուրախ օրեր կվայելես... Իմ բարի Լուսիկային ցանկանում եմ
յաջողութիւն իւր նպատակի մէջ (Լուսիկան պատրաստուում էր
ամուսնանալ), և այն ազնիւ երիտասարդին, որը խնդրում է
նրա ձեռքը, ցանկանում եմ բաղդաւորութիւն»:

Շիլլէրը շատ ախուր էր, ուստի Գէօրգէն որոշեց միառժա-
մանակ մնալ Ննայում և մխիթարել բարեկամին: «Ես չեմ կարող
Շիլլէրին այս դրութեան մէջ մէտակ թողնել — դրում է նա իւր
մի բարեկամին, որը պիտի նրա կողմից վըսից ներողութիւն
խնդրէր — Շիլլէրը, ի հարկէ, համբերութեամբ դիմանում է,
բայց հէնց այդ Խնայապարհ-Ննայ նրա առողջութեան վտանգ
է սպառնում: Այդ բանը ես Ձեզ ծածկաբար եմ ասում, որով-
հետև ինձ ախորժելի չէ այդ մասին բացարձակ խօսելը...»

Եւ իսկապէս ծանր օրերը շուտով անցան և Շիլլէրը
մխիթարութիւն դտաւ աշխատանքի մէջ, ամեն ջանք դործ
դնելով, որ «Վալլէնշտէյնը» կարողանայ նորոգւած թատրոնի
բացման համար հասցնել:

Վալլէնշտէյնի բանակը:

XX.

Լիւտերի ձեռքով կատարւած եկեղեցական բարեկար-
գութիւնը մեծ թշւառութիւնների պատճառ դարձաւ արե-
ւտեան Եւրոպայում: Կաթոլիկ և բողոքական համայնքները
չէին ընդունում միմեանց դոյութեան իրաւունքը: Այդ փոխա-
դարձ ատելութիւնը շատ թանկ նստեց գերմանական ժողովրդին:
Գերմանիայի մեծ ու փոքր պետութիւնները բաժանւեցին եր-
կու իրար թշնամի խմբերի: Գերմանական ընդհանուր կայսրը,
որ միաժամանակ Աւստրիայի թագաւորն էր, դարձաւ կաթո-
լիկական խմբի պարագլուխը և որոշեց արմատախիլ անել բո-
ղոքականութիւնը, կամ թէ բնաջինջ անել բողոքականներին:
Վերջիններին օգնութեան հասաւ Շվեդիայի թագաւոր Գուս-
տաւ Ադոլֆը, որը տաղանդաւոր գնդապետ լինելով, սկսեց
միմեանց ետևից յաղթել կայսրի կողմակից զօրապետներին:

Գուշակելով վերջնական պարտութիւնը, կայսրը ստիպւած
եղաւ օգնութեան կանչելու իւր ամենատաղանդաւոր, բայց
պաշտօնից զրկւած զօրապետ Վալլէնշտէյնին: Վերջինս յանձն
առաւ սեփական զօրք կազմակերպել և պատերազմ մղել, այն
պայմանով միայն, որ ինքը լինի զօրքի անկախ հրամանատարը
և ոչ ոքից, նոյն իսկ կայսրից, ոչինչ կախում չունենայ պատե-
րազմի դաշտում: Կայսրը ճարահատեալ համաձայնեց: Ճէնց որ
Վալլէնշտէյնը դրօշակը բռնեց, իսկոյն փոխեց պատերազմի
ընթացքը: Գուստաւ Ադօլֆը ընկաւ պատերազմի դաշտում:
Բողոքական զօրապետները միմեանց ետեից յաղթւում էին,
այնպէս որ Վալլէնշտէյնը կարող էր միանգամայն բնաջինջ անել
հակառակորդ զօրքերը, եթէ կամենար: Բայց նա սկսեց ձգձգել
և ինչոր դադանի բանակցութիւններ ունէր շվեդական զօրա-
պետների հետ: Լուր տարածւեց, թէ Վալլէնշտէյնը կամե-
նում է դաւաճանել իւր կայսրին: Կայսրը կրկին որոշեց պաշ-
տօնանկ անել Վալլէնշտէյնին, որը սակայն տեսնելով իւր
անկումը, ստիպւած եղաւ բացարձակ ընդդիմանալու կայսրին:
Բայց ստորագրեալ դնդապետները իրանց զօրքերով անցան
կայսրի կողմը: Վալլէնշտէյնը կենտրոնացաւ մի ամբողջում,
իրան հաւատարիմ փոքրիկ զօրքի հետ: Բայց այստեղ ևս ծա-
ծուկ դաւադրութիւն կազմեցին և զօրապետին սպանեցին:

Ամբողջ զրւածքը բաղկացած է երեք առանձին զրամա-
ներից: Առաջին զրաման բաղկացած է միայն մի զործողութիւ-
նից և ներկայացնում է զօրապետի ամբողջ բանակը, իւր խառ-
նիճադանձ և բազմատեսակ զինւորներով: Սրանք ոչ թէ մեր
ժամանակի պէս վիճակով ընտրւած, հասակակից և հայրենա-
կից միատեսակ զինւորներ են, այլ Գերմանիայի և նոյն իսկ
ամբողջ Եւրոպայի զանազան յայտնի և անյայտ անկիւններից
փախած, թափառաշրջիկ քաջեր են, որոնք յօժար կամքով
սուր են վերցրել և Վալլէնշտէյնի հեղինակաւոր զրօշակի տակ

բաղդ և ազատ կեանք են որոնում: Ահա թէ ինչ են խօսում
և ինչ են երգում այդ աներկիւղ սրիկաները:

Ձէ՞ որ մենք քաջ զօրապետի մարդիկն ենք,
Եւ նրա անւան բոլորովին արժան ենք:

Ձեն խնայում Վալլէնշտէյնի զօրքերը

Ոչ թշնամու, ոչ հարազատ գոյքերը,

Ոչ ցանքսերը, ոչ էլ հասուն արտերը:

Եւ մի ակրնթարթում, որպէս հեղեղը,

Ձեռք են բերում իրանց հարկաւոր տեղը,

Որպէս կրակի բոցը խաւար դիշերին

Հրդէհում ու տիրանում է տներին...

Պարծենալու համար չէ իմ պատմածը,

Կը հաստատեն ամենքն իմ ասածը,

Եւ կը պատմեն որդիները, թոռները,

Թէ զօրքերից ինչ են տեսել հայրերը:

Վախտմէյստըրը նկատում է, թէ զինւորին հարկաւոր է ժի-
րութիւն, նուրբ զիտողութիւն, խելք ու կարգապահութիւն:
Իսկ մի հրացանաձիգ այդ բոլորը երկրորդական բան համարե-
լով, պատասխանում է.

Ազատութիւնն է զինւորին անհրաժեշտ.

Ինչո՞ւ եմ ես դպրոցին տւել հրաժեշտ:

Թէ չի մնացի դպրոցի նեղ սենեակում,

Մի՞թէ պիտի ես դաս սովրեմ բանակում:

Ես ուզում եմ ուրախ ապրել և անդորր,

Հետաքրքիր մի բան տեսնել ամեն օր,

Վայրկենական ուրախութիւն ճաշակել,

Ոչ յետ նայել, ոչ ապագան գուշակել.

Ել ինչո՞ւ եմ կայսրին ծախել իմ կաշին,

Թէ հոգսերը չահիլ կեանքս պիտ' մաշին:

Թող հրամայեն կրակի միջով անցնել,

Կամ կատաղի ալիքները լռեցնել,

Ձեմ սարսափիլ չեմ խուսափիլ, բնաւին,

Իսկ սրանից բաց զործ մի՛ յանձնէք զինւորին:

Մի նորեկ զինւոր ոգևորւելով ընկերակցի խօսքերից,
աւելացնում է.

Զինւորի կեանքն է

Թմբուկ ու նուաղ,

Նա թափառում է

Ամբողջ ժամանակ,

Վստահ իւր սրին,

Ազատ, համարձակ,

Գշում է նա ձին:

Բայց կոտորածների մէջ վաղուց վարժւած ու փորձւած
զինւորները նոյն իսկ բարոյական բարձր հիմունքներ են դանում
պատերազմական կեանքի մէջ և իրանց անհամեմատ աւելի
բարձր են համարում սովորական մարդկանցից.

Իէ՛հ, ընկերներ, պէտք է հեծնել ձիանքը,

Թռչել դէպի ազատութիւն ու կեանքը,

Պատերազմի դաշտումն է մեր արժանիք,

Այնտեղ է մեր սիրտը լինում երջանիկ:

Իւր անձի վրա պիտի յուսայ զինւորը,

Թէ չէ վատ տեղ կը մթնացնէ իւր օրը....

Ազատութիւնն չքացել է աշխարհից,

Տէր ու ծառայ միշտ կախւած են իրարից:

Խաբէութիւն ու նենգութիւն է տիրում,

Ժողովուրդը ստրկութիւն է սիրում:

Զինւորն է միայն ազատ մարդը աշխարհում:

Մահի աչքին նա աներկիւղ է նայում...

Երկինքն է նրան օրեր տալիս երջանիկ,

Աշխատելու չունի զինւորը կարիք:

Հողագործը մշակում է սև հողը,

Եւ այնտեղ է որոնում իւր սև փողը,

Նա անընդհատ քանդում է միշտ իւր օրում,

Փորում, քանդում, վերջն էլ իւր փոսն է փորում:

Այնուամենայնիւ զինւորն էլ ունի իւր վիշտը: Չնայելով
ազատ կեանքին, նա էլ սրտի խորքում զիտակցում է, որ ինքը
անբաղդ է, որ իրան շատ ու շատ բան է պակասում:

Սուրբ բա՛հ չէ, ոչ էլ գութան կամ արօր,

Նրանով հերկողն չի՛նի երբէք բաղդաւոր:

Մեղ համար չեն ծլում, ծաղկում բոյսերը,

Մեղ համար չեն հասունանում հասկերը:

Անտուն-անտէր թափառում է զինւորը,

Չունի նա կին և դուրսն է ամբողջ օրը,

Հեռուից է տեսնում նա քաղաքները,

Անցողակի՝ կանաչադարձ դաշտերը.

Գիւղականի այդէքային ու հնձին,

Երզի ձայնը չէ հասնում նրա ականջին:

Այդպիսի չարքաշ կեանք է վարում զինւորը յօգուտ իւր
թաղաւորի, ուստի կամենում է, որ իշխանը յարգէ նրա իրա-
ւունքները: Երբ բանակի մէջ լուր է տարածւում, թէ կայսրի
հրամանով զօրքի մի մասը պիտի Վալլէնշտէյնից հեռանայ ու
գնայ հեռաւոր երկիրներ, զինւորների մէջ անբաւականութիւն
է ծագում:

Մի՞թէ կարիք կայ վիճելու այն մասին,

Թէ կայսրինն ենք մենք ամենքս միասին...

Բայց չենք ուզում, որ մեզ իզուր քաշկռտեն,

Աննպատակ ու անխնայ կտրտեն:

Չէ՞ որ օգուտ է իշխանին ու թաղին,

Թէ զինւորը զին է տալիս իւր կեանքին:

Ինչո՞վ է կայսրն այնպէս զօրեղ, ինքնակալ,

Ո՞ւմ պիտ' լինի նա սրա համար շնորհակալ.
Ինչո՞վ է նրա խօսքը կշիռ ստանում,
Ինչպէ՞ս է նա քրիստոնէից զլուխ կանգնում:
Թող որ կրեն նրա լուծն այն մարդիկը,
Որ ուտում են նրա առատ բարիքը,
Կամ սեղան են նստում նրա հետ փառաւոր.

Ի՞նչ է ստանում այդ մեծ բաժնից մի զինուոր...

Բուն զրամայի մէջ աչքի է ընկնում զխաւոր հերոսի անձնաւորութիւնը: Վալլէնշտէյնը տաղանդ է, որը թէև արտայայտւում է ոչ գեղարուեստի կամ զիտութեան մէջ, այլ քաղաքականութեան և պատերազմի խառնաշփոթ ասպարիզում: Իբր զնդապետ և քաղաքագէտ նա նշանաւոր ոյժ է: Նրան չէ հետաքրքրում սովորական կեանքը, այլ նրա հսկայական հոգին սնուցանում է ինքն իրան մեծամեծ ծրագիրներով: Վալլէնշտէյնը շատ փառասէր է, բայց այդ փառասիրութիւնը այն ծիծաղելի պարծենկոտութիւնը չէ, որով շատ անգամ փայլում են չնչին անձնաւորութիւնները: Բոլոր տաղանդաւոր մարդիկ փառասէր են լինում, ուստի շատ նուրբ հոգեբանական հարց է, թէ ինչ է իսկապէս փառասիրութիւն կոչւած զղացումը: Յամենայն դէպս նա արատ չէ: Աստուածաբանների կարծիքով նոյն իսկ Աստուած տիեզերքը ստեղծել է իւր փառքի համար: Նոյնն է անում հանճարը, որի համար աշխարհքը, մարդկային կեանքը մի լայնածաւալ կտաւ է, որի վրա նա նկարում է իւր հոգեկան պատկերը:

Վալլէնշտէյնը կամենում է հաստատ խաղաղութիւն տալ Գերմանիային: Նա ինքը պաշտօնապէս կաթօլիկ էր, բայց նրա հոգոյ մէջ թափանցել էին մարդկայնութեան ազատ սկզբունքները: Բնական է, որ նրա աչքից ընկել էր կայսերական տունը իւր անընդունակ աշխարհակալութեամբ և Փանատիկոս ոգով: Վալլէնշտէյնը կամենում էր ձեռք բերել իւր համար հարազատ

Բօհէմիայի թափուր մնացած դահր, դառնալ հաւասար իշխան գերմանական բազմաթիւ գահակալների շարքում և կայսերական տան ազդեցութիւնը թուլացնելով, համերաշխութիւն ստեղծել գերմանական բոլոր երկիրների մէջ, առանց կրօնի խտրութեան: Ընթերցողը տեսնում է, որ Վալլէնշտէյնի սրտում արդէն բողբոջում էր նոյն այն միտքը, որը մեր դարում այնպէս փառաւոր կերպով իրագործեց Բիսմարկի հանճարը: Վալլէնշտէյնը ուրեմն Բիսմարկի նախահայրն էր:

Հոգեկան զօրեղ յատկութիւնների շնորհիւ Վալլէնշտէյնը կարողանում էր մարդկանց քարշել դէպի ինքը, կենտրոնացնել ամենքին իւր շուրջը: Մագնիսական զօրութեամբ կարողացաւ նա առանց կայսրի օգնութեան ահագին զօրք կազմել իւր համար: Հեռաւոր տեղերից, զէնք կրելու ընդունակ երիտասարդները, լսելով Վալլէնշտէյնի անունը, վաղում-գալիս էին և նրա դրօշակի տակ մանում: Երիտասարդ զնդապետ Մակ-սը շատ լաւ էր բմբռնել, թէ ինչ ոյժ է Վալլէնշտէյնը: «Մի անգամ ընդ միշտ նա այնպէս է ծնւած, որ չէ կարող ծռոտել լով յարմարել ուրիշների կամքին: Տիրապետելու հոգին յա-

Վալլէնշտէյն:

տուկ է նրան և նա կանգնած է տիրապետին հարկաւոր
բարձրութեան վրա: Եւ այդ մի բաղդաւորութիւն է: Քիչ
մարդիկ կան, որ իշխելու ընդունակ են: Բաղմութեան շահի
համար կարեւոր է, որ մէկը կարողանայ կենտրոն դառնալ
հաղարների համար: Վալլէնշտէյնը ներկայացնում է իբր մի
ամուր ապառաժ, որի վրա կարելի է յենել ուրախութեամբ
և վստահութեամբ: Ախորժելի է տեսնել, թէ ինչպէս նա ամեն-
քին սիրտ ու հոգի է ներշնչում, թէ ինչպէս իւրաքանչիւր
բնական ձիրք մի որոշ պատկեր է ստանում նրա աղգեցու-
թեան տակ: Նա թոյլ է տալիս, որ իւրաքանչիւրը դառնայ
այն, ինչ որ կոչումը պահանջում է: Վալլէնշտէյնը աշխատում է,
որ իւրաքանչիւրը իրան պատշաճ տեղը ունենայ: Այդպիսով
կարողանում է նա իւր սեփականութիւնը դարձնել բոլոր ոյ-
ժերը:»

Այնուամենայնիւ այդպիսի մեծ ոյժն էլ պիտի չկարողա-
նար շօշափելի փոփոխութիւն մտցնել տիրող կարգերի մէջ.
որովհետեւ ղեռ հողը պատրաստ է: Ամենավճռական բոլորին
Վալլէնշտէյնի զօրքերը դաւաճանեցին իրանց զօրապետին:
Այդ բանը վաղուց գուշակում էին Վալլէնշտէյնին շրջապատող
խորամանկ զօրականները և զգուշացնում էին նրան ասելով.

Մակրնթաց չրի հզօր թւերը

Քաշում-տանում են կանգնած նաւերը.

Նոյնպէս բաղմութեան ուժեղ հոսանքը

Ձեւափոխում է անհատի կամքը:

Ով հոսանքի մէջ է խնայում անձը,

Կը սթափւի, եթէ թուլանայ սանձը,

Շուտ կը դիտակցէ իւր թուլութիւնը,

Կը յիշէ նորից հին դրութիւնը.

Դողդիջուն սրտով զգալով ահը,

Կը թողնէ խելոյն նոր ճանապարհը:

Բայց Վալլէնշտէյնը, մեծ մարդկանց յատուկ պարզասր-
տութեամբ, աւելի հաւատ է ընծայում մարդկանց, քան
նրանք արժանի են: Եւ ահա կառավարչական խորամանկ
ինտրիգները շատ շուտով ծանր կերպարանք տւին Վալլէնշտէյ-
նի ցանկութիւններին և զցեղին նրան անխուսափելի ծուղա-
կի մէջ:

Մի՞թէ իրաւ անկարող եմ յետ դառնալ

Եւ յանցանքը իմ ուսերից վեր բառնալ

Մի՞թէ պիտի խօսքից անցնեմ դէպի գործ,

Քանի որ ես անում էի միայն փորձ:

Վկայ է Մեծ Աստուած, երկնքի Տէրը,

Որ վճռած էին իմ այդ մտքերը.....

Իսկ պատահմամբ առաջ եկած անցքերը,

Անձրագիր, անցողական գէպքերը

Կը կապկպեն, կը շղթայեն միասին,

Սարսափելի գանդատ կանեն իմ մասին...

Եւ ի՞նչ պիտի կարենայի ես անել,

Կարող էի անշարժ կարգը տատանել.

Սրբազործւած և անսասան է հինը,

Աւանդութեան վրա դրած է հիմը.

Ժողովրդի մանկական էոյր հաւատը

Կաղմում է նրա անխախտելի արմատը...

Այդ չէր լինիլ ոյժի կռիւ ոյժի դէմ,

Որը մղել ես իմ կեանքում լաւ գիտեմ:

Ես թշնամուց չեմ վախենում բնաւին,

Թէ երևայ ամբողջ ոյժով իմ աչքին:

Եթէ ցոյց տայ իմ թշնամին քաշութիւն,

Իմ հոգոյն էլ կը ներշնչէ զօրութիւն:

Բայց վախում եմ ես այնպիսի կռուողից,

Որ խայթում է աներեւոյթ անկիւնից,

Վախկոտութեամբ ասպարիզից խուսափում,
 Սյդ երկչոտից եմ ես իրաւ սարսափում:
 Վտանգաւոր չէ ինձ երբէք այն ոյժը,
 Որ անվեհեր գործադրումէ աշխոյժը.
 Վտանգաւոր է իմ աչքին չնչինը,
 Որ չէ կորցնում երբէք ստոր իւր զինը,
 Որ եղել է միշտ և կլինի յաւիտեան,
 Որ կազմումէ ամբողջ կեանքը մարդկութեան:
 Աւանդութիւնն է մարդկութեան դայեակը,
 Սրբութիւնն է ներշնչում ժամանակը.
 Ինչ մնացել է նախնիներից թանկագին,
 Համարում են որդիները երկնային:
 Ով շարժումէ անշարժելին իւր տեղից,
 Կը հալածւի, կը քարկոծւի ամբոխից.
 Բայց մի անգամ թէ յաղթեցիր զօրութեամբ,
 Սյնուհետեւ քեզ կը պաշտեն սրբութեամբ:

Սյդպիսի մի չնչին, բայց խորամանկ թշնամի՝ Վալլէնշտէյնի
 ամենամօտ բարեկամ զօրապետ Օկտավիօ Պիկօլօմինին է, որի
 անունով է կնքւած երկրորդ դրաման: Նա խորամանկ քաղա-
 քագէտ է և հին - աւանդապաշտ զօրական: Օկտավիօն պատրաս-
 տեց Վալլէնշտէյնի անկումը, քանդելով նրա ոտների տակը:
 Նրա շնորհիւ զօրապետները հեռացան Վալլէնշտէյնից: Սկզբ-
 բում այդ բանից Վալլէնշտէյնը շատ չէր վհատում, բայց նրա
 սիրտը վշտացաւ, երբ իմացաւ, որ իւր զլխաւոր թշնամին
 Օկտավիօն է.

Տասնեակ տարի միասին գործել, ապրել ենք,
 Մի կտոր հացը ընկերաբար կիսել ենք,
 Իսկ այժմ երբ կրճքին ընկած սրտակից,
 Համարում եմ վստահ ընկեր, կարեկից,
 Նա նենգութեամբ զոհ է բերում իմ կեանքը,

Եւ հրում է սուր դանակը իմ կուրծքը:
 Նրանից զրկւելն ինձ մեծ ցաւ է պատճառում,
 Ցաւ է, որ մարդ ընկելն է վաճառում:
 Բայց և այնպէս Վալլէնշտէյնը չէ վհատում, այլ տես-
 նելով, որ ինքը մէնակ է մնացել, սիրտ է առնում և որոշում
 է վճռական կերպով գործի անցնել.

Հիմա՞ն է լաւ, որ կորցնելով բոլոր յոյս,
 Ձեմ ունենալ ոչ կասկած, ոչ տարակոյս:
 Կրկին ազատ է իմ կուրծքը, իմ հոգին,
 Գիշեր է պէտք իմ աստղալի երկնքին:
 Ձգձգելով վճիռը մինչ այդ օրը,
 Տատանւելով էի հանում ես սուրը,
 Սյսուհետեւ զօրեղ կլինի իմ ձեռքը,
 Քանի որ նա պիտ' պաշտպանէ իմ կուրծքը:
 Օկտավիօ, կատարեցիր քո դերը,
 Կտրատեցիր ծառի բոլոր ճիւղերը,
 Ես կանգնած եմ անօգնական և անտուն
 Անսպասում, որպէս անձիւղ ծառի բուն:
 Սակայն բունը ունի իւր մէջ զօրութիւն.
 Նա կը ծլէ, կառնէ կրկին յարութիւն.
 Հոգի՛ն է, որ ստեղծում է մարմինը.
 Վալլէնշտէյնը չի կորցնիլ իւր զինը:
 Ձեր զօրքերը սովորել են միշտ յաղթել
 Իմ դրօշակի տակ, ոչ իմ դէմը կանգնել:
 Երբ մարմինը անշատում է իւր զլխից,
 Հոգոյ տեղը շուտ կիմացւի նրանց գործից:

Վալլէնշտէյնին վերաբերող քաղաքական դրամայի հետ
 զուգընթաց մեր առաջ արծարծւում է մի մասնաւոր սրտա-
 ճմլիկ դրամա, ուր մեծամեծ ծրագիրներին փոխարինում է
 երիտասարդական վառ սէրը մի դեռահաս զոյգի մէջ, որի

կեանքի քնքոյշ անիւր ընդհարումէ զօրապետների ահռելի անիւնների հետ և ոտնատակ է լինում:

Օկտաւիոյի որդին, երիտասարդ զնդապետ Մակսը և Վալլէնշտէյնի միակ ժառանգ, օրիորդ Տէկլան սիրում են միմեանց առաջին սիրոյ բոլոր թարմութեամբ և սրբութեամբ:

Տէկլա:

Բայց նրանց ծնողների փոխադարձ թշնամութիւնը զնուժէ սիրաբորբոք զոյգին անելանելի դրութեան մէջ: Մակսը չգիտէ ինչ անել: Հայրենասիրական զգացմունքը չէ թոյլ տալիս, որ նա Վալլէնշտէյնի հետ միասին դաւաճանէ և կռւէ իւր հօր դէմ: Իսկ եթէ անցնէ նա հօր կողմը և Վալլէնշտէյնին թողնէ ծանր ճրդնաժամի մէջ, ի՞նչ կ'պատահի Տէկլայի հետ, որը նրան այնպէս սիրում է: Ես նրանն եմ — ասում է Տէկլան — նա է ինձ նոր կեանք ներշնչել...

Ի՞նչ էի ես, երբ դեռ նրա պայծառ սէրը
Ձէր զարթեցրել իմ գեղեցիկ յոյսերը:
Չնչին լինել չեմ կամենում իմ աչքին,
Չնչին չէ նա, ով սէր ունի թանկազին:
Երջանկութիւնն ոյժ է տալիս իմ կամքին,
Լուրջ է կեանքը, եթէ լուրջ է մեր հոգին:
Տեսնելով որ Մակսը վախենում է, մի գուցէ ուրիշները

թոյլ չտան նրանց բաղդաւոր լինել, միմեանց պատկանել, նա պատասխանում է.

Բայց չէ՞ որ մենք բաղդաւոր ենք մեզ զգում,
Ձէ՞ որ դու ինձ, և ես քեզ եմ պատկանում:
Մենք ընտրել ենք, մենք սիրել ենք փոխադարձ,
Համերաշխ ենք, միացած ենք մենք անդարձ:

Մակս:

Ուստի պահենք հոգոյ խորքում մեր սէրը.
Շաղկապւած են յաւիտեան մեր սրտերը:
Երկնքիցն է նա մեզ համար վայր իջել:
Ուստի երկրին մենք չենք կարող նրան զիջել:
Մակսն էլ իւր կողմից, Տէկլայի սիրոյ աղղկեցութեան տակ բոլորովին փոխել է իւր հայեացքը կեանքի մասին: Նա մինչև այժմ միայն պատերազմական կեանքով էր ոգևորւում

և սրանից դուրս կեանք և երջանկութիւն չէր հասկանում,
իսկ այժմ բոլորովին ուրիշ երգ է երգում հօր առաջ:

Ո՛հ, հայր, կեանքն էլ բարեքներ ունի,

Որից զինւորը գաղափար չունի:

Մենք տեսնում ենք սոսկ կեանքի ավերը,

Որպէս ծովային աւազակները,

Որ գիշեր-ցերեկ նաւի մէջ ապրում,

Ծովածոցերն են միայն ճանաչում:

Հողը գոյութիւն չունի նրանց համար,

Ափ են դուրս գալիս գողութեան համար,

Իսկ թէ ինչ գանձեր թաղնւած են ներսում,

Նրանք չեն տեսնում նոյն իսկ երազում:

Ինչո՞ւ համար է մեր տաժան կեանքը,

Այդ զինւորական ծանր աշխատանքը,

Որ խել է իմ ծաղիկ հասակը,

Անմշակ թողել իմ սիրտ ու միտքը:

Մնունդ չէ ստացել իմ անբաղդ հոգին,

Զուրկ է մնացել լոյսից թանկագին:

Ի՞նչ լոյս պիտի տան խղճուկ զինւորին

հրացանը, սուրը, խրխնջացող ձին,

Կամ կոտորածի խուլ շառաչիւնը,

Կամ թէ անզգայ փողի հնչիւնը,

Ծառայութեան խիստ տաժան ժամերը,

Զինավարժութեան խիստ հրամանները:

Ո՛հ, ի՞նչ երջանիկ, քաղցր է այն օրը,

Երբ յետ է դառնում խղճուկ զինւորը:

Եւ ծածանում է ուրախ դրօշակը,

Խաղաղութիւն է հնչում նուագը:

Իսկ գարնանային նոր բացւած վարդը,

Զարդարում է նրա վառ սաղաւարտը:

Եւ քաղաքային լայն դարպասները

Ներս են հրաւիրում խաղաղ գնդերը:

Աշտարակները և պատնէշները

Լցւում են ուրախ բարեկամները:

Զանգատներից բոլոր զանգերը,

Թնդեցնում են մարդկանց սրտերը:

Ուրախ բաղմոնութեան արագ ընթացքը

Դժարացնում է զօրքի գնացքը:

Մխիթարելով հայրը ծերացած,

Գրկում է որդուն վաղուց կարօտած:

Նախկին ձողիկը դարձել է մեծ ծառ,

Ուրախ շարժում է ծիւղերը պայծառ:

Ամթխած կոյսը ժպտում նորեկին,

Որ թողել էր նրան դայեակի կրծքին:

Երջանիկ է նա, ով տուն մտնելիս,

Մի սիրող սիրտ է ընդառաջ գալիս:

Բայց մարդիկ կամենում են խել Մակսից նրա հրեշտակին: Օկտավիօն աշխատում է համոզել Մակսին, որ թողնելով ամեն բան, ծանապարհ ընկնէ իւր հետ միասին, որովհետեւ այդ է պահանջում կայսրի հրամանը, իսկ Մակսը պատասխանում է.

Պիտի փախչե՞մ, որպէս երկչոտ սրիկայ,

Պիտի դառնամ փախստական, անզգայ:

Ո՛հ, իմ Տէկլան պիտի տեսնէ իմ ցաւը,

Պիտի զգայ խորտակւած սրտիս դաւը,

Պիտի տեսնէ, պիտի թափէ արցունքը,

Պիտի՝ այտերից ներքեւ վազեն ակունքը:

Ո՛հ, անգութ են մարդիկ, անգութ է կեանքը,

Նա է միայն իմ պահապան հրեշտակը.

Նա իմ հոգին կպաշտպանէ սարսափից,

Նա չի թող տալ, որ ես զրկեմ իմ խելքից:

Մխիթարեամ նրա խօսքով սրտակից

Ձեմ վախենալ ոչ մահից, ոչ սև հողից:

Վերջին բուսկներին Մակսը խնդրում է Տէկլային, որ 'նա' ինքը վճռէ Մակսի ընթացքը:

Սրտածնիկ հրաժեշտ:

Ո՛հ, երեսդ մի՛ դարձնիր ինձանից,
Ազնիւ հրեշտակ, մի՛ վախենար ոչ ոքից:
Խոստովանիր, թող ամենքն էլ իմանան,
Որ միմեանց մենք սիրում ենք անսահման:
Բաղդաւորին է հարկաւոր թաղցնել,
Իւր զաղանիքը սրտի խորքումը պահել.
Քողարկելու կարիք չունի անյոյսը,
Նա կարող է լինել պարզ, որպէս լոյսը:

Ես պիտի գնամ, պիտ' հեռանամ, օ՛ Տէկլա,

Դու պիտ' ներես և ինձ չատես, իմ Տէկլա.

Բայց մի հայեացք քցի՛ր իմ վրա կարեկից,

Ասա, որ դու ինձ միշտ կմնաս սրտակից:

Եւ անմեղ աղջիկը որոշում է, որ Մակսը գնայ... Երիտասարդը շուտով մեռնում է պատերազմի դաշտում: Օրիորդը ինքնասպանութիւն է գործում: Վալլէնշտէյնը սպանւում է իւր ղինւորների ձեռքով:

Գէօտէն և Շիլլէրը կամենում էին առաջ բերել թատրոնի ասպարիզում մի նոր իդէալական-գեղարւեստական ուղղութիւն, այսինքն բեմը ծառայեցնել ժողովրդի զուտ գեղար-տական փառանքին: Համար, որովհետեւ նրանք գեղարւեստից էին սպասում ամեն բան, թէ բարոյականութիւն, թէ զիտակ-յական կեանք: Այդպիսով նրանք պիտի մաքառէին այն մարդ-կանց դէմ, որոնք միայն կամենում էին «գրագեցնել», զւարճա-ցնել ամբոխին: Իդէալական ուղղութեան հիմքը որոշ չափով դրւած էր արդէն Գէօտէի «Իֆիգէնիայով» և Շիլլէրի «Դոն-Կարլոսով», բայց սրանք միայն անկատար փորձեր էին: Հարկաւոր էր մի աւելի զօրեղ պիէս, որը շօշափելի ազդեցու-թիւն անելով հասարակութեան վրա, լրջօրէն ըմբռնել տար նրան գեղարւեստի բուն իդէալական գեղեցիկութեան զաղա-փարը: Եւ այդ յոյսը դրել էին մեր բանաստեղծները «Վալ-լէնշտէյնի» վրա:

Ահա թէ ինչու Շիլլէրը վերաբերւում էր դէպի այդ նիւթը վերին աստիճանի զոռշուութեամբ և դողդողալով, կարծես մի տեսակ վախում էր ինքը իւր գործից: Որքան աւելի խորա-սուզւում էր բանաստեղծը այդ նիւթի մէջ, այնքան աւելի

Համոզուում էր, որ իւր առաջ դրած է մի ծանր, պատասխանատու գործ: «Այն Հիմքը — դրում է նա Կէրնէրին — որի վրա կառուցւած է ամբողջ «Վալլէնշտէյնը», զօրքն է, որ ներկայացնում է մի անսահման մակերևոյթ, որը ես միայն աննկարագրելի դժւարութեամբ եմ կարողանում պատկերացնել իմ երեւակայութեանս մէջ: Որպէ՛ս պիտի շնորհակալ լինեմ երկրնքից, երբ վերջապէս այդ Վալլէնշտէյնը անհետանայ իմ աչքից և իմ զրասեղանի երեսից: Կարծես թէ ես ստիպւած եմ մի ամբողջ ծով խմել, ուստի երբեմն վերջնական ծայրը բոլորովին աչքիցս կորցնում եմ»: Սկզբում նա այդ դրաման դրում էր արձակ ոճով, բայց շուտով փոխեց այդ մասին իւր կարծիքը: «Ամեն բան — դրում է նա — պիտի ենթարկւի բանաստեղծական գաղափարին և այդ բանի համար ծառայում է չափսը (րիտմը) թէ որպէս ներկայացուցիչ և թէ որպէս գործիք: Չափսը ստեղծում է մի տեսակ զեղարւեստական մթնոլորտ բանաստեղծական աշխատութեան համար, որովհետեւ չափսի ազդեցութեան տակ ամեն մի անհարթութիւն մի կողմ է մնում և միայն նուրբ հոգեկան նիւթն է կարողանում յարմարւել այդ մթնոլորտին»: Մի ուրիշ անգամ դրում է Շիլլէրը Գէօտէին դարձեալ Վալլէնշտէյնի առիթով. «Ինձ օրէցօր հաւանական է թւում, որ ես ոչ մի բանի մէջ այնպէս անընդունակ չեմ, որպէս բանաստեղծութեան մէջ: Ի՞նչ պիտի անեմ ես: Ես պիտի գործ դնեմ «Վալլէնշտէյնի» վրա մինչև ութ ամիս ժամանակ, բայց վախենում եմ, որ առաջ բերեմ մի անարժէք բան: Ինչ որ ես մինչև այժմ զուլս եմ բերել դրամատիկական ասպարիզում, մի առանձին բան չէ և չէ կարող քաջալերել ինձ: Այնպիսի մի արհեստական զրուածք, որպիսին «Դօն - Կարլոսն» է, այլևս զգեցնում է ինձ, թէ ես ինձ ներում եմ, ի նկատի առնելով իմ այն ժամանակւայ տարեշրջանը: Այժմ ուղղում եմ գնալ մի անծանօթ, դուրս չփորձւած

ընթացքով, որովհետեւ վերջին երեք-չորս տարւայ մէջ բոլորովին ուրիշ գաղափար եմ կազմել բանաստեղծութեան մասին»: Բայց նա կրկին սիրտ էր առնում և գործը շարունակում էր: Այդպիսի աշխատանքը շատ ծանր ներգործութիւն էր անում Շիլլէրի առողջութեան վրա: «Սովորաբար — դրում է նա — մի օր այդպիսի լու տրամադրութիւն ունենալուց յետոյ, Հինդ կամ վեց օր ստիպւած եմ լինում տանջւել ու զղջալ»: Գէօտէն ամառը եկաւ մի քանի օրով բարեկամի մօտ և միասին բաւական խօսակցեցին «Վալլէնշտէյնի» մասին: Ուշադրութեան արժանի է, թէ որպիսի բարեխղճութեամբ և աջալըջութեամբ աշխատում էր Շիլլէրը այդ նիւթի վրա: Այդ ապացոյց է, որ հանձարեղ ստեղծագործութիւնը հեշտութեամբ զուլս չէ գալիս, այլ պահանջում է երկար ու լուրջ աշխատութիւն: Եւ որքան մեծ է հանձարը, այնքան աւելի հոգացողութեամբ է կատարում նա իւր գործը: Շիլլէրը աշխատում էր ամեն մի դէպքից որեւէ օգուտ քաղել իւր աշխատութիւնը կատարելագործելու համար: Երբ մի գէներալ այցելեց նրան, բանաստեղծը խօսք բացեց պատերազմական երևոյթների մասին: Գէներալը գաղափար տւաւ նրան մի սարսափելի կոտորածի մասին, որից Շիլլէրը վերցրեց Մակսի մահւան տեսարանի նկարագրութիւնը:

Հոկտեմբերին բեմ դրին «Վալլէնշտէյնի բանակը», որը կազմում էր դրամայի առաջին մասը և բաղկացած է միայն մի գործողութիւնից: Նորոգւած և պայծառ լուսաւորւած թատրոնում ասեղ զցելու տեղ չկար: Օրւայ տօնային նշանակութիւնը ի նկատի առնելով, նախ կարդացւեց բեմից բանաստեղծի նախաբանը.

Այսօր ահա սկսւում է նոր շրջանը,

Թատերական բեմի նոր աստիճանը,

Բանաստեղծն էլ թողնելով Հին գնացքը,

Սովորական կեանքի չնչին ընթացքը,
 Պիտի հասնէ ժամանակի բարձրութեան,
 Պատկերացնէ բարձր կեանքը մարդկութեան:
 Որովհետեւ բարձր նիւթն է երկնային
 Արտադրում կեանքի խորքը մարդկային,
 Նեղ շրջանը նեղ է դարձնում մեր հոգին,
 Բարձրանում ենք մենք համեմատ մեր կեանքին...
 Ազատութեան կռիւ են մղում ազգերը,
 Գեղարեւոտը պիտ' տարածէ թևերը,
 Եւ թատրոնի լուսաճաճանչ բեմերը
 Պատկերացնեն ալեկոծած ջրերը...
 Մռայլ է դեռ ու պղտոր է մեր կեանքը,
 Խաղաղութեան լուսոյ մարած է շողքը,
 Պետութիւնն է սարսափելի զինարան,
 Քաղաքացին չունի հանգիստ յենարան,
 Զօրականն է տիրապետում ամենքին,
 Աշխատաւորն տէր չէ իւր աշխատանքին,
 Եւ անպատիժ բռնութիւնը ամեն տեղ
 Յոյց է տալիս իւր երեսը խիստ տգեղ...:

Բուն պիէսի ներկայացումը գերազանց էր: Հասարակութիւնը մեծ հետաքրքրութեամբ կամենում էր տեսնել պիէսի շարունակութիւնը, բայց ստիպւած էր երեք ամիս սպասելու, որովհետեւ դեռ պատրաստ չէր:

Միայն յունվարի վերջին բեմ դրին երկրորդ մասը, Պիլօրմինին: Սրա համար նախապատրաստութիւններ էին տեսնում մեծ եռանդով: Նոյն իսկ դուքսն էլ մասնակցում էր դործին, որովհետեւ շատ էր կամենում, որ պիէսը յաջողութիւն ունենայ: Երկու բանաստեղծները յոյս էին դրել, որ «Վալլէն-շտէյնի» յաջողութեամբ խլելու համար «—դո—մի—նը» յաղթող կհանդիսանայ: Տակաւին յունվարի սկզբին Շիլլերը ընտանի-

Մէնակ մնացած Գէօտէն:

քով եկաւ Վէյմար, ուր և քնաց ամբողջ հինգ շաբաթ: Թէ Գէօտէն և թէ հեղինակը մեծ եռանդով հսկում էին, որ դերասանները լաւ պատրաստեն և մանաւանդ մեծ ջանք էին դորձ դնում, որ դերասանները ըմբռնեն բանաստեղծութեան ոգին: Վերջապէս հասաւ նշանակւած երեկոն: Ամեն կողմից, մանաւանդ Ենայից և Էրֆուրտից հանդիսականներ էին եկել, այնպէս որ թատրոնը հաղիւ տեղաւորեց ամենքին: Հանդիսականները վերին աստիճանի զգածւած և յուզւած էին խաղի ժամանակ, առանձնապէս զօրեղ ազդեցութիւն էին անում այն քնարական կտորները, որոնք թափանցւած էին սիրով և արտացոլում էին բանաստեղծի վառ երեակայութիւնը: Ինքը բանաստեղծը շատ զգածւած և ուրախ էր, և շարունակ շնորհակալութիւն էր յայտնում դերասաններին, մոռանալով որ զլիսաւոր շնորհակալութիւնը հէնց իրան է վերաբերում:

Չորս ամսից յետոյ բեմ դրին վերջին մասը՝ «Վալլէնշտէյնի» մահը, որի տաղաւորութիւնը արդէն արտաքոյ կարգի զօրեղ էր, այնպէս որ նոյն իսկ ամենամանաւորներ սրտերն էլ շարժւեցին: Մակսի և Տէկլայի անչափաւոր տեսարանի առաջ շատերը երեխայի պէս լաց էին լինում: Ամբողջ հասարակութիւնը կարծես սուղի մէջ էր: Միւս օրից սկսեալ մի ամբողջ շաբաթ հասարակութեան խօսակցութեան առարկան «Վալլէնշտէյն» էր:

Ամառը կրկնեցին «Վալլէնշտէյնը» Վէյմար հիւր եկած պրոսական թաղաւորի և թաղուհու ներկայութեամբ: Այդ առիթով բանաստեղծը արժանացաւ թաղաւորական զոյգի տեսութեան: Ի միջի այլոց թաղուհին շատ քաղցր խօսքեր ասաց բանաստեղծի հեղինակութիւնների մասին: Նոյն առիթով զբոսահին ուղարկեց Շիլլերի համար մի արծաթեայ սերվիդ:

«Վալլէնշտէյնի» համար Շիլլերը բաւական լաւ վարձատրութիւն ստացաւ Վէյմարի, Բերլինի և այլ տեղերի թատ-

Շիլլերին գործը ընդհատել: Տիկին Լօտտան սաստիկ հիւանդացաւ նեարդային տենդով, այնպէս որ մի քանի օր շարունակ գտնուում էր մահուան դրանը: Շիլլերը մոռացել էր իւր հիւանդութիւնը և զիշեր ցերեկ ծառայում էր հիւանդին: Սարսափելի հոգեկան տանջանք էր զգում բանաստեղծը, երբ կինը տաքութեան մէջ ցնորում էր: Շուտով զօքանչը և քենին օգնութեան հասան և մեծ հոգացողութեամբ պահպանում էին հիւանդին, այնպէս որ նա համարեա զերեզմանի դռնից յետ դարձաւ և սկսեց քիչ-քիչ լաւանալ: Նա կորցրել էր խօսելու ընդունակութիւնը և միայն երկար շաբաթներից յետոյ լեզուն յետ ստացաւ և զիտակցութեան եկաւ: Ապա սկսեց նա արագութեամբ առողջանալ և բանաստեղծը որոշեց ի կատար ածել մի նոր կենսական ծրագիր:

Բանն այն է, որ Շիրլէրը վաղուց մտածուում էր վերաբնակ-
ւել Ենայից Վէյմար: Ենայում նա մի առանձին գործ էունէր,
որովհետեւ այլեւս դասախօսութիւններ չէր կարդում և միայն
տիադոսով էր պրօֆէսոր ֆնում: Այն երկու հարիւր տալէրը,
որ նա շարունակում էր ստանալ դքսից իբր պրօֆէսոր, իսկա-
պէս մի նպաստ էր հիւանդ բանաստեղծին: Միւս կողմից նա
կամենում էր Վէյմար տեղափոխելով աւելի ևս մօտ լինել
Գէօտէին, որի ազդեցութիւնը անպայման նպաստաւոր էր
Շիրլէրի համար: Իսկ այժմ «Վալլէնշտէյնի» պատճառով մի
ամիս Վէյմարում ֆնալը, Շիրլէրի համար պարզեց, որ ինքը
իբր դրամատուրգ մեծ օգուտ կստանայ, թատրօնական շրջա-
նից մօտ լինելով: Եւ ահա Շիրլէրը որոշեց վերջնականապէս
տեղափոխել Վէյմար, չնայելով որ արդէն Ենայում սեփական
տուն ունէր, ուր նա դեռ իւր սուղ միջոյններով բաւական
նոր ծախք էր արել: Առհասարակ նիւթական տեսակէտից
նրա համար աւելի յարմար էր Ենան, ուր նա արդէն հաս-
տատուել էր, ծառի նման արմատներ էր ձգել: Բայց մենք մեր

ընթերցողի հետ վաղուց պայման ենք դրել, որ տաղանդներին
դժևար է նիւթական տրամաբանութիւն պահանջել...

ԻԺԼԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ միայն այն էր, որ Վէյմարում կեանքը բաւական թանկ էր, համեմատած Ենայի հետ, ուրեմն ստացւող եկամուտը կարող էր պակասութիւն անել: Ուստի նա զիմեց դքսին զրաւոր կերպով և պարզօրէն բացատրեց թէ իւր յանկու-թիւնը և թէ կարիքը: Դուքսը ուրախութեամբ կրկնապատկեց նրա ռոճիկը և պատասխանեց նրան հետևեալ կերպով. «Ձեր ներկայութիւնը Վէյմարում մեր հասարակական յարաբերու-թիւնների համար օգտակար կլինի, և Ձեր աշխատանքը զուցէ աւելի կհեշտանայ, եթէ տեղս մի փոքր հաւատ կընծայէք թատ-րոնի սիրահարներին և Ձեր զբաղմունքների մասին վաղօրօք զաղափար կտաք նրանց: Մանաւանդ ինձ ուրախացնում է այն յոյսը, որ կարող կլինեմ յաճախ տեսնել Ձեզ և միջոց ունենալ դէմ առ դէմ ցոյց տալու Ձեզ իմ խորին յարգանքը և բարե-կամութիւնը»: Վէյմարի բոլոր միւս բարեկամներն էլ շատ ուրախ էին և ամեն կերպ աշխատում էին բանաստեղծի վերա-բնակելը հեշտացնելու համար: Շուտով մի յարմար բնակարան վարձեցին բանաստեղծի համար Գէօտէի տան մօտ: Գէօտէի աշխատութեամբ պալատը ընդմիշտ յանձն առաւ հայթայթել հարկաւոր վառելափայտը: Շուտով Շիլլէրը ընտանիքով կանո-նաւոր կերպով տեղաւորւեց փոքրիկ մայրաքաղաքում:

Երբ նրանք տեղափոխւեցին Վէյմար, դարը վերջանալուց մի քանի շաբաթ էր մնացել: Վէյմարում մտածում էին հանդիսաւոր կերպով ողջունել նոր դարի գալուստը: Բայց գործը չյաջողւեց ու կիսատ մնաց, որովհետեւ ոչ ոք սիրտ չունէր, ոչ ոք տրամադիր չէր... Այդ ժամանակ գերմանական ժողովրդի քաղաքական վիճակը շատ վատ էր: Երկու մեծ ազգեր՝ Ֆրանսիան և Սնդլիան մրցում էին միմեանց դէմ՝ համաշխարհային զեկը ձեռք տռնելու համար և սրանց մրցութեան մէջ բոլոր միւս

ազգերը ռանատակ էին լինում: Գերմանիան համարեա մի խա-
ղալիկ էր դարձել միւսների ձեռքին և հարեան զօրեղ ազգերը
յանուն քաղաքական իրաւունքների ռանակոխ էին անում
թոյլ ազգերի իրաւունքները: Շիլլերը փորձեց գոնէ մի բանա-
ստեղծական արձան կանգնեցնել անշատող դարի համար: Նա
ծրագրեց և սկսեց գրել մի ընդարձակ բանաստեղծութիւն,
բայց չկարողացաւ շարունակել... Հայրենիքը քարուքանդ էր
արած և Շիլլերի բանաստեղծութիւնն էլ մնաց աւերակ ու
կիսակործան դրութեան մէջ...

Բայց սրան փոխարինեց մի ուրիշ արժանաւոր գործ:
Վաղուց արդէն Շիլլերը գրում էր մի ընդարձակ երգ, որի գա-
ղափարը ծագել էր նրա մտքում, երբ նա ամուսնանալուց առաջ
մի ամառ անցկացրեց Րուզուլտատում: Այստեղ բանաստեղծը
ծանօթացել էր զանգ ձուլող մէկ վարպետի հետ և երբեմն
այցելում էր նրա ձուլարանը: Յիշեալ երգի մէջ մեր առաջ
ներկայանում է ձուլածու-վարպետը, որը իւր օգնականներին
ու աշակերտներին հրամաններ տալով և կարգադրութիւններ
անելով ձուլում է զանդը, ըստ որում համեմունք է իւր հրաման-
ները խորիմաստ խօսքերով կեանքին վերաբերեալ: Այդ վար-
պետի բերանով Շիլլերը նկարագրում է մարդու թէ անային
և թէ հասարակական կեանքի կարեւոր երեւոյթները: Այդ բանը
հնարաւոր է դառնում, որովհետեւ զանգը մասնակից է քրիս-
տոնէական աշխարհի ամենակարեւոր ուրախութիւններին և
սրտմոլութիւններին, սգաւորի հետ զանդը սուգ է անում, իսկ
ուրախացողների հետ ուրախանում է: Զանգի երգով մի տեսակ
մասնակցում էր Շիլլերը հին դարի թաղման և ողջունում էր
նոր դարի գալուստը...

Զանգը մասնակից է մեր կեանքին մեր ծնւելու օրից
սկսեալ.

Նա քաղցրահնչիւն ձայնով ցնծալի
Ողջոյն է տալիս մանկան սիրելի
Դեռ նրա կեանքի առաջին քայլում,
Երբ նա շարունակ քնած է լինում...
Բայց սահում գնում են ամիս ու տարի,
Դառնում է տղան մի մարդ քաջարի,
Հպարտ և անզուսպ մանում է կեանքը,
Ցուպը ձեռք առած չափում աշխարհքը:
Գալիս է ժամը, դառնում է նա տուն,
Գործի մէջ փորձաւոր, խելօք, իմաստուն:
Երիտասարդը ժիր ու քաջարի,
Որպէս հրաշագեղ մի սիւն տաճարի,
Տեսնում է կոյսին իւր հանդէպ կանգնած,
Պարկեշտ ու համեստ, դէմքով ամօթխած:
Նրա սրտում մի նոր ծնում է տենչանք,
Առաջին անգամ զգում է տանջանք:
Արցունք թափելով վառւած աչերից,
Նա խոյս է տալիս սերտ ընկերներից,
Դէս ու դէն ընկած՝ կոյսին որոնում,
Մինչև սրտադին ողջոյն է առնում,
Ծաղիկ է քաղում դաշտում, ծաղկոցում,
Սիրուհու համար պահում է ծոցում:
Օ՛, քնքոյշ տենչանք, օ՛ քաղցր ժամեր,
Առաջին սիրոյ երջանիկ յոյսեր:
Երանի՜ մնայիք միշտ և յաւիտեան
Առաջին սիրոյ օրեր ցնծութեան:

Ապա վարպետը ընդհատելով երգը, առաջարկում է փորձել,
թէ արդեօք հալածքը պատրաստ է ձուլելու համար, թէ
արդեօք *հնչիւնն* — *հոյեպը* — *լա* — *լա-ժա-ժ* էն *իւրա* *հեպ*...

Երբ լրջութիւնը քնքուշութեան հետ
 Եւ զօրութիւնը համեստութեան հետ
 Շաղկապւած կազմում են սիրտ միութիւն,
 Յառաջ է գալիս ներդաշնակութիւն:
 Ուստի լաւ քննիր, երբ ամուսնութեան
 Կապով կապում են կեանքդ յաւիտեան:
 Արդեօք բռնում են սրտերն իրար,
 Կիրքն է կարծատե, զղջումը երկար:
 Եւ ահա սիրուն ծամերն հարսնական
 Զարդարում են սուրբ պսակ կուսական,
 Զանգը կանչում է ուրախ հանդիսին,
 Գալիս է սիրող զոյգը միասին:
 Բայց նարօտի ու զլխաշորի հետ
 Անսահման կիրքը կորչում է անհետ:
 Հէնց որ անցնում է կարծ մեղրամիսը,
 Վերջանում է և կեանքի մայիսը:
 Կիրքը կորչում է, սէրը զօրանում,
 Ծաղիկը թափւում, պտուղը հասնում:
 Տղամարդը գնում է ապրուստ ծարելու,
 Քրտինք թափելով փող աշխատելու:
 Եւ գիշեր-ցերեկ չարչարւում է նա,
 Որ տուն պահելու միջոց ունենայ...
 Դրսից աշխատանք բերում է հայրը,
 Ներսում իշխում է կարգասէր մայրը...
 Տունը օրէցօր առաջ է գնում,
 Թէ տանտիկինը երկար չէ քնում...
 Իսկ հայրը կանգնած բարձր պառնգամբում,
 Միշտ հարստութեան մասին է մտածում:
 Հայեացք է քցում դէպ' ցանկապատը,
 Պարծանքով դիտում իւր շրջապատը,

Նայում դէպ' հեռու — կանանչ արտերը՝
 Աղատութիւն է խոստանում Տէրը:
 Հպարտանում է, ինքն իրան խաբում:
 «Այժմ հարուստ եմ, էլ չեմ սարսափում»:
 Սակայն վիճակը փոխւում է յանկարծ,
 Ուրախ օրերը փախչում են անդարձ:
 Ահա բորբոքւած մետաղը պիտի վազէ դէպի կաղապարը:
 Երբ մարդկային ձեռը հսկում է հրէշէն յօժէ վրա, սա բարիք
 է առաջացնում: Բայց եթէ հրէշ ահանջ չէ դնում մարդու
 հրամանին սարսափելի է նրա ընթացքը:

Սև ամպի միջից օրհնանք է բղխում,
 Երկրին անհրաժեշտ անձրև է հեղում,
 Բայց և նոյն ամպից սաստիկ կայծակում,
 Որից ահռելի հրդէհ է ծագում:
 Լսէք, ինչպէս է զանգը շառաչում,
 Կարմիր երկինքը մարդկանց դուրս կանչում:
 Բայց այդ ցերեկ չէ, արև չէ փայլում,
 Սարսափ է տիրում ամեն մի քայլում:
 Ծուխ ու կրակը աճում, զօրանում,
 Միմեանց ետեից տները վառում:
 Կրակը չէ խնայում
 Հարուստի կալածքը,
 Նրան էլ է մօտենում
 Հրդէհի ընթացքը...
 Շատրւան անելով
 Բարձրանում է ջուրը,
 Կամարին զարնելով
 Մեղմացնում է հուրը:
 Բայց ահա մռնչելով
 Գալիս է թռչելով,

Բոցասէր մըրիկը,
Բորբոքում կրակը.
Տանելով վառ կայծեր,
Վառում է անխնայ,
Ամբարի չոր փայտեր,
Որ ոչինչ չմնայ...

Եւ ահա տուն ու տեղ աւերակ է դարձած,
Պատուհան ու դռներ ամայի մնացած.
Նայում են սարսափով ամպերը վերեւից,
Բայց բան չեն հասկանում անբաղդի արեւից:
Նա նորից առնում է զաւազանք ձեռք,
Եւ համեստ հայեացքով դնում ուսին իւր բեռը...

Երբ արդէն զանգը ձուլւած է, պէտք է թոյլ տալ, որ
նա պաղէ, և աշխատաւորները հանդստանան, մանաւանդ որ
արդէն երեկոյ է.

Իրիկնազանգը զարկեցաւ,
Մի աստղ էլ նշմարեցաւ,
Աշակերտը ազատեցաւ,
Իսկ վարպետը միշտ ունի ցաւ...

Ճանապարհորդի արագ քայլերը
Մթին անտառից դէպ' տուն են տանում,
Յողնած հովիւի ուրախ գառները,
Վերադառնալով մէ-մէ են անում:
Իսկ լայնաճակատ կաթնատունները,
Դանդաղ քայլերով ցրւում տունները,
Եւ բառաչելով մանում գոմերը.
Ողջունում են նրանց սոված հորթերը...
Տիրապետում է ամեն տեղ խաւար,
Զարթնում է չարը, որոնում աւար,
Սարսափ չէ բերում ազնիւ գիւղացուն,

Եթէ որէնքը լինում է զարթուն:

Օրէնքի, կարգաւորութեան ու հանգիստ կեանքի իմաստը
երդելուց յետոյ, ծերունի վարպետը աշխատում է շարժել
աշակերանների աշխոյժը, չլինի թէ նրանք ենթադրեն, իբր թէ
արդէն զանգի դործը վերջացած է և ծուլութեան մէջ թաղ-
ւեն.

Այժմ կոտրեցէք բիրտ կաղապարը,
Որ իրագործեց իւր գաղափարը:
Թողէք որ սրտով, վառւած աչքերով
Մէ'նք զւարճանանք զանգի պատկերով:
Մուրճը ձեռք առած՝ խփէ՛ք անխնայ,
Մինչև որ ձեւը իսպառ չքանայ.
Որպէսզի զանդը լոյս աշխարհ էլնի,
Զւը պիտի նախ Ըարդ - Գըլ-ը լինի:

Վարպետը պիտի փորձառու ձեռքով
Զւը կոտրատէ իմաստուն կերպով:
Բայց վայ է, թէ նա մոռանայ խաղը,
Ուժգին կը վազէ հալւած մետաղը,
Եւ որոտմունքի ձայնով սոսկալի
Յիր ու յոն կանէ բանան ատելի...
Վայ է, եթէ քաղաքացու կրճքի տակ,
Բորբոքել է անշիջելի հուր-կրակ,
Ժողովուրդը համբերութիւնը կորցրած,
Սուրը ձեռին՝ ոտքի կանգնում միացած:
Զարհուրելի զոզանջում են զանգերը,
Արտահնչում արիւնուշտ վանկերը,
Ամենուրէք ազատութիւն են ձայնում,
Աշխատաւորն, դործը թողած, զէնք առնում...
Կորստաբեր է առիւծին զրգուել,
Վտանգաւոր է վազրի ճանկն ընկնել,

Բայց մարդիցը սարսափելի բան չկայ,
Եթէ դառնայ նա անդուծ և անզգայ...

Կաղապարը փշրելուց յետոյ, վարպետը դանդաղէ, որ
բաղդաւորապէս զանգը շատ յաջող է դուրս եկել և նրա
յնծուծեան չափ չկայ:

Յաջողութիւն Աստուած տւաւ,
Մետաղէն տղան ծնաւ,
Ահա տեսէք, փայլուն ու հարթ,
Աստեղափայլ չքեղազարդ,

Փայլում է թաղը,

Որպէս կրակը:

Եւ չքաղրոշմի սիրուն պատկերը,

Արեւսադէտի գովում է ձեռը:

Դէհ, ներս եկէք, ժողովեցէք,

Ընկերական խումբ կազմեցէք,

Նորածնին կնունք տօնենք,

Զանգը ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԻՒՆ կոչենք:

Թողէք լինի նրա կոչումը այս օրից,

Կախւած մնալ երկնքի տակ աստղալից,

Որ կայծակից վերցնելով օրինակ,

Հաւատարիմ մնայ կոչման շարունակ....

Գլօտէ:

Շիլլեր:

XXII.

Վէյմար տեղա-
փոխելուց յետոյ Շիլ-
լերը սկսեց օգնել Գե-
տէին, թատրոնի գոր-
ծը ընդհանրապէս
բարեկարգ դրութեան
մէջ դնելու: Այն բե-
պերտուարը, որ սո-
վորաբար ընդունւած
էր Վէյմարի և այլ
տեղերի զերմանական
թատրոններում, մի-

անգամայն թոյլ էր բարձր գեղար-
տեսակետից: Կօյէբուի,
Շրէդերի և սրանց նմանների արհեստական պիէսները, որոնց
արժանիքը աւելի արտաքին էֆֆեկտների մէջ էր կայանում,
շատ լաւ էին ընդունուած ժողովրդի կողմից: Բայց սրա պատ-
ճառը այն էր, որ ժողովուրդը ղեռ բաւական զարգացած
ճաշակ չունէր, աւելի նուրբ պիէսներ պահանջելու համար: Ճէնց
այդ ճաշակի կրթելն է երկու բանաստեղծների պիտաւոր նպա-
տակը: Գետէն լինելով քնարերգական մեծ հանձար, այնքան
նշանաւոր ոյժ չէր իբր զրամատիկական դրող: Իսկ Շիլլերը
այդ մասում արդէն զերազանց էր: Բայց մեր բանաստեղծը
չէր բաւականանում սեփական ինքնուրոյն պիէսներով, այլ
բեպերտուարի բաղմամբ տեղափոխեց Վէյմար, ուրիշ միջոցներով

էլ ծառայութիւն էր մատուցանում թատրոնին: Օրինակ նա քարէփիւնք բեմ վնէրու համար Գէօտէի «Էդմոնտը», Լէսսինգի «Նաթան իմաստունը» և մի շարք ուրիշ կարևոր զրուածքներ: Ապա Շիլլէրը սկսեց առանձին ուշադրութիւն դարձնել Շէկսպիրի զրուածքների վրա: Նա թարգմանեց ի միջի այլոց «Մակբեթը» և յարմարեցրեց զերմանական բեմի համար: Աշխատեց նա նոյնպէս մի քանի կոմիկական պիէսներ բարեփոխելու կամ թարգմանելու վրա: Շիլլէրը ինքը միայն ողբերգութիւններ էր գրում, բայց նա զուրկ չէր կոմիկական տաղանդից: Ընդհակառակը՝ նա հէնց իւր ողբերգական զրուածքների մէջ էլ տեղ-տեղ շատ զօրեղ կոմիզմ էր մտցնում: Իսկ եթէ նա չէր սիրում կատակերգութիւններ գրել, այդ նրանիցն է, որ չափազանց լուրջ էր տրամադրւած: Բայց իւր «Հանգստութեան ժամերին» հէնց մասամբ իբր հանգստանալու միջոց համարելով, նա թարգմանում կամ բարեփոխում էր օտարազգի կոմիկական նշանաւոր պիէսներ: Վերջիններիս մէջ ամենակարևորը կարելի է համարել իտալական գրող Գոցցիի «Տուրանդոտ» յայտնի կատակերգութիւնը: Այդ զրուածքի մէջ հերոսուհին հանելուկներ է առաջարկում և բացատրութիւններ է պահանջում: Իսկականի մէջ այդ հանելուկները իտալական-ազգային բնաւորութիւն ունէին: Իսկ իւր թարգմանութեան համար Շիլլէրը յօրինեց ինքնուրոյն հանելուկներ, որոնք մի-մի գեղեցիկ բանաստեղծութիւններ են ներկայացնում: Ամեն անգամ «Տուրանդոտ» ներկայացնելուց Շիլլէրը նորոգում էր հանելուկները և այդպիսով առաջ եկան մօտ 15 հատ փոքրիկ հանելուկ-բանաստեղծութիւններ: Այդ հանելուկները ոչ թէ չոր ու ցամաք սրամտութեան արդիւնք են, այլ մի-մի գողտրիկ սրտազմայլ բանաստեղծութիւններ: Օրինակ աստղալից երկինքը Շիլլէրը նկարագրում էր, որպէս մի ընդարձակ մարգագետին՝ ոսկեղէն ոչխարներով, ուր հսկում է հովիւը՝ եղջիւրը բռնած և այլն:

Մինչդեռ սովորական հանելուկների առարկան ինքն ըստ ինքեան ոչ մի նշանակութիւն չէ ունենում, Շիլլէրի հանելուկներից իւրաքանչիւրը վերաբերում է մի բարձրագոյն առարկայի, որի պատկերը արդէն գեղեցիկ ու վեհ ապաւորութիւն է անում մարդու վրա: Սովորական հանելուկը լուծելու համար հարկաւոր է գլուխ կոտրել, յիշողութեան շտեմարանը տակն ու վրա անել, որպէսզի կարելի լինի գտնել սրամտութեան առարկան: Իսկ Շիլլէրի հանելուկները հեշտութեամբ հասկացւում են և մարդու առաջ յանկարծակի պատկերացնում են տիեզերական մի վեհապանծ տեսարան, մարմնացած գեղեցկութեան մի փոքրիկ աշխարհ:

Բայց այդ բոլոր աշխատանքները միայն լրացուցիչ նշանակութիւն կարող էին ունենալ: Իսկ նորոգւած զերմանական բեմի իսկական զարդը պիտի կազմէին Շիլլէրի սեփական պիէսները: Այդ բանը նա գիտէր, Ուստի Վէյմարում շուտով սկսեց շարունակել իւր «Մարի — Ստիւարտը»: Գարունըին Շիլլէրը մի փոքր իրան տկար էր զգում և առհասարակ չէր կարողանում ուշադրութիւնը կենտրոնացնել: Ուստի նա դքսի առաջարկութեամբ տեղափոխեց Էտերսբուրգի գեղեցիկ ամրոցը, ուր հանգստութեան ու մէնակութեան մէջ վերջացրեց այդ զուտ հոգեբանական ողբերգութիւնը, որի հետ այժմ կճանօթացնենք ընթերցողին:

Շօտլանդիայի Թադուհի Մարին երկրորդ անգամ ամուսնանում է մէկ ազնւականի հետ, որի կարգադրութեամբ սպանել էին նրա առաջին ամուսնուն: Ժողովուրդը ապստամբում է, Թադուհին փախչում է Շօտլանդիայից և, սահմանը անցնելով, կամենում է պաշտպանութիւն գտնել անգլիական հողի

վրա: Բայց Մարին շուտով հասկանում է իւր սխալը: Անդլիա-
յում իսկոյն նրան ձերբակալում են և բանտարկում, միայն
թէ ոչ նրա իսկական յանցանքի (?) համար: Մարին մեղադրում
է, իբր թէ նա մասնակից է եղել մի դաւադրութեան, որը
նպատակ էր ունեցել սպանել անդլիական թագուհի էլիզաբե-
տային: Վերջինս սակայն լաւ գիտէ Մարինի անմեղութիւնը,
բայց իւր սրտում բոլորովին ուրիշ հաշիւներ ունի:

Էլիզաբետան և Մարին միեւնոյն հօր աղջիկներն են, միայն
թէ առաջինը ապօրինի ծննդեան պտուղ է: Ուրեմն անդլիա-
կան դահլը ըստ օրինաց պիտի ժառանգէր Մարին, բայց էլի-
զաբետային յաջողել է ձեռք դրել դահլը և ամուր բաղմել նրա
վրա: Ժողովուրդի մեծամասնութիւնն էլ բողոքական լինելով,
էլիզաբետայի կողմն է, որովհետեւ Մարին կաթօլիկուհի է և
եթէ դահլը ժառանգէ, կարող է վտանգ սպառնալ բողոքակա-
նութեան: Այդ տեսակէտը ի նկատի ունենալով, անդլիական
քաղաքագէտները կամենում էին որեւէ պատրւակով վերջ տալ
Մարինի կեանքին և առ միշտ կտրել կաթօլիկներէ յոյսը:

Բայց էլիզաբետան իւր անձնական հաշիւներն ունի: Նա
նախանձում է Մարինի գեղեցկութեան և շքեղութեան և ա-
տում ու թշնամութեամբ է վերաբերում դէպի իւր հօր օրի-
նական զաւակը, ուստի ցանկանում է անհետացնել նրան աշ-
խարհքի երեսից:

Մարին համակրող կաթօլիկները թէ Անդլիայում և թէ
Փրանսիայում քանիցս փորձում են դաւադրութիւն կազմել և
ազատել Մարին բանտից, բայց չէ յաջողում: Բանտարկեալի
դրութիւնը աւելի ևս վատանում է: Բայց էլիզաբետային շրջա-
պատողների մէջ կային այնպիսիները, որոնք չէին ուզում Մա-
րինի մահը, ոմանք անարդար համարելով այդ, ոմանք էլ անձ-
նական շահ ունենալով:

Շիլլէրը նայում է շօտանդական թագուհու վրա ոչ կրօ-

նական, ոչ էլ քաղաքական տեսակէտից: Բանաստեղծի զրջին
ուղղութիւն տուող բուն մարդկայնական զգացմունքն է. նա
կարեկցում է Մարին: Շիլլէրը թէև համոզմունքով կաթօլի-
կական ֆանատիկոս ուղղութեան դէմ էր, բայց դրամայի
մէջ նա Մարինի կողմն է և նրա հակառակորդին համարում է
մի կեղծ, կոպիտ ու սնափառ կին, զերծ քնքոյշ սեռի բոլոր

Մահապարտ Մարին աղօթում է:

բարեմասնութիւններից: Մարին թէև դեռահաս տարիներում
սխալ է գործել, բայց նա բանտում զղջացել է, հոգեկան տան-
ջանքներ կրելով նրա սիրտը մաքրել, պարզել է, այժմ նա
բոլորովին անարդար է հալածւում: Ահա այդ հոգեբանական
տարրի վրա է կենտրոնացած բանաստեղծի ուշադրութիւնը:
Այն աղօթքները, որ դուրս են թռչում անմեղ դատապարտա-
ծի սրտից, այն մեծահոգի ներողամտութիւնը, որ ցոյց է տալիս

նա կախաղանի դէմ կանգնած, խորին ազդեցութիւն են անում հանդիսատեսի վրա: Իսկ որպիսի սառնութիւն է զգում մարդ դէպի էլիզաւէտան, քնքոյշ սեռի այդ բարձրաստիճան ներկայացուցիչը, որ ստոր նախանձից և ունայն սնափառութիւնից զրդւած՝ քարացնում, զսպում է իւր խիղճը և արիւնակից քրոջը կախաղան է հանում: Մի ապացոյց, թէ որքան կարող է այլասեռել մարդուն բարձր դիրքը:

Դրամայի մէջ նախ և առաջ աչքի է ընկնում թշուառ թաղուհու զիւթի պատկերը: Մարին ի բնէ փայլում է գեղեցիկ սեռի բոլոր արժանաւոր յատկութիւններով: Նա դաստիարակւել է պալատական բարձր շրջաններում և իւրացրել է ամենանուրբ ձևեր շարժելու և խօսելու մէջ: Այն ոչ-կանօնաւոր քայլերը, որ նա արել է ամուսնական կեանքի մէջ, պէտք է վերադրել շրջապատող խառնաշփոթ հանդամանքներին և նրա չահիլ հասակին: Ինքն ըստ ինքեան նա մի շատ արժանաւոր արարած է, որ անմեղ փտում է տաժան կապանքների մէջ:

Յանկարծ բացում են բանտի դռները և առաջարկում են նրան դուրս գալ: Թէ ո՛ւր և ինչօ՛ւ, Մարին ոչինչ չգիտէ: Սակայն նա առ այժմ ցնծում է: Վանդակում փակւած սոխակը ի՞նչ կզգայ, երբ յանկարծ բացեն վանդակի դուռը և թոյլ տան նրան դուրս թռչել: Մարին դուրս վազեց դէպի ծառաստանը և սկսեց թռչկոտել ազատ օդում: Դայեակը չէ կարողանում հասնել նրա ետեւից, խնդրում է կամաց դնալ, իսկ Մարին պատասխանում է.

Թողէք, որ նորից ինձ ազատ զգամ,
Թողէք, որ կրկին երեսայ դառնամ,
Եւ մարգագետնի դալար խոտի վրա
Ոտներիս յոժը նորից յետ ստանամ:

Ձէ՞ որ ազատ եմ ես խաւար բանտից,

Ազատ եմ մռայլ այն խորխորատից...

Դայեակը յիշեցնում է նրան, թէ այդ ազատութիւնը պայմանաւոր է, թէ բերդի պարիսպներից հեռու չեն իրանք և միայն ծառերն են թաղցնում պարիսպները նրա աչքերից: Մարին պատասխանում է.

Օրհնեալ լինին տերեւախիտ ծառերը,

Որ թաղցնում են իմ ամրոցի պատերը:

Թող որ ազատ ու բազմաւոր ինձ կարծեմ,

Ինչօ՛ւ պիտի ախորժ քնից ես զարթնեմ:

Ազատ արձակ տարածւած է աշխարհքը,

Ոչ մի սահման չէ նշմարում իմ աչքը...

Ահա այնտեղ մտռախլապատ լեռները

Որոշում են հայրենի սահմանները:

Դէպի հարաւ վազող այն խիտ ամպերը

Պիտ' այցելեն Ֆրանսիական ափերը...

Արագաթե ամպեր, օդային նաւեր,

Ո՛ւր էք գնում, ովքե՞ր են ձեր նաւորդներ,

Բարե տարէք իմ սիրելի Ֆրանսիային,

Ուր անցրել եմ ժանկութիւնս թանկագին:

Բաժանւած և անշատւած եմ աշխարհից,

Ձեզանից բաց չունեմ ոչ մի կարեկից:

Ազատ էք դուք, ազատ լողում լուսնի տակ,

Այդ թաղուհուն չէք դուք երբէք հպատակ...

Ափն է հանում ձկնորսը իւր նաւակը,

Ապարդիւն է անցնում նրա ժամանակը.

Թէ այդ բանտից ազատ է նա իմ անձը,

Կ'ապահովէ նրա կեանքը իմ գանձը:

Բայց շատ կարճ է տևում Մարին երջանկութիւնը: Շուտով ծառաստանում յայտնւում է էլիզաւէտան: Մարին սաս-

տիկ յուզւումէ և վրդովւում, թէ և ակամայ զսպումէ իրան
և սրտածմիկ աղերսանքով խնդրումէ էլիզաւէտային՝ վերա-
դարձնել իւր ազատութիւնը, ըստ որում առ միշտ հրաժար-
ւումէ նրա գահի վրա աչք ունենալուց։

Ես Ձեր գահից հրաժարւում եմ յաւիտեան,
Ձեմ նախանձում ես Ձեր թագի մեծութեան։
Ուժասպառ են իմ հոգեկան թւերը,
Մարին չեմ, այլ միայն նրա սուերը։
Սնդութ բանտը առ միշտ փշրեց իմ հոգին,
Թառամել է վարդ ծաղիկը իմ կեանքին։
Այժմ, քցրիկ, հասած է ժամանակը,
Որ խնայէք իմ նաղելի հասակը,
Սրտասանէք ողորմութեան Ձեր խօսքը,
Որ վերջանայ իմ անհուն տառապանքը։
Սրտասանի՛ր, արտասանի՛ր այդ խօսքը,
Վերադարձրու ազատութիւնս, իմ կեանքը...

Սակայն Մարին այնպէս վհատած չէր, որպէս ըստէաբար
ինքն իրան թւում էր։ Ազատութիւն ստանալու համար, նա
ներում էր բոլորը, արեան թշնամուն քոյրիկ էր անւանում։
Բայց երբ այդ քոյրիկը արհամարանքով վերաբերեց դէպի
նրա աղերսանքը, իսկոյն Մարիի սրտում բորբոքեց թաղնւած
կրակը և նա այլևս չկարողացաւ իրան տիրապետել։

Ինձ տիրապետե՛մ... Ես համբերել եմ,
Որքան կարող եմ։ Ձէ՞ որ ես մարդ եմ։
Էլ հեռու ինձնից, գառան հեղութիւն,
Ձեռք վերցրու ինձնից, համբերողութիւն։
Իսկ դ՞ու, իմ գայրոյթ, քակտի՛ր քո կապանք,
Ազատ հնչեցրու սրտիս արձագանք։
Իսկ դ՞ու, որ թոյն ես պարգևել օձին,
Թունաւոր նետեր տնկիր իմ լեզւին...

Մարիի հետ համեմատած՝ կատարեալ հակադասեր է
ներկայացնում թագուհի էլիզաւէտան, որի հոգին ամբողջովին
թափանցւած է ~~աղաքական~~ ~~էղ-նար-նեան~~։ Նա կաթօլիկ չէ,
կրօնամոլ չէ, ազատամիտ է, բայց այդ միայն ըստ երևոյթին։
Իրօք նա մի բոլորովին ունայն և քնկած կին է, շրջապատւած
խարդախ և մարդկային պատկերը կորցրած ստորագրեալ իրա-
ւազաներով։ Ամեն բան այդ շրջանում կեղծ է և քաղաքա-
կանութեան դոյներով ներկւած։ Սէրն էլ, յարգանքն էլ, պա-
տին էլ, համակրութիւնն էլ, բարեկամութիւնն էլ կեղծ են
ու զունսւորւած։ Կեղծութեան մի կենդանի տիպար է մա-
նաւանդ կոմս Լէյստէրը, որը մի ժամանակ սիրելիս է եղել
Մարիին, ապա տեսնելով նրա թոյլ դրութիւնը, սկսել է էլի-
զաւէտային սիրել, այժմ էլ տեսնելով, որ էլիզաւէտայից յոյս
չկայ, կրկին աչք է տնկել Մարիի վրա։ Կոմս Լէյստէրը մէկն
է այն մարդկանցից, որոնց սիրտը թէ և զուրկ չէ նուրբ զգաց-
մունքներից, բայց բնաւորական և բարոյական ամբողջութիւն
չունեն, զուրկ են կամքից և հոգեկան քաջութիւնից։ Նրա
սրտում նորից զարթնել է Մարիի սէրը։

Եւ իմ սրտում զարթնել է նախկին սէրը,
Լոյսի նման փայլումէ նրա պատկերը,
Կենդանացաւ աչքիս առաջ անցածը,
Ես զգացի, թէ ինչ է իմ կորցրածը։
Սարսափելով եմ ես տեսնում նրան բանտում,
Եւ տանջւում եմ, տոչորւում եմ իմ սրտում։

Բայց երկչոտ կոմսը չէ ուզում բացարձակ կերպով պաշտ-
պան հանդիսանալ սրտի առարկային և կամ ազատել, կամ
ինքն էլ մեռնել։ Զարմանալի է, որ այդպիսի մէկին Մարին
կարողանում է սիրել։ Այդ սխալը պէտք է վերադրել մասամբ
նրա հոգոյ պարզութեան, մասամբ չափազանց ներողամիտ բնա-
ւորութեան։

Բոլորովին հակառակն է ներկայացնում Մօրտիմերի սերը: Մօրտիմերը հոգով-բանաստեղծ մի երիտասարդ է: Նա ծնւած է բողոքական մի խիստ աղանդին պատկանող ծնողներից, սրոնք աշխատել են սնուցանել նրան խիստ կրօնական աւանդութիւններով: Բայց Մօրտիմերի ի բնէ զօրեղ հոգին չէ խորտակւել կրօնական ահռելի ճնշարանի տակ: Մոլորւած երիտասարդը թողել է հայրենիքը և երկար թափառելով վերջապէս հասել է Իտալիա, արեւելեան ջերմ ճառագայթների և գեղեցիկ արւեստների աշխարհը: Հռոմում եկեղեցոյ արտաքին շուքից զմայլած, նա իբր թէ կաթօլիկ է դարձել: Շիլլերը կամեցել է դուրս բերել նրան իբր մի ֆանատիկոս-կաթօլիկ, բայց չէ կարողացել. երեւում է, որ Շիլլերը չէր կարողանում ըմբռնել իսկական ֆանատիկոսի էութիւնը: Մօրտիմերին գրաւողը ոչ թէ բուն կրօնական սկզբունքներն են, այլ գեղարւեստի հոգեզմայլ փայլն է, որ նա տեսել է Հռոմի հրաշագեղ տաճարի մէջ: Նրա հարազատ՝ բողոքական եկեղեցին զուրկ է պատկերներից, զուրկ չբեղ տաճարից, փայլուն արդուզարդից, այնտեղ լսւում է լոկ վերացական խօսքը: Բայց...

Բայց ի՞նչ տեսայ, երբ ներս մտայ
Եկեղեցի, ուր արւեստ կայ...
Հզօր սիւններ, հսկայ կամար,
Լոյս, ճառագայթ հոգոյ համար,
Բազմատեսակ սուրբ պատկերներ,
Եւ երկնային քաղցր ձայներ,
Առաստաղ ու պատ զարդարւած,
Շուքով, փայլով բոցալառւած,
Եւ լուսափայլ Աստուածածին,
Տիրոջ սեղմած իւր սուրբ ծոյցին,
Մարմին առած Աստուածութիւն,
Եւ հրեշտակայ մեծ բազմութիւն...

Երբ Մարին յարձակւում է էլիզաւետայի վրա և պաշտպանում է իւր պատիւը, երկչոտ Լէյստերը վերջնականապէս հրաժարւում է նրանից, կամենալով իւր կաշին փրկել, իսկ Մօրտիմերը նոյն տեսարանից ողբորւած վառւում է Մարիի սիրով և որոշում է կեանքը զոհ բերել նրա համար.

Մօրտիմեր:

Դու յաղթեցիր, դու շարդեցիր թշնամոյդ,
Ես վառւած եմ վեհ բարձրութեամբ քո հոգոյդ:
Այժմ աչքիս մեծ ես դու և փառահեղ,
Աստուածուհու նման զօրեղ և ահեղ.
Արքայական բարկութիւնով ես փայլում,
Գեղեցկազոյն կինն ես ամբողջ աշխարհում...
Ով ուղղում է քեզ ազատել ու տիրել,
Պիտ՝ կարենայ մահը զրկել ու սիրել:

Ի՞նչ է կեանքը, եթէ ոչ մի ակնթարթ,
 Նոյնն է մահը, էլ ինչո՞ւ է վախում մարդ:
 Թող ինձ տանեն, ձեռ ու ոտս կտրատեն,
 Հըրաբորբոք ունելիքով յօշոտեն,
 Գէթ մի րոպէ ես վայելեմ քո սէրը,
 Եւ համբուրեմ քո սիրտանէն պոօշները:
 Օ՛, Մարիա, ես կամ պիտ' քեզ ազատեմ,
 Կամ քո կրծքին իմ խեղճ հոգին աւանդեմ:
 Եւ կենդանի Աստուծոյ անւամբ երգւում եմ,
 Սիրում եմ քեզ և քո սիրուց այրւում եմ...

Մօրտիմէրը իրօք իւր կեանքը վտանգի ենթարկելով փոր-
 ձեց ազատել Մարիին բանտից, բայց չկարողացաւ և ինքնաս-
 պանութեամբ վերջ տւաւ իւր կեանքին:

Մարիի պատկերը չցամաքեցրեց բանաստեղծի արցուն-
 քը... Վշտահար մայրը չէր հեռանում նրա աչքից... Իսկ
 քոյրի՞կը... Նանէ՞տը... Շիլլէրը չգիտէր ինչպէս մխիթարել
 ինքն իրան... Եւ նրա հոգոյ խորքում աւելի ու աւելի պայ-
 ծառանում է անարատ կնոջ աստուածային պատկերը... Ուս-
 տի Մարիի դրաման վերջացնելուց յետոյ, բանաստեղծը անմի-
 ջապէս դրաւ եղ Օրլէանի կոյսի աւելի ևս վեհ պատկերով...
 Գործը մեծ արագութեամբ առաջ էր գնում և կարճ ժամա-
 նակից յետոյ պատրաստ էր «Օրլէանի կոյսի» վեհապանծ
 տեսարանը...

Օրլէանի կոյսը:

XXIII.

«Օրլէանի կոյս»

դրամայի հերոսուհին,
 Աննան, պատմական
 անձնաւորութիւն է, որը
 մասնակցել է Ֆրանս
 -անգլիական պատերազ-
 մին, - տասնութեցերորդ
 դարում և իւր անվե-
 հերութեամբ ոգևորել է
 զօրքին: Այդպիսի մի
 սուղ պատմական աւան-
 դութեան վրա հիմնե-

լով, Շիլլէրը ստեղծել է դիւթիչ տեսարանների մի ամբողջ շարք, ո-
 րոնց հետ զուգընթաց արծարծւում է մեր առաջ հերոս - օրիորդի
 հոգեկան բարձր տեսարանը, որը ամենանիւթական մարդուն
 անդամ քարշում, տանում է դէպի իդէալի աշխարհը և սիրտ
 է ներշնչում վհատածին, ընկճւածին և կիսաշունչ վայր զոր-
 ւածին: Գիւղական ընտանիքի ծոցում սնւած դեռահաս հովիւ-
 -աղջիկը մոռանում է իւր անձն ու կեանքը, երբ տեսնում է,
 որ հայրենիքին վտանգ է սպառնում: Օտարները յաղթահարել
 են Ֆրանսիացուն և սպառնում են վերջ տալ նրա ազգային
 անկախութեան: Սակայն Ֆրանսիայի զեղչկուհին տակաւին
 զաղտնի զօրութիւն ունի թագնւած իւր, ըստ երեւոյթին թոյլ
 սրտի մէջ: Հայրենասէր, հաւատով լցւած զեղչկուհու մարմնա-
 ցումն է Օրլէանի կոյսը:

Գիւղացի Տիբօն, տեսնելով, որ պատերազմը օրէցօր մօտե-
նում է իրենց գիւղօրայքին, որոշում է պսակել իւր երեք աղ-
ջիկներին և հրամայում է պատրաստել հարսանիքի համար:
Առաջին և երկրորդ աղջիկը համաձայն են և ուրախ: Իսկ
ամենից փոքրը, Աննան, չի՝ էլ մտածում մարդու գնալու մա-
սին: Այդ հանգամանքը անբաւականութիւն է պատճառում
Տերունուն: Եւ առհասարակ Աննայի բնաւորութիւնը օտարո-
տի է թւում հօրը, որը գանդատում է, ասելով.

Փախչում է նա միշտ ուրախ քոյրերից,
Լեռան ամայի գլուխը բարձրանում,
Հաւը չխօսած դուրս գնում անկողնից,
Երբ մութ գիշերը սարսափ է ազդում,
Եւ չէ բաժանում ոչ ոք իւր անից,
Ուրեւականի պէս նա դուրս է սողում,
Դէպ՝ ոգիների խաղաղ աշխարհը.
Եւ ճանապարհի բաժանման կէտում
Լեռան ոգու հետ զաղանի խօսակցում:
Ինչո՞ւ անպատճառ միայն այս տեղում
Արածացնում է նա միշտ իւր հօտը,
Ցնորքների մէջ ամբողջ ժամերով
Կռապաշտական այդ ծառի մօտը,
Որից փախչում են ահ ու սարսափով
Բոլոր բաղդաւոր արարածները,
Որովհետեւ չէ երբէք ապահով.
Այստեղ ապրում են դժոխքի քաջերը
Հեթանոսական խաւար օրերից:

Տիբօն երազում տեսել է Աննային՝ բազմաժ արքայական
զահի վրա և կարծում է, թէ այդ երազը նախազգուշացնում
է նրան իւր աղջկայ փառասիրական ձղտումներից: Այդ ժա-

մանակ մօտենում է նրանց գիւղացի Բէրտրանը, որը քաղաքից
է դալիս, ձեռին մի սաղաւարտ:

Բէրտրանը պատմում է, թէ ինչպէս քաղաքում մեծ
շփոթութիւն է տիրում՝ պատերազմի դաշտից ստացւած
տխուր լուրերի պատճառով և թէ ինչպէս փողոցներում մեծ
բազմութիւն է շարժւում: Այդ խառնաշփոթութեան ժամա-
նակ մէկ զնչու կին կամեցել է Բէրտրանին զօռով ծախել այդ
սաղաւարտը: Բէրտրանը հաղիւ ձեռքն է վերցրել սաղաւար-
տը նայելու, երբ շարժող ամբօխի ահեղ ալիքը քշել-հեռաց-
րել է զնչուհուն և սաղաւարտը քնացել է Բէրտրանի ձեռքին:
Աննան խլում է Բէրտրանի ձեռքից սաղաւարտը, բացականչե-
լով թէ նա իւր համար է ուղարկւած: Ապա Բէրտրանը, լսած-
ների հիման վրա, պատմում է, թէ ինչ ծանր դրութեան մէջ
է Փրանսիան: Թշնամին արդէն խլել է երկրի մեծ մասը և
այժմ պաշարել է Օրլէանը: Արդէն կրած պարտութիւնների
ազդեցութեան տակ՝ Փրանսիական զօրքը կորցրել է եռանդն ու
ինքնավստահութիւնը: Սարսափը տիրապետել է նոյն իսկ քաջ
ղինւորականների սրտին: Իզուր է անցնում զօրապետների
խրախոյսը. զինւորները փախչում են թշնամու առաջից դառ-
ների պէս: Փրանսիայի բոլոր յոյսերը կորած են և արդէն
խօսք է բացւած հաշտութեան մասին: Հաշտութեան անունից
զայրանալով, Աննան բացականչում է.

Հաշտութեան մասին պէտք չէ խօսք լինի՝
Զինւած դալիս է քաջ աղատիչը.
Թշնամու բաղդը շուտ Օրլէանի
Շրջակայքում փշրւած կլինի:
Բաժակը լցւած է և հունձը հասած.
Դալիս է կոյսը մանդաղը բռնած,
Թշնամու առատ արտը հնձելու,
Աստղերին հասած փառքը ջնջելու:

Մի վախէք բնաւ, այլ հաստատ կայէք.
 Մինչև որ զարին դեղնէ արտերում,
 Լուսինը լրանայ — հաստատ իմայէք,
 Մի հատ թշնամի չի քնալ Ֆրանսիայում,
 Եւ անդլիացու հօր ձիերը
 Կը դադրեն խմել Լուսրի ջրերը...

Իսկ երբ Բէրտրանը նկատում է, թէ այլևս հրաշքներ չեն
 կատարւում աշխարհքում, Աննան պատասխանում է.

Թռչելով կը դայ ձերմակ աղանին,
 Արծիւի նման անվախ-համարձակ
 Եւ կը յօշոտէ այդ բաղէներին,
 Որ հայրենիքը քանդում են արձակ...
 Թէև նա ինքը մի խեղճ արարած,
 Բայց նրա հետ է կենդանի Աստուած,
 Որ մի խղճալի կոյսի թոյլ ձեռքով
 Կը հանդիսանայ իւր պայծառ փառքով:

Տիրօն ու Բայմօնտը զարմանում են Աննայի խօսքերի
 վրա և նրա ողևորութիւնը բացատրում են սաղաւարտի աղ-
 դեցութեամբ: Աննան շարունակում է.

Պիտի կործանւի՞ այդ պետութիւնը,
 Դրախտանման գեղեցիկ երկիր,
 Որին սիրում էր Աստուածութիւնը
 Աչքի բերի պէս: Պիտի կըէ՞ նա
 Միշտ օտար ազգի դուռ շղթաները:
 Օտար իշխանը հեռուից եկած,
 Որի նախնիքը մեզ մօտ չեն թաղւած,
 Որի ականջին խորթ է մեր լեզուն,
 Մեզ հետ չի անցրել անմեղ մանկութիւն,
 Ինչպէ՞ս պիտ' անէ նա մեզ հայրութիւն:

Ամենքը գնում են, մէնակ թողնելով Աննային: Իսկ սա

աւելի ու աւելի սիրտ առնելով, վերջապէս որոշում է ի կատար
 ածել իւր վաղուցայ մտադրութիւնը, այսինքն նուիրւել հայ-
 րենիքի ազատութեան դործին.

Մնա՞ք բարեւ, լեռներ, և դուք արօաներ,
 Դուք իմ սիրելի խաղաղ հովիտներ,
 Ես ձեր տեսութեան այլևս չեմ գալու,
 Եկել եմ վերջին բարեւ տալու:
 Դու մարգագետին, որ ես ջրեցի,
 Դուք սիրուն ծառեր, որ ես անկեցի,
 Աճեցէք ուրախ: Մնա՞ք բարեւ ձորեր,
 Սառն աղբիւրներ: Եւ դու արձադանք,
 Հովտի ազնիւ ձայն, դու էլ քնաս բարեւ.
 Աննան գնում է, գնում է անդարձ:

Խաղաղ անկիւններ իմ ուրախութեան,
 Մէնակ եմ թողնում ես ձեզ յաւիտեան:
 Անտէր անպաշտպան իմ խղճուկ դառներ,
 Ցիր ու ցան եղէ՛ք, անտառը փախէ՛ք:
 Ուրիշ տեսակ հօտ պիտ' արածայնեմ
 Արիւնաշաղախ կարմիր դաշտերում,
 Երկրային ունայն ցանկութիւն չունեմ:
 Հոգոյ հրամանն եմ միայն կատարում:

Նա որ Քորբերի լեռների վրա
 Վառւած թփիցը Մովսէսին կոչեց,
 Եւ Փարաւօնի մօտն ուղարկեց:
 Նա, որ Հէսսէի երկիւղած որդուն,
 Դեռահաս հովին, իւր դործիք դարձրեց,
 Նա, որ սիրում է միշտ հովիւներին,
 Այդ ծառի ճիւղից ինձ հրաման տւեց,
 «Գնա՛, վկայի՛ր դու Ինձ աշխարհին.

«Կարծր մետաղից դու հազուստ հազիր,

Եւ քնքոյշ կուրծքդ պողպատով պատիր,
 Որ նենդ կրակն ունայն աշխարհի
 Անարատ սիրտդ երբէք չի այրի:
 Պսակ հարսնական մաղիդ չի դպիլ,
 Քնքոյշ մանուկը կրծքիդ չի կպիլ,
 Բայց զինուորական փառք ու պարծանքով
 Քեզ կը պսակեմ իմ հզօր ձեռքով»:

Եւ իսկապէս, Հէնց որ Աննան յայտնուում է զօրքի մէջ, իսկոյն պատերազմի ընթացքը փոխուում է: Հայրենի զօրքերը սիրտ են առնում անարատ կոյսի ներկայութիւնից, իսկ թշնամիները բոլորովին վհատուում են և սկսում են երկչոտութեամբ փախչել ասպարիզից:

Զարմացած այդ չլսած ու չտեսնած երեւոյթների վրա, Ֆրանսիացիք չեն կարողանում հասկանալ, թէ ինչ զօրութեամբ է հովիւ աղջիկը կարողանում այդպիսի հրաշքներ գործել: Հերոսուհին ներկայանում է թաղաւորի առաջ և հետեալ բայտըութիւնն է տալիս.

Մի անգամ, երբ ես երկար զիշերը
 Զերմեռանդ սրտով այդ ծառի տակին
 Նստած, քնի դէմ մաքառում էի,
 Սուրբ կոյսը յանկարծ զրօշակը ձեռքին,
 Հովիւ աղջկայ պարզ շորեր հագած,
 Իմ առջև կանգնեց և այսպէս ասաց.
 «Ես եմ, իմ Աննա, վեր կաց, թող հօտը,
 Կանչում է քեզ Տէրդ ուրիշ պաշտօնի,
 Առ այդ զրօշակը, կապիր այդ սուրը,
 Գնա, ազատիր իմ ժողովուրդը...»

Մի անարատ կոյս աշխարհի վրա
 Մեծ արժէք ունի, եթէ կամենայ
 Սիրտը մարմնաւոր սիրուց ազատել

Եւ մեծ գործերին կեանքը նւիրել:
 Նայիր, ես էլ իբր անարատ մի կոյս
 Ծնեցի Տիրոջ, մարդկանց կեանքի լոյս»:

Արքեպիսկոպոսը հաւատում է Աննայի պատգամաւորութեան, հիմնւելով նրա պատմած հրաշքների վրա: Իսկ կոմս Դիւնուան, աւելի զրական հասկացողութիւն ունենալով ասում է.

Ես հաւատում եմ ոչ թէ հրաշքներին,
 Ես հաւատում եմ կոյսի աչքերին,
 Եւ նրա հայեացքի սուրբ անմեղութեան:

Թաղաւորը նշանակում է Աննային բոլոր զօրքերի հրամանատար և առաջարկում է նրան նախկին սպարապետի սուրբ: Իսկ Աննան, հրաժարւելով այդ սրից, յայտնում է, թէ զերեզմանատան մատուռի մէջ մի հին սուր է պահւած, և խնդրում է բերել տալ այդ սուրը: Իսկոյն կատարւում է նրա պատւերը: Բացի այդ նա պահանջում է հետեւելը.

Հրամայիր տան ինձ մի սպիտակ զօռ,
 Վրան ծիրանի շրջանակ քաշած.
 Շրջանակի մէջ սուրբ կոյսը որօռ,
 Յիսուս մանուկն էլ իւր կրծքին կպած:
 Այդպէս էր զրօշը, որը ցոյց աւեց
 Աստուածամայրը, երբ ինձ յայտնեց:

Այդ ժամանակ զալիս է թաղաւորի մօտ թշնամու բանակից մէկ պատգամաւոր և առաջարկում է հաշտութիւն կապել, քանի դեռ Օրլէանը չեն խլել Ֆրանսիայից: Աննան թաղաւորից խօսելու իրաւունք ստանալով պատասխանում է թշնամուն.

Հաշիւ տւէք դուք երկնից Աստուծոյն
 Այն արեան համար, որ դուք թափել էք:
 Բանալիները յետ դարձրէք իսկոյն
 Մեր քաղաքներին, որ դուք խլել էք:

Եւ լաւ իմացէք՝ Մարիամի որդին
 Փրանսիան չի յանձնիլ օտարի կամքին:
 Գնա, շտապիր, երբ տեղ կը հասնես,
 Յաղթական դրօշը անկած կը տեսնես,
 Եւ Օրլէանը իւր տիրոջ ձեռքին:

Փրանսիացիք շարունակում են յաղթել: Օրլէանը ազատ-
 ւում է: Անմեղ ու համեստ հովիւ աղջիկը անողոք է պատե-
 րազմի դաշտում, ուր հարցը հայրենիքին է վերաբերում:

Մի անդլիացի ասպետ կամենում է փախչելով ազատել
 կոյսի սրից: Բայց տեսնելով, որ փախչողներին իրանց զորա-
 պետի հրամանով սպանում են, ճարահատեալ կանգ է առնում:
 Աննան մօտ է դալիս և ասպետը, ընկնելով նրա ոտները,
 աղերսում է չսպանել իրան: Երիտասարդ ասպետը խնդրում է
 խղճալ իւր ծնողներին, մանաւանդ զեռահաս հարսնացուին,
 որը սպասում է նրան: Ասպետի հայրը շատ հարուստ կալա-
 ծատէր է, նա մեծ փրկանք կ'վճարէ իւր որդոյ կեանքը բաշ-
 խելու համար, բայց կոյսը անողոք է. նա չպիտի խնայէ ոչ ոքին,
 որը դուրս կ'հանէ նրա հանդէպ պատերազմի աստուածուհին:

Ծնողների անուշադիւս ես դու խօսում,

Ճարաբաճող մարդ, բայց ինչու ես մոռանում,

Որքան մայրեր մեր երկրի մէջ անգաւակ,

Որքան որբեր առանց հայր էք դուք թողնում:

Որքան սիրուն հարսնացուներ ձեր ձեռքով

Մնացել են անտէր և անապահով:

Իսկ ասպետի գանգատին, թէ շատ ծանր է օտարութեան
 մէջ մեռնելը, հերոսուհին պատասխանում է.

Ո՞վ է կանչել ձեզ այդ օտար երկիրը,

Ո՞վ է խնդրել փչացնել մեր արտերը,

Մեր սեփական հողիցը մեզ դուրս հանել,

Մեր սրբազան քաղաքները կործանել:

Ինչու դրիք դուք ձեր ունայն սրտերում:
 Փրանսիացուն գերի դարձնել իւր երկրում:
 Հալածւածի համբերութիւնն հատել է,
 Վրիժառութեան ժամը արդէն հասել է:

Ասպետը տեսնելով, որ ոչ մի կերպով չէ կարողանում շարժել
 հակառակորդի սիրտը, նորից ձեռքն է առնում սուրը և յար-
 ձակում է զործում, բայց կոյսի սրի հարւածից իսկոյն վայր
 է ընկնում ու մեռնում:

Այդպիսով շարունակ յաղթութիւններ տանելով, հերոսու-
 հին ինքն էլ զարմանում է իւր ոյժի վրա.

Սուրբ կոյս, դու ես ինձ զօրութիւն տալիս,

Ոյժ ես ներշնչում անզօր բազուկիս:

Սարսափում էի ես սուր տեսնելիս,

Ձեռքերս զոգում և սիրտս լալիս:

Մարդու մարմինը անշունչ ընկնելիս,

Իբր սուրբ տաճար լինէր քանդւելիս:

Բայց երբ կարիքի ըռպէն է դալիս,

Կարծես թէ սրիս ողի են տալիս...

Կոյսը հասնում է իւր նպատակին, ազատում է հայրենիքը
 թշնամու ձեռքից և հնարաւոր է դարձնում թաղադուրութեան
 հանգէսը: Բայց դեռ զործը չվերջացած, կոյսի հոգեկան աշ-
 խարհում մի տարաբաղդ փոփոխութիւն է կատարւում: Ան-
 նան հանդիպում է պատերազմի դաշտում անգլիական երիտա-
 սարդ գեներալ Լիօնէլին, որի ղեղեցիկ աչքերը ազդում են նրա
 վրա... Կոյսը առաջին անգամ էր սէր զգում և խնայելով Լիօնէ-
 լին, չէ սպանում նրան: Այդ ըռպէից սկսում է կոյսի սրտում
 մի ծանր ճգնաժամ: Նրա բարձր կոչումը և մարմնաւոր սիրոյ
 կրակը հակառակում են միմեանց: Եւ երբ ամենքը ուրախ
 մասնակցում են աղգային տօնին, նա սուգ է անում:

Ձէնքը հանդիստ է, կռիւը վերջացաւ,
 Երգի ու պարի ժամը սկսւեցաւ.
 Նւագներ ձայնից փողոցն է թնդում,
 Անթիւ ճրագներէց տաճարը փայլում:
 Թարմ ձիւղերէց կամար են հիւսում,
 Ծաղկի փունջերով սիւներ զարդարում:
 Ընդհանուր սիրով ամենքը վառւած,
 Անվերջ ցնծութեամբ սրտերը լցւած:
 Իսկ ինձ, որ այդ բոլոր փառքի ծնողն եմ,
 Ձէ դրաւում ընդհանրական մեծ բաղդը,
 Ուրախ տօնից խոյս է տալիս իմ սիրտը,
 Եւ թռչում է դէպ՝ թշնամու բանակը:
 Ասպարիղից ստիպւած եմ դուրս փախչելու՝
 Կրճքիս տակի ծանր մեղքը ծածկելու:

Մի՞թէ պիտի տղամարդի պատկերը
 Իմ անարատ սրտի միջին ցոլանայ:
 Սա, երկնային մոռանալով պարտքերը,
 Աշխարհային սիրոյ համար թրթռայ:
 Ես, որ բարձրեալ Աստուծոյ բաշ զինւոր եմ,
 Մեր թշնամու սիրով պիտի հրապուրւեմ:
 Ինչպէ՞ս պիտի արեղակին վեր նայեմ,
 Եւ ամօթից կաթւածահար չլինեմ:

Ապա լսելով հեռւից հնչող մի մեղեդի, կոյսի սիրտը
 բողբոլին ձմլում է.

Աւաղ, վայ ինձ, ի՞նչ հնչելներ...
 Միշտ նրա ձայնն եմ ես լսում,
 Եւ շարունակ աչքիս առաջ
 Լոկ նրա պատկերն եմ տեսնում:
 Երանի՜ ինձ յափշտակէր
 Պատերազմի փոթորիկը,

Իմ աղանջին միայն հասնէր
 Կոտորածի խուլ աղմուկը:
 Իւր զօրութիւնն յետ ստանար
 Պարտամոռաց իմ բաղդով:
 Մինչ նազելի այդ մեղեդին
 Մոռնալ է տալիս իմ խեղճ սրտին,
 Եւ վշտալի արցունքներով
 Կեանք ներշնչում նրա նուրբ լարին:

Ապա մի փոքր մոտատանջւելուց յետոյ կոյսը նորից շա-
 րունակում է.

Բայց կարո՞ղ էի սպանել նրան,
 Երբ ես այն պրող աչքին նայեցի.
 Նրան սպանէի՞... Ո՛չ, աւելի շուտ
 Կը ցանկանայի կորուստն իմ անձի:
 Ես յանցաւոր եմ, որ խնայեցի,
 Խղճիս լսեցի ու կարեկցեցի...

Սակայն հերոսուհին զիտակցում է, որ խնդիրը կարեկցութեան
 մէջ չէ.

Բայց կարեկցութիւնն ո՞ւր էր քնացել,
 Երբ ուրիշներին կոտորում էիր:
 Եւ քո նուրբ խիղճն ինչո՞ւ էր բթացել,
 Երբ քո ոտների մօտ տեսնում էիր
 Չոքած դեռահաս քնքոյշ պատանին.
 Ինչո՞ւ ուշադիր չեղար նրա ձայնին:
 Օ՛, նենգաւոր սիրտ, դու սո՞ւտ ես խօսում
 Յաւիտենական լուսոյ առաջին.
 Կարեկցութիւնը չէր քեզ ներշնչում,
 Երբոր նայեցիր նրա աչքի միջին:
 Ինչո՞ւ նայեցի սիրուն աչերին,
 Ինչո՞ւ տեսայ ես այն աղնիւ դէմքը.

Հէնց այն րոպէին իսկոյն բուն զրին
Յանցանքը սրտումս ու ծանր մեղքը...

Իմ հովական զաւազանը
Ինչո՞ւ սրով փոխեցի,
Օ՛, սուրբ կաղնի, քո խօսքերը
Ինչո՞ւ ի զուր լսեցի:
Ո՛հ, երկնային Թաղուհի,
Ինչո՞ւ ինձ երեացիր,
Ես արժանի չեմ Թաղիդ,
Վէր առ նրան, յետ ստացիր:
Թէ՛ւ տեսայ երկինքը բաց,
Աստուածների լոյս-դէմքեր,
Բայց իմ աչքը նայում է յաճ,
Երկնքին չեմ նւիրւած...

Ինչո՞ւ ինձ վրա բռնեցիր
Սյդ կոչումն երկնային:
Ինչպէ՞ս պիտի կարծրացնէի
Փափուկ սիրտս երկրային:
Զօրութիւնդ կողդես յայտնել,
Պէտք է անմեղ հոգիք ընտրել,
Որ անմահ են, բայց չեն զգում:
Որ արդար են, լաց չեն լինում:
Քնքոյշ կոյսին դու մի՛ ընտրիր,
Խեղճ հովուհուն մի՛ ուղարկիր:
Շատ իմ պէ՛տքն է պատերազմը,
Երկիրների կարգն ու կազմը:
Լեռանց խաղաղ գազաթներում
Գառներս էի արածացնում:
Բայց իմ առաջ դո՛ւ բացեցիր
Իշխանական պալատները,

Կոչումն դո՛ւ որոշեցիր.

Ինչո՞ւն է ուրեմն իմ մեղք:

Սյդ միջոցին ներս են գալիս զօրապետները, հերոսուհու
դրօշակը բերելով և յայտնում են, թէ նա պիտի դրօշակը
տանէ Թաղաւորի առջէ: Հերոսուհին սարսափի մէջ է ընկ-
նում, երբ նայում է դրօշակի վրայի Աստուածամօր աչքերին.
Նա՛ է, նա՛ է, ուղիղ այդպէ՛ս երևաց.
Ինչպէ՛ս է նայում ինձ աչքերը յառած,
Եւ զայրոյթից ճակատը խիստ կնճռած...
Գալի՞ս ես քո աղախնին պատժելու.
Ա՛ռ կայծակը և հարւածի՛ր իմ գլուխը.
Ես իրաւունք չունիմ այլևս ապրելու,
Որովհետեւ պղծել եմ քո անունը...

Սյնուամենայնիւ զօրապետների պահանջից ստիպւած, ահամայ
վերցնում է դրօշակը և դուրս գնում: Ամենքը հետևում են
նրան:

Բայց տարաբաղդ հերոսուհու ներքին յուզմունքները
բոլորովին ուրիշ կերպ է հասկանում կոյր ամբօխը, որի
ներկայացուցիչը Հէնց քաջարի աղջկայ հարազատ հայրն է:
Սյն օրից, որ Սննան անյայտացել է, Տիբօն ընկել է հոգսի
մէջ: Նա մի գլուխ պնդում է, թէ իւր աղջկան մոլորեցրել են
չար ոգիները և թէ նա իւր բոլոր մեծ գործերը կատարում է
սատանայի զօրութեամբ, ուստի միջոց է որոնում նրա «հո-
գին ազատելու», եթէ նոյն իսկ մարմինը կորսւի.

Տեսա՞ր դու, որպէս տատանւում էին նրա քայլերը,
Որպէ՛ս մռայլւած ու տխուր էին նրա աչքերը,
Զգում է խեղճ իւր դրութիւնը ծանր դժոխային,
Հասել է ժամը, որ ես ազատեմ իմ երեխային...
Ես կամենում եմ վրա հասնել նրան անսպասելի
Եւ վայր գլորել նրան իւր ունայն բաղդից սոսկալի:

Ստիպելով պիտի յետ տանեմ դէպի իւր Տէր-Աստուածը,
 Հոգին թող փրկւի, թէկուզ բնական կորցնէ անձը:
 Ամենքը սկսում են հալածել հերոսուհուն, մոռանալով նրա
 անվեհեր անձնւիրութիւնը: Վերջին մարդը, որ հաւատարիմ
 է մնացել նրան, զիւղացի երիտասարդ Բայմօնդն է, որը սի-
 րում է Աննային և սարսափելի փոթորիկների մէջ չէ կամե-
 նում մէնակ թողնել նրան: Բայց սա էլ ուղղում է իւր «ահա-
 նախ ինչպէ՞ս լարժապէս - դառնալ հերոսուհու
 զլխին, ասելով.

Ձէ՞ք կամենում դուք նորից ուշքի գալ,

Ձեր Աստուծոյ հետ կրկին հաշտել,

Ապաշխարել ու ձեր մեղքը զղջալ,

Սուրբ եկեղեցոյ ծոցն ընդունել:

Որպէ՛ս խոցում է հերոսուհու սիրտը այդ դառն ու յիմար
 նկատողութիւններից.

Ախ, Բայմօնդ, դո՛ւ ես միակ էակը,

Որ հաւատարիմ ընկեր ես մնացել,

Երբ արտաքսել է ինձ ամբողջ ազգը,

Եւ իմ գործերն իսպառ ուրացել:

Դու էլ ես փնտրում իմ մէջ չար ոգոյն.

Ախ այդ ծա՛նր է շատ, ծանր է իմ հոգոյն...

Ո՛չ, թշուառ չեմ ես, որպէս կարծում ես,

Թերութիւն ունեմ, բայց ընկած չեմ ես:

Թէեւ հալածւած, երկրից աքսորւած,

Անապատի մէջ ուշքի եմ եկած:

Երբ փառքի շողքով դեռ փայլում էի,

Վէ՛ճ կար իմ սրտում, նախանձում էի...

Այդ փոթորիկը օղը թարմացրեց,

Իմ փոթորիկն էլ իմ սիրտը սրբեց.

Թող լինի՛ այժմ, ինչ լինելու է,

Սիրաս անվրդով դիմանալու է...

Տեսնում ես ահա մայր մտաւ արեւ,

Բայց հաստատ է, որ իւր պայծառ փայլով

Վաղը նա կրկին կտայ մեզ բարեւ.

Նոյնպէս հաստատ է, որ մի օր կլինի

Ճշարար-Են-նը ահեհին յայտնի:

Եւ իսկապէս վերջիվերջոյ ճշմարտութիւնը պարզւում է կոյր
 ամբօխի և նրա նենգաւոր ներկայացուցիչների համար: Փրան-
 սիան կրկին նեղ տեղ է ընկնում: Թշնամիները սկսում են
 յաղթող հանդիսանալ: Բայց հերոսուհին չէ համբերում հայ-
 րենիքի պարտութեան, բանտից փախչում է, կրկին հայրենի
 դօրքի դուռն է անցնում և վերջնական ջարդ է տալիս թշնա-
 միներին: Ապա նա դառնում է դէպի հայրենակիցները և Բա-
 րայապէս Բարդուէ է նրանց իւր վերջին խօսքերով.

Մի՞թէ ճշմարիտ էլ ինձ չե՛ն ատում,

Ձե՛ն անիծում ինձ և չե՛ն զրպարտում,

Իմ վրա բարի աչքով են նայում:

Այժմ տեսնում եմ ես պարզ բոլորը,

Ահա հարազատ իմ թագաւորը,

Ահա Փրանսիայի սուրբ դրօշակները,

Բայց ո՛ւր է արդեօք ծածանում իմը...

Թագաւորը հրամայում է բերել նրա դրօշակը: Երբ հերոսու-
 հին դրօշակը ձեռք է առնում, երկինքը նրա աչքին կարմրա-
 դոյն փայլ է ստանում, և նա շարունակում է.

Տեսնում եք ահա հրաշալի գոյներ,

Բացւեցին երկնից ոսկեղէն դռներ,

Աստուածամայրը լուսով է պատած,

Անմահ մանուկը սուրբ կրծքին կպած,

Եւ շուրջը կանգնած խմբեր հրեշտակաց:

Ժպտալի դէմքով՝ իւր բազուկները

Մեկնել է դէպ' ինձ:

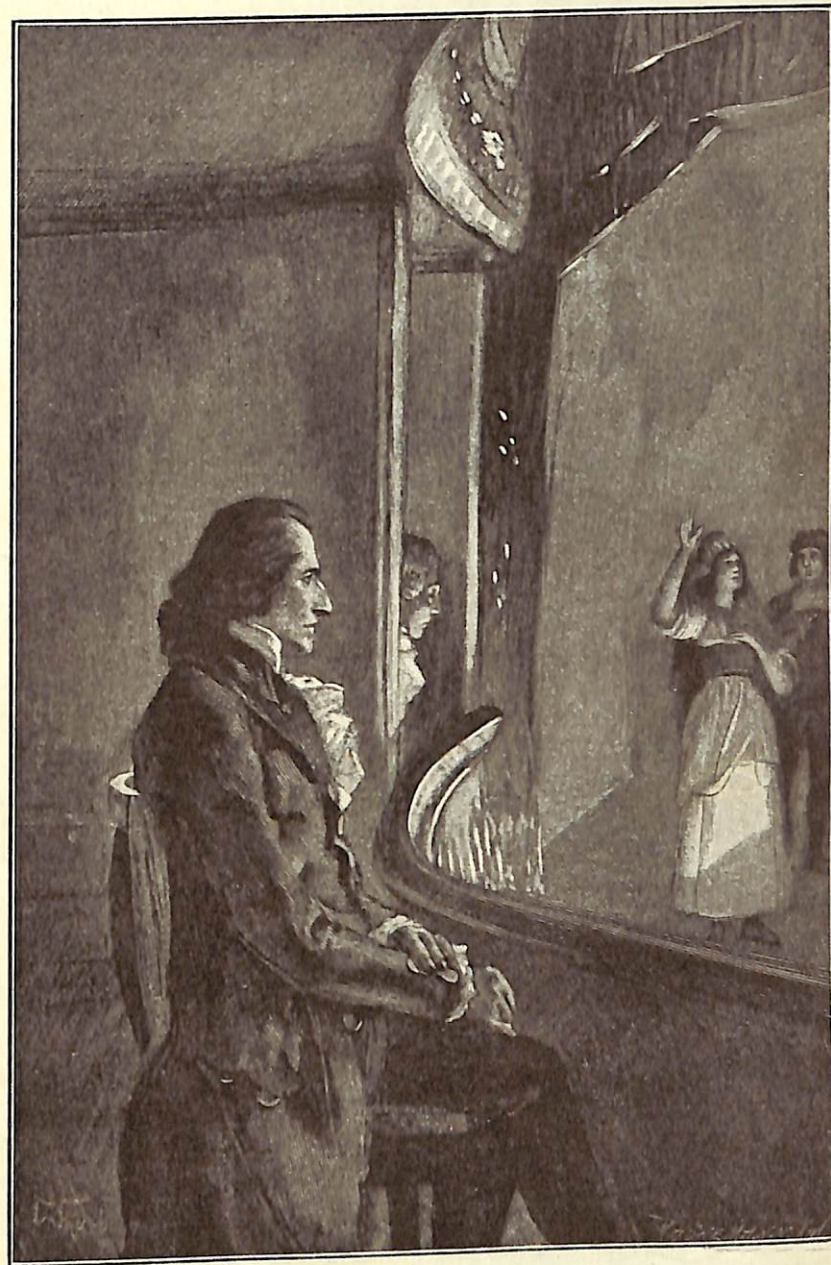
Ծանր դրահից գոյացան թւեր,

Երկիրը յետ մնաց, ես թռչում եմ վեր,

Կարճատև է ջաշն ու բոսկական,

Ուրախութիւնը՝ յաւիտենական:

Վերջին խօսքը ասելուց Սննայի ձեռքից վայր է ընկնում
դրօշակը և ինքն էլ անշնչացած փռւում է նրա վրա:

«Օրլեանի կոյսը» բեմի վրա:
(Շիլլերը նստում է իւր օմեակից)

Վշտահար Թաղուհին:

XXIV.

Ամառային շոքերը սկսեցին։ Շիլլերը իրան թոյլ էր
ղգում, ուստի որոշեց զնալ Դոբերան, ծովային լողարաններից
օգտուելու համար։ Այդ որոշումը մնաց առանց իրագործելու,
որովհետև երեխաները կարմրուկ հասնեցին և տիկինն էլ հի-
ւանդացաւ։ Յետոյ, երբ ամենքը առողջացան, դնացին Դրէզ-
դէն կերակրին հիւր։ Ի միջի այլոց բանաստեղծը այցելեց այն
տնակը, ուր մի ժամանակ գրում էր «Դօն - Կարլսթ»։ Ուպի-
սի՛ ղգացմունքներ զարթնեցին բանաստեղծի սրտում, երբ այդ
տնակը տեսնելով, մտաբերեց նա երիտասարդական աղմկալի,
անապահով օրերը և քաղցը տանջանքները... Դրէզդէնից
բանաստեղծը ճանապարհւեց Լայպցիկ, ուր ներկայ եղաւ «Օր-
վէանի կոյսի» ներկայացման։ Չնայելով սաստիկ շոքին, թա-
րօնը ամբողջովին լիքն էր։ Խաղամիջոցներին թատրօնը թնդե-

յնում էին անընդհատ կեցեցներով բանաստեղծի հասցէին: Ներկայացումը վերջանալուց յետոյ իսկոյն թատրոնի ընդարձակ հրապարակը լցւեց բազմութեամբ և ամենքը աշխատում էին մօտիկից տեսնել բանաստեղծին: Հէնց որ Շիլլէրը դուրս եկաւ թատրոնից, ամենքը վերցրին իրանց գլխարկները և սկսեցին յարգանք մատուցանելով ճանապարհ բանալ, որ բանաստեղծը անցնէ: Նոյն իսկ երեսները հետաքրքրւում էին բանաստեղծի անձնաւորութեամբ, ուստի ծնողները բարձրացնում էին մանրիկներին իրանց ձեռների վրա և ասում. «Ահա յեւ Շիլլէ-րը»:

Վէյմար վերադարձաւ բանաստեղծը ուրախ տրամադրու-թեան տակ և աւելի ևս մխիթարւեց, տեսնելով որ այստեղ մի լաւ շրջան է կազմւել: Գէօտէն շաբաթական կանօնաւոր երեկոյթներ էր տալիս, որին մասնակցում էին նշանաւոր դրա-կանագէտներ, դուքսը իւր որդիների հետ և մի շարք բարձր դասակարգի տիկիներ: Այդպիսով ուրեմն երեկոյթը թափանց-ւած էր մի կողմից բարձր ու զօրեղ մտքերով, միւս կողմից զեղեցիկ սեռի չքնաղ զգացմունքներով... Իսկ զեղարւեստը այդպիսի շրջանների հոգին ու սիրտն էր: Այդ շրջանում ծնւե-ցին մի շարք երգեր, որ շարադրում էին Շիլլէրը և Գէօտէն, իսկ ձայնագրում էին Կէրնէրը և Յէլտէրը: Շիլլէրը ուրախու-թեան մէջ էլ լրջութիւն էր որոնում և հարաբերւել էր «բախտ-ն»-: Անբովանդակ ուրախութիւն նա չէր հասկանում: Նա այն զազափարին էր, թէ մտրդկանց դաստիարակութեան ամե-նալաւ միջոցն է, որ նրանց ուրախութիւնների և զւարճու-թիւնների մէջ խառն լինի «իմացականութեան և զիաակցու-թեան աղը»: Ի միջի այլոց Շիլլէրը մի ճառ արտասանեց, որի մէջ պաշտպանում էր այն միտքը, թէ հոգեկան ուրախ տրամադրութիւնը կազմում է բոլոր ազնիւ և բարի երեկոյթ-ների աղբիւրը: Փոքրիկ հոգիները, որոնք սուգ են անում

անցեալի համար և վախենում են ապագայից, անընդունակ են բմբռնելու կեանքի սուրբ տարրերը և սքանչանալու նրանցով: Նմանօրինակ մտքեր է անցուցանում բանաստեղծը և իւր այն նշանաւոր երգերի մէջ, որոնք այդ երեկոների տրդիւնքն են: Մի երգ վերաբերում է «փունչի» կազմութեան: Այդ բաղա-դրեալ խմբքը ներկայացնում է կեանքի ու տիեզերքի զաղա-փարը: Մի բաժակ փունչը մի տիեզերք է: Կիտրոնը շաքարը չուրը և «ողին» (սպիրտը), որոնցից պատրաստում են փունչը, յիշեցնում են բանաստեղծին տիեզերքի չորս տարրերը և մարդ-կային կեանքի չորս պայմանները: Որպէս կիտրոնի հեղուկը կային կեանքի չորս պայմանները: Նոյնպէս հարկաւոր է դաժան կեան-համեմունքն են շաքարով, նոյնպէս հարկաւոր է դաժան կեան-քին խառնել մի մեղմացնող տարր, որովհետեւ կեանքի միջուկը թթու է: Ոգելից հեղուկը համեմատում է Շիլլէրը փափուկ զգացմունքի հետ, որը կեանքին կանգ է առնում: Միակ զօրութիւնն է: Մի ուրիշ երգի մէջ Շիլլէրը համեմատում է զեղարւեստի արդիւնքները բնական բերքերի հետ: Հարաւային երկիրները լաւ եղանակ ունեն, իսկ հիւսիսային երկիրները սրա փոխա-րէն զեղեցիկ արւեստներ ունեն: Մի կողմից զովելով մայր բնութեան ստեղծագործութիւնը, միւս կողմից յիշում է բա-նաստեղծը, թէ մարդն էլ կարողանում է ստեղծագործել, որով-հետեւ արւեստը նոյնպէս միացնում է իւր մէջ երկուսին՝ զբնա-ն ու զարւեստը: Ինչպէս ամեն մի բնական տուրք: Եւ այդպէս Շիլլէրը «Ուստի—ասում է նա—թողէք որ այս հրեղէն հեղուկը մեզ համար ապացոյց լինի, թէ ինչ կարող են զլուխ բերել մար-դիկ, կանգ է աշխատանքի օգնութեամբ»: Եւ այդպէս Շիլլէրը կարողանում է թանկագին խմելիքի առիթով աւելի ևս թան-կարողանում է թանկագին խմելիքի առիթով աւելի ևս թան-կագին երգեր յորինել: Ահա թէ ինչպէս է հասկանում բա-նաստեղծ իրէալիստը հասարակ զւարճութիւնը և ժամանակ անցկացնելը: Մոգական զօրութեամբ նա երկնային ոգի է ներ-շնչում ամեն մի բանին, որին ձեռք է դպնում:

Այդ ժողովներն նոյնպէս մի լաւ միջոց էին՝ երկու բանաստեղծներին աւելի ևս մտերմացնելու համար։ Բայց նոյն այդ ժողովները առիթ տւին չարամիտ մարդկանց նորից փորձել Շիլլերին և Գէօտէին միմեանցից հեռացնել։

Բաւական ժամանակ էր, որ Գէօտէի քնարը լուծ լինելով, հասարակութիւնը սկսել էր մոռացութեան տալ նրան և իւր ուշադրութիւնը կենտրոնացնել Շիլլերի վրայ, որի ողբերգութիւնները յնցում էին ամենքին։ Վէյմարում ամենքը սիրում ու համակրում էին Շիլլերին և ոգևորւած նրա աշխատութիւններով, պատրաստ էին իրանց սերը և շնորհակալութիւնը հրապարակօրէն արտայայտելու, հէնց որ մի ամենափոքրիկ առիթ պատահէր։ Այդ տրամադրութիւնից որոշեց օգտուել յայտնի թատերադիր Կոյէբուն, միայն թէ յետոյ միտքով, նա կամենում էր վրէժ առնել Գէօտէից։

Կոյէբուն անուանի թատերադիր էր, որի պիէսները շատ ունակ խաղացւում էին Գերմանիայի բոլոր թատրոններում։ Բայց այդ պիէսների զլխաւոր արժանիքը կազմում էին աւելի նրանց արտաքին, տեսնիկական տարրերը։ Ոչ մի խորութիւն, հոգեբանութիւն, իսկական ստեղծագործութիւն չկար նրանց մէջ։ Այնուամենայնիւ Կոյէբուն նշանաւոր տեղ էր բռնում։ Մասնաւորապէս Վէյմարի հասարակութեան մէջ նա ի միջի այլոց կարողանում էր փայլել նուրբ կապուկական ձևերով։ Այդպիսով նա մի տեսակ մրցակից էր Գէօտէին, որը իւր կողմից բոլորովին չէր համակրում ոչ նրա պիէսների ուղղութիւնը, ոչ էլ նրա անձնաւորութիւնը։ Կոյէբուն յարաբերութիւնը Գէօտէի հետ օրէցօր աւելի վատանում էր, որովհետև Գէօտէն որպէս թատրոնի կառավարիչ, նրա պիէսները միայն լրծատած էր թոյլ տալիս բեմ դնել։ Մի ուրիշ աւելի զօրեղ հանգամանք էլ աւելացաւ։ Կոյէբուն կամենում էր անդամակցել Գէօտէի երեկոյթներին և մի պալատական օրիորդ, որը

համակրում էր Կոյէբունին, կարողացաւ համոզել մի շարք ուրիշ անդամների, որ նրան ընդունեն։ Բայց Գէօտէն նախապէս կանոնադրութեան մէջ մի նոր կանոն մտցնել տւաւ, որի հիման վրա նոր անդամ կարելի էր ընդունել միայն ընդհանուր համաձայնութեամբ։ Կոյէբուն ըմբռնեց, որ այդ նոր կանոնը հէնց իւր դէմ է յօրինած, ուստի և որոշեց երկպառակութիւն դրել Գէօտէի գրական շրջանի մէջ։

Նա մտածեց օգտուել այն հանգամանքից, որ Վէյմարցիք վաղուց ցանկանում էին յարգանքի ցոյց անել Շիլլերին։ Կոյէբուն կամենում էր հրապարակօրէն հռչակել Շիլլերին իբր գերմանական բանաստեղծութեան պարագլուխ և այդպիսով եղևնեայ պսակը Գէօտէի ծերացած զլխից սրկելով, դնել Շիլլերի թարմ զլխի վրա։ Տոնախմբութիւնը պիտի տեղի ունենար Վէյմարի քաղաքային նորակառոյց դահլիճում։ Նկարչական ձեւմարանի վերատեսուչը հսկում էր տոնախմբութեան գեղարուեստական պատրաստութեան վրա։ Ծրագրում էին ի միջի այլոց մի ներկայացում, կազմած Շիլլերի պիէսների նշանաւոր կտորներից։ Օրլէանի կոյսի դերը պիտի խաղար յայտնի կոմսուհի Էյնզլիդէլ։ Կին-բանաստեղծ Սէրօն պիտի արտասանէր Զանդի երգը։ Եւ այդպէս զանազան կերպով պիտի մասնակցէին նշանաւոր անձնաւորութիւններ։ Ինքը Կոյէբուն երկու դեր էր վերցնում, Օրլէանի կոյսի ծերունի հօր դերը և զանդու վարպետի դերը։ Վերջինս պիտի մուրճի հարւածով ներկայացման վերջում կոտրէր կարգօնի զանգը, որի միջից պիտի յայտնէր Շիլլերի կիսարձանը, և նոյն բոպէին քնքոյշ ձեռները պիտի պսակ դնէին ներկայ եղող բանաստեղծի զլխին։

Բոլոր այդ նախապատրաստութիւնները նկատի ունենալով, ոչ ոք չէր կասկածում, որ տոնախմբութիւնը մեծ յոգութիւն կունենայ։ Առաջնակարգ ընտանիքներում զրաղւած էին ամենաեռանդուն կերպով, հազուստներ էին պատրաստում,

տեւեր էին սովորում և այլն: Երեւելի անձնաւորութիւններ խօստացել էին ներկայ դտնել տօնախմբութեան: Շիլլերը նոյնպէս պարզասրտութեամբ խօսք էր տւել, առանց խորը թափանցելու խնդրի մէջ: Երբ արդէն տօնի օրը մօտ էր, բանաստեղծը հասկացաւ, որ խնդրի մէջ անմաքուր տարր կայ և Գէօտէի մօտ ասաց, որ ինքը իւր կողմից հիւանդ պիտի ձեւանայ և չմասնակցէ տօնախմբութեան: Նա դէմ չէր, որ իւր իսկական համակրողները ազատ կերպով ուրախանային, միայն չէր կամենում, որ յատկապէս Կօյէբուի յետին միտքը իրազօրծէ: Իսկ սրա համար նա իւր բացակայութիւնը բաւական էր համարում: Գէօտէն լուռ էր և չէր խառնուում գործին: Շիլլերի դրութիւնը իսկապէս կրիտիկական էր: Գէօտէին չլիրաւորելու համար, նա կցանկանար, որ այդ ցոյցը բոլորովին տեղի չունենար: Միւս կողմից դժւարանում էր վերաւորել իւր այն անկեղծ բարեկամներին, որոնք ամենայն պարզամտութեամբ էին գործին մասնակցում, և այդպիսիների մէջ կային մարդիկ, որոնք Կօյէբուի շատ աւելի բարձր էին:

Բարեբաղդաբար գործի ղեկավարները սխալած էին մի քանի հաշիւների մէջ: Նրանք կարծում էին, թէ հեշտ է Գէօտէին տապալել, բայց իրանց սխալը հասկացան, երբ հանդիպեցին շօշափելի դժւարութիւնների: Նախ և առաջ դրադարանապետը, որ Գէօտէին համակրող էր և գործի էութեան հետ ծանօթ էր, մերժեց տալ Շիլլերի կիսարձանը, պատճառքներով, թէ նա կարող է վնասել տեղից շարժւելով: Այդ արդէն մի մեծ հարւած էր տօնախմբութեան գործին, որովհետեւ պսակ դնելու միտքը պէտք էր մի կողմ թողնել, որի պատճառով տօնի նշանակութիւնը կիսով չափ կորչում էր: Բայց այդ բանին կարելի էր դեռ դիմանալ, եթէ առաջ չգար մի աւելի կարևոր դժւարութիւն: Տօնախմբութիւնը, ինչպէս ասացինք, պիտի տեղի ունենար քաղաքային տան նորակա-

ռոյց դահլիճում, որը միակ յարմար և պատշաճ տեղն էր ամբողջ Վէյմարում: Երբ տօնախմբութեան նախընթաց օրը տօնի ղեկավարները դիմեցին քաղաքապետին և ամենայն համեստութեամբ խնդրեցին դահլիճի բանալիները, քաղաքապետը, որ Գէօտէի պաշտոններից մէկն էր, ամենայն քաղաքավարութեամբ մերժեց, բացատրելով թէ հաղիւ նորոգւած դահլիճում չէ կարելի բեմ կառուցանել: Ոչ մի միջնորդութիւն չկարողացաւ կոտրել քաղաքապետի երկաթեայ կամքը:

Այդպիսով խորտակւեց Կօյէբուի ամբողջ ծրագիրը: Շիլլերը ուրախ էր, որ գործը այդպիսի վախճան ունեցաւ, որովհետեւ նա ոչ մի գնով չէր կամենալ Գէօտէի բարեկամութիւնը ծախել: Երկու բանաստեղծները առաջւայ պէս ֆեսային չերմ բարեկամներ և երբեք մի բառ անգամ չէին խօսում Կօյէբուի ծրագիրների մասին:

Տօնախմբութեան անյաջող ելքից յետոյ Շիլլերի համակրողները աշխատում էին որեւէ ուրիշ ձևով գնահատել բանաստեղծի տաղանդը: Այդ համակրողների թւին էին պատկաստեղծի տաղանդը: Այդ համակրողների թւին էին պատկանում նոյնպէս դքսուհի Լուիզան և դուքսը: Վաղուց արդէն նուազումն զբաղեցնում էր մի միտք Շիլլերի բնտանիքին վեհապետին զբաղեցնում էր մի միտք Շիլլերի բնտանիքին վերաբերեալ: Բանն այն էր, որ Վէյմարում դեռ շատ զօրեղ էր դատակարգային նախապաշարմունքը, որի պատճառով շատերը մի տեսակ բարձրիցն էին նայում Շիլլերի բնտանիքի վրա, նրա ազնւական չլինելու պատճառով: Նոյն իսկ պաշտօնապէս պալատում մուտք ունենալ չէին կարող բանաստեղծը և իւր լիս: Իսկ Լօտտայի համար, որ ազնւական տան աղջիկ էր և առաջ մուտք էր ունեցել պալատում, այժմ դժւար էր տեսնել, թէ ինչպէս իւր մայրը, քոյրը և բոլոր շրջապատողները այդ թէ ինչպէս իւր մայրը, քոյրը և բոլոր շրջապատողները այդ կէտից զերազանցում են իրան: Ի հարկէ այդ բանը նրա ամուսնու վրա էլ ազդում էր: Եւ ահա դքսուհին համոզեց դքսին,

բոլոր ծախսերը Շիլլերը վերցնում էր իւր վրա: Բայց մայրը չէր կամեցել հեռանալ աղջկանից, թէև շատ էր ուրախացել որդոյ երախտիքը տեսնելով: «Քո զօրեղ սէրը — զրում է նա որդոյն — և հողացողութիւնը ինձ համար, հաղարապատիկ կվարձատրէ Աստուած: Իմ որդոյ նման որդի չկայ ամբողջ աշխարհում»: Նիւանդութիւնը գնալով ծանրացաւ և երբ արդէն մահը մօտ էր, Եղիսաբեթը պահանջեց որդու մեղալիւնը, սեղմեց կրծքին և լաց լինելով, հողին աւանդեց: Մօր մահւան բօթը ստանալով Շիլլերը դրեց Լուիզային. «Ո՛հ, սիրելի քոյր, ահա մեր սիրելի ծնողները այլևս չկան և մեզ միացնող սկզբնական կապը կտրւած է: Թող ուրեմն մենք մեր միայնակութիւնը զգալով, աւելի ևս սերտ կապերով կապւած լինենք իրար հետ: Մի՛ մոռանար, որ դու սիրող եղբայր ունես: Կեանքը մեզ բաժանել է իրարից, բայց բարեկամական զգացմունքը պիտի անքակտելի մնայ»:

Մօր մահից յետոյ Շիլլերի սիրտը լցւեց վշտալի նախազուշակութիւններով... Բանաստեղծի գէմքի վրա նկատուում էր ինչոր մեղմ տանջանք... Նրա աչքերը կարծես աւելի խոշորացել ու առանձին փայլ էին ստացել... Նրանք շողշողում էին երեկոյեան արշալոյսի ճեղքի ճառագայթներով...

Նրա սիրտը լցւել էր կարեկցական նրբագոյն զգացմունքներով... Նա խղճում էր, կարեկցում էր ոչ թէ իրան, ոչ... այլ մօտաւորներին, հեռավորներին, բոլոր մարդկանց, իւր մայրիկին, քոյրերին, Նանէտին... Այդ բոլորը ի՞նչպէս կարելի է արտայայտել մարդկային սովորական բառերով... Թերևս գեղարւեստը, այն էլ ամենանուրբ գեղարւեստը կարողանայ մուգիկական հնչիւններով պատկերացնել այդ վիշտը, արցունքի չերմ կաթիլների ձևով մարմնացնել աստուածների հոգեկան ելեէջը...

Այդ արամադրութեան արդիւնքն էր Մեսսինական թագուհու տանջալի դրաման...

Մեսսինան մի յայտնի ծովափեայ քաղաք է, Միչերկրական ծովի Սիցիլիա կղզու վրա և այժմ պատկանում է Իտալիային, իսկ մի ժամանակ անկախ իշխանութիւն է եղած: Մեսսինայի թագաւորը մի ծանր յանցանք է գործել, որի պատճառով նզովք է մտել արքայական ամբողջ ընտանիքի մէջ: Չնայելով ձեռք առնւած բոլոր միջոցներին, տարաբաղդ ընտանիքը չէ կարողանում ազատ մնալ վերջնական կործանումից:

Թագաւորը արդէն երկու արու զաւակ ունէր և ուրախ կեանք էր անցուցանում կնոջ և երեխաների հետ: Այդ ժամանակ նա մի սարսափելի երազ է տեսնում: Նրա անկողնի մէջ բուսել էին երկու եղևնիներ, որոնք իրանց թարմ ու զօրեղ ձիւղերով միմեանց էին փաթաթւել: Յանկարծ այդ եղևնիների մէջ մի մանուշակ է բուսնում, որը շուտով բոցավառւում է և, վառելով եղևնիները, այրում, մոխիր է դարձնում ամբողջ տունը:

Խորիմաստ պատգամախօսը բացատրում է թագաւորի երազը այն մտքով, թէ թագուհին պիտի մի աղջիկ ծնէ, որը և պատճառ է դառնալու թէ թագաւորազն եղբայրների մահ-ւան և թէ ամբողջ արքայական տան կործանման: Իսկապէս թագուհին շուտով մի աղջիկ է ծնում: Թագաւորը հրամայում է անմիջապէս ծովը քցել փոքրիկ աղջկան: Հրամանը ըստ էրեւոյթին կատարում են: Բայց իրօք թագուհին ազատում է երեխային և իւր հաւատարիմ ծառայ-Դիէզոյի ձեռքով ուղարկում է կուսանոց, ուր ծածուկ պահում, մեծացնում են երեխային:

Ի միջի այլոց աճում-մեծանում են թագաւորի որդիները՝ Դօն-Մանուէլը և Դօն-Յէզարը: Նրանք երկուսն էլ առողջ են,

առոյգ ու զեղեցիկ, և կարող էին իրանց կեանքով մեծ ուրախութիւն պատճառել ծնողներին, եթէ միայն մի արգելառիթ հանգամանք չլինէր: Տարաբաղդաբար հարազատ եղբայրները մանկական օրերից սկսեալ չեն կարողանում հաշտ ապրել իրար հետ: Մի ինչոր անհասկանալի թշնամական տարր կայ նրանց փոխադարձ վարեցողութեան մէջ: Այդ թունաւոր տարրը հետզհետէ զօրեղանում է և լուրջ կերպարանք է ստանում: Երբ արդէն երկու եղբայրները հասունացած աղամարդիկ էին դարձել, նրանց թշնամութիւնը այնքան սաստկացել էր, որ նրանք իւրաքանչիւր ըոպէ պատրաստ էին միմեանց կեանքի թելը կտրելու: Եթէ բանը արիւնհեղութեան չէր հասնում, այդ նրանիցն էր, որ աչալուրջ հայրը հզօր բազուկով հեռու էր պահում նրանց միմեանցից և չէր թոյլ տալիս ընդհարելու:

Բայց ահա թաղաւոր-հայրը զերեզման մտաւ և երիտասարդ իշխանազների համար անկախ գործունէութեան ժամանակամիջոցը սկսեց: Մեսսինայի ազգաբնակիւթիւնը բաժանւեց երկու հակառակորդ կուսակցութիւնների և սկսեց զարհուրելի եղբայրասպան կռիւր:

Վերջապէս ժողովուրդը զիտակցութեան եկաւ և դիմելով թագուհուն, պահանջեց, որ նա հաշտեցնէ եղբայրներին, որպէս զի դադարէ աննպատակ արիւնհեղութիւնը: Հակառակ դէպքում ժողովրդի ներկայացուցիչները սպառնում էին երկուսին էլ դուրս վռնդել երկրից և իրանց համար նոր իշխան ընտրել: Այդ սպառնալիքից ազատւելու համար, թագուհին հրաւիրեց որդիներին իւր մօտ և յորդորեց նրանց՝ վերջ տալ փոխադարձ հակառակութեան: Մօր սիրոյ ազդեցութեան տակ եղբայրները սկսեցին մօտենալ միմիանց և շուտով երկուսն էլ զղջացին և զիտակեցին, որ իրանց փոխադարձ թշնամութիւնը անմիտ թիւրիմացութիւնների արդիւնք է: Նրանք հաշտեցին, երկպա-

ռակութիւնը վերջացաւ, արիւնհեղութիւնը դադարեց, զէնքը մնաց առանց գործադրութեան...

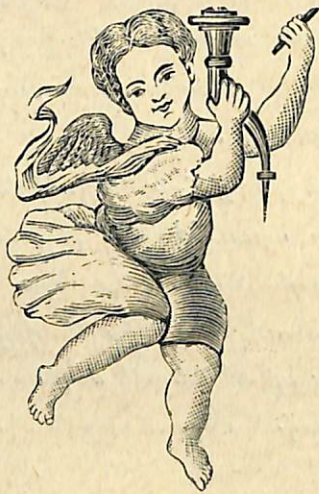
Բայց անխուսափելի նզովքը շարունակում էր ներգործել...

Թագուհի մայրը ուրախ է, տեսնելով որդիների համարաշխութիւնը: Ուրախութիւնը կատարեալ անելու համար, նա յայտնում է որդիներին, որ նրանք մի քոյր ունին, որին նոյն օրը պիտի տեսնեն: Ամենքի ուրախութեան չափ ու սահման չկայ: Դօն-Մանուէլը իւր կողմից աւելացնում է, որ ինքը արդէն մի արժանաւոր հարսնացու ունի, որին այսօր պիտի բերէ մօր տունը: Նոյնանման պատմութիւն է անում և Դօն-Յէղարը իւր մասին:

Տարաբաղդաբար այստեղ դարձեալ թիւրիմացութեան պատճառ կայ: Թէ թագուհու և թէ նրա որդիների խօսքը վերաբերում է միևնոյն անձնաւորութեան, դեռահաս Բէատրիչէին, որի վրա անդիտակցաբար սիրահարւել են հարազատ եղբայրները: Եւ այդ թիւրիմացութիւնը խիստ աղետալի հետեանքներ է ունենում: Ամենքից առաջ Դօն-Մանուէլն է հասկանում, որ իւր սիրոյ առարկան հարազատ քոյրն է: Նա խիղջն փաթաթում է գտնւած քոյրիկի վզովը և եղբայրական համբոյր է դրոշմում նրա պռօշներին: Այդ ըոպէին յայտնում է Դօն-Յէղարը և խանդից վառւելով տեղնուտեղը սպանում է երեց եղբօրը: Թագուհին կարծելով, թէ իւր որդուն աւազակներից է, դառն արցունք թափելով անիծում է նրա ներն են սպանել, դառն արցունք թափելով անիծում է նրա սպանողին: Երբ Դօն-Յէղարը հասկանում է սխալը, նայելով մօր և քրոջ աղերսանքին, խիղջն վերջ է տալիս իւր կեանքին: Այդպիսով պատգամախօսի դառն նախազուշակութիւնը ամբողջութեամբ կատարւում է:

Այդ բոլորը մի պարզ և անհետաքրքիր, առասպել է, որը ըստ երևոյթին ոչ մի իմաստ չէ պարունակուս: Բայց Շիլլերի զրիւր չէր կարող անհասարակ բան արտադրել: Միայն թէ այս

նոյնպէս ջրերումն է, հալլէյի, Լայպցիկի և Ենայի ուսանողները շտապեցին Լաուխտէտ, որ առիթ ունենան համակրական ցոյց անելու բանաստեղծի հասցէին: Տեղի ունեցաւ «Մեսսինայի հարսնացուի» ներկայացումը: Մի անըմբռնելի դիպածով, ներկայացման ժամանակ դուրսը սկսեց սարսափելի փոթորիկ, երկինքը անընդհատ որոտում էր և կայծակները վերջ չունէին: Թատրոնը լիքն էր: Այն ըոպէին, երբ դժբաղդ Թագուհին ընկնելով որդոյ դիակի վրա գէպի երկինք բողբոջելով հայձակ ու որոպանք է պահանջում մարդասպանի գլխի համար, սարսափելի կերպով որոտաց երկինքը և բոլոր հանդիսականները զարհուրած վեր թռան տեղներից, գլխաւոր-ետի և հօջ բնութեան ճիւղանոս աղբեղութեան ներքոյ... Ներկայացումից չը կշտանալով, երախտապարտ ուսանողութիւնը շրջապատեց բանաստեղծի բնակարանը և չէր դադարում սերենադա երգելուց...

Խնձորի պատմութիւնը:

XXV.

Նոր դարի սկզբում Եւրոպան գտնուում էր սարսափելի խառնակ դրութեան մէջ: Եւրոպական շատ դահակալներ, Ֆրանսիական յեղափոխութիւնից սարսափած, սկսեցին կաշկանդել լուսաւորութեան քայլերը: Գրաքննութիւնը ծայրայեղ խստութեան հասցրին: Ցենզուրան անխնայ հալածում էր ամեն խստութեան հասցրին: Ցենզուրան անխնայ հալածում էր ամեն մի աղատ, բարձր և գեղեցիկ սկզբունք: Լեսսինգի, Գէտտէի և Շիլլերի աշխատութիւնները այլասեռում, կրճատում էին ամեն կերպ: Բեմից դուրս էին վռնդում ամենակարեւոր պիէսները: Շէկսպիլի Մակբեթը արգելեցին, որպէսզի ժողովուրդը չընճէկսպիլի Մակբեթը արգելեցին, որպէսզի ժողովուրդը չընճէ տեղանայ այն մտքին, թէ թագաւորներին անգամ կարելի է սպանել: «Արքայ Լիրը» բեմից վռնդեցին, որպէսզի հանդիսատեսը չկարծէ, թէ անբաղդ կեանքի ազդեցութեան տակ արքաներն էլ կարող են խելադարւել: «Ֆիէսկօն» և «Վալ-

լէնշտէյնը» պիտի չերեւային բեմի վրա, որովհետեւ նրանք յեղափոխական զգացմունքներ են զարթեցնում: Այդ դեռ բաւական չէր: Եթէ պիէսներ զրոյ բանաստեղծը խաբեբաների և նենգաւորների տիպարներ էր ստեղծում, պիտի ի նկատի չառնէր ազնւական դասակարգը:

Այդպիսի խիստ ուղղութիւնը առաջ բերաւ բոլորովին անսպասելի հետեանքներ: Հասարակութիւնը զուրկ մնալով իսկական լուսաւորութիւնից, միթարութիւն էր որոնում զգացողական աշխարհի մէջ: Մեծամիտ աբեղաները այնքան խստացրին կրօնական դաստիարակութիւնը, որ տասնութիւն տարօք երեսանները սկսեցին ամենալիբրէ կեանք անցուցանել: Ընտանեկան կապերը քայքայւեցին: Կանայք ոչ միայն քակտումէին բարոյական օրէնքները, այլև դուրս էին գալիս անհրաժեշտ պատշաճաւորութեան սահմաններից: Աստիճանաւոր դասակարգը աչքի էր ընկնում բթամտութեամբ ու կաշառակերութեամբ: Իւրաքանչիւր քաղաքացի միայն անձնական շահերի մասին էր մտածում: Պետական ելեմուտը գանւում էր կատարելապէս քայքայւած դրութեան մէջ: Գերմանացին այն աստիճան վհատել, սառել և անտարբեր էր դարձել, որ շատերը դուշակում էին հայրենիքի մօտալուտ անկումը: Արեւմտքից ձայներ էին հասնում, թէ ինչպէս Նապօլէօնը հզօր բազուկով մարդկային իրաւունքները խլում է հասարակութիւնից և ամեն բան կենտրոնացնում է իւր յամառ ձեռների մէջ: Վհատած գերմանացին այն աստիճանի կորցրել էր ազգային ինքնաձանաչութիւնը, որ վատ բան չէր համարում, եթէ Նապօլէօնը, խլելով գերմանացու անկախութիւնը, կը տարածէր նրա վրա իւր գերիշխանութիւնը:

Շիլլերի ականջին արդէն զրնգում էին այն շղթաները, որոնցով ապագայում Նապօլէօնը, կամ նրա նման մի ուրիշը, կապկապելու էր ազգերի ոտները և խլելու էր նրանց իրա-

ւունքները: Իսկ այդ անխուսափելի փոթորիկը նախ և առաջ արծարծւելու էր բանաստեղծի հարազատ հայրենիքի զլխին, որ արդէն քայքայւած, ջլատւած և ուժասպառ էր դարձած: Շիլլերը փիլիսոփայական բնագոյումով նախագուշակում էր այդ բոլորը: Նա նախագոյում էր, որ ապագան մեծ փորձանքներ է բերելու թոյլ և անտիրական ժողովրդների զլխին... Բայց փաստեր էր որոնում պատմութեան մէջ և գտնում էր յուսալի փաստեր էր որոնում պատմութեան մէջ և գտնում էր յուսալի երեւոյթներ... Նա քաջալերւում էր, տեսնելով թէ ինչպէս երբեք բուռն յոյժով զարթնում է հալածւած ժողովրդի հօ-դին և հերոսական ջանքեր գործ դնելով նա նորից ձեռք է բերում իւր իրաւունքները: Բանաստեղծի վեհ հոգին հաւատում էր այդ բոլորին: Եւ այդ կենդանի հաւատքի արդիւնքն է Շիլլերի յարական ժողովրդի ազատութեան դրաման՝ «Վիլհելմ Տէլլը»:

Այլպեան լեռների վրա, սառցապատ դաշտերի ստորոտ-ներում, ահռելի ապառաժների և ձորերի արանքներում ապ-րում է մի վերին աստիճանի քաջարի և աշխատաւոր ժողովուրդ, որը ծակատի քրտինքով առնում է բնութիւնից իւր մի կտորը ծակատի քրտինքով առնում է բնութիւնից իւր մի կտորը հացը և մի բաժակ կաթի: Բայց այդ համեստ հովիւներին, ձկնորսներին ու որսորդներին հանգիստ չեն թողնում արիւն-նուշտ հարեանները, որոնք ինքնակոչ կերպով ներս են մտել և թունաւորել են աշխատաւոր ժողովրդի ամբողջ կեանքը, որի պարզ երգերի մէջ անգամ լսւում է տառապեալ աշխա-տաւորի մելամաղձոտ ձայնը: Ահա թէ ինչ է երգում երիտա-սարդ ձկնորսը:

Ծոյոռմս քնի՛ր:

Գնալու ժամն հասաւ:

Մառցի վրա որսորդը բնաւ չէ տատանւում:

Փռւած ներքեւում:

Հարազատ քո զինն եմ, մի՛ թաղցնիր ինձանից.

Թո՛ղ, որ ես էլ լինեմ քո վշտին մասնակից...

Ահա՛ տես քո տունը, պալատի է նման

Թանկագին փայտերից՝ մի պատկեր աննման...

«Տունը զեղեցիկ է—պատասխանում է ամուսինը—բայց նրա հիմքը խախտւո է»...

Իսկ քաջարի կինը շարունակում է ոգևորել ամուսնուն.

«Ձե՛ք որ ես մի փորձառու մարդի աղջիկ եմ: Շատ անգամ հորս մօտ հաւաքւում էին ժողովրդի պիտաւորները, կարդում էին հին կայսրների մագաղաթեայ հրովարտականները և քննում էին երկրի բարօրութեան հարցը: Ես ուշադրութեամբ լսում էի նրանց խելացի խօսքերը: Ուրեմն լսի՛ր և ուշ դարձրու իմ խօսքին: Քեզ սպառնում է կուսակալը, պատրաստ է քեզ ֆլասեղու, որովհետեւ դու չես թողնում, որ շվեյցարացին մոռանայ իւր ժառանգական իրաւունքները և զերի դառնայ իշխանական տանը: Քեզ պէս են արել և մեր արժանաւոր նախնիները: Եւ ահա վաղուց կուսակալը մտքումը դրել է խորտակել քեզ, կամենում էս դու սպասել, մինչև որ նա իւր չար միտքը իրագործէ: Ամուսնոյ հարցին, թէ ինչ կարող է անել ինքը, նա պատասխանում է. «Դու զիտես, թէ ինչպէ՞ս մեր գաւառում ամենքը դանդաւում են կուսակալի ազահութիւնից և չարագործութիւնից: Բայց աւելի լաւ չեն միւս գաւառի կուսակալները: Օր չէ անցնում, որ ծովակի միւս կողմից աղետաբեր լուրեր չը ստացւին կուսակալների ապօրինի վարմունքի մասին: Ուստի հարկաւոր է, որ բոլոր երեք գաւառներից համախոհները մի խորհուրդ կազմեն և որոշեն, թէ ինչպէս կարելի է այդ լուծից ազատել: Քաջարի կնոջ խօսքերը վառեցին ամուսնոյ սրտի մէջ այն կրակը, որ վաղուց ծածկաբար պտտրաստւում էր բորբոքւելու: Ամուսինը հետզհետէ սիրտ առնելով կնոջ խօսքերից, որոշում է ճանապարհւել դէպի Ուրբի գաւառը, ուր ունի լաւ համամիտ բարեկամներ:

Այդ համախոհներից մէկն էլ Վիլհելմ Տէլլն է, մի աներկիւղ և փորձառու որսորդ, որի կեանքը պատկերանում է նրա կնոջ դանդաւանների մէջ.

Երբ դու գնում ես, սիրտս դողում է,
Կարծում եմ, թէ չես վերադառնալու:

Տէլլի կինը:

Իմ աչքի առաջ պատկերանում է,
Ինչպէս սառցապատ լեռների միջին
Դու մոլորւում ես, ժայռիցը թռչում
Եւ անշնչացած ներքե զլորւում:
Կամ թէ կատաղած այծը վայրենի
Անդունդի ծայրին քեզ վայր է հրում,
Կամ թէ ձիւնի շերտն է վրայ թափւում,
Կամ թէ խաբուսիկ սառույցն է փլչում,

Եւ դու շփոթւած անդունդն ես թռչում,

Ահ ու սարսափով կենդանի թաղւում:

Բայց Տէլլը չէ կարող իւր կոչումը թողնել, և նա այնպէս անսիրտ և անզղոյշ չէ, որ հեշտութեամբ վտանգի ենթարկէ:

Վերհէլմ Տէլլ:

Ով կամենում է աշխարհքում ապրել,

Պիտի կարենայ կուէր, մաքառել:

Բնութիւնն ինձնից հովիւ չէ ստեղծել,

Իմ կոչումն է միայն զէնքով հալածել...

Միայն նա ունի կեանքի իրաւունք,

Ով որ շարունակ նրան ձեռք է բերում:

Ով թարմ հայեացքով իւր շուրջն է դիտում,

Սեփական յոյժին և Աստծուն դիմում,

Նա դուրս է դալիս ամեն վտանգից,

Եւ չէ զարհուրում ոչ մի փորձանքից:

Փորձանքից չզարհուրելով, Տէլլը պատրաստ է հարկաւոր դէպքում զործի մէջ նետւելու. նա խօսել չէ սիրում:

«Տէլլը փրկում է մոլորւած գառնին անդունդի ծայրից.

Ի՞նչպէս կարող է բարեկամներին մերժել իրանից:

Բայց ինչ անում էք, արեցէք, միայն ինձ միք հարցնել,

Ես չեմ կարող ոչ քննութիւն անել, ոչ հարցեր լուծել:

Սակայն երբ որոշ զործի համար ես ձեզ հարկաւորւեմ,

Կանչեցէք ինձի և ես ձեր առաջ պատրաստ կկանգնեմ»:

Տէլլից ոչ պակաս անվեհեր, բայց աւելի նուրբ ու բանաստեղծական հոգի ունեցող զործիչ է Մէլխտալը: Նա բորբոքւում է լսելով, որ հօրը կուրացրել են կուսակալի արբանեակները.

Ոչ ի՞նչ երկնային անդին պարգև է մեզ աչքի լոյսը,

Լուսով է ապրում կենդանի աշխարհ, մինչև իսկ բոյսը...

Բայց նա պիտի մնայ շրջապատւած միշտ թանձր խաւարով,

Պիտի չը զմայլէ ոչ կանանց հովտով, ոչ ծաղիկներով,

Ոչ էլ սառցապատ դաշտերի ցորուն ճառագայթներով:

Սարսափելի է առանց տեսնելու ապրել աշխարհում,

Մահը ոչինչ է. ինչո՞ւ խղճալով դուք ինձ էք նայում:

Ես ունիմ երկու ողջ-առողջ աչքեր, բայց հնար չունեմ,

Որ մէկը հանեմ և իմ խեղճ հօրը սրտանց նւիրեմ,

Արտացոլում է իմ աչքերի մէջ լուսեղէն մի ծով,

Բայց այդ ծովիցը մի շող հաղորդել նրան անգոր եմ...

Որպիտի՞ երկչոտ թշուառական եմ,

Որ իմ անձնական ապահով կեանքը

Ի նկատի առած, հօրս յանձնել եմ,

Իբր զրաւական դադանի ձեռքը:

Երկչոտ զգուշութիւն, էլ ինձնից հեռու,

Ես պիտի դառնամ արեան վրիժառու,

Ես պիտի զնամ՝ խստիւ պահանջեմ
 չօրս աչքերը բիրտ կուսակալից,
 չգօր բաղուկով դուրս պիտի բարշեմ
 Պահապանների բաղմութեան միջից:
 Ոչինչ չեմ սպասում այլևս կեանքից,
 Սիրտս պայթում է անվերջ յուզմունքից:

Մէլիստալ:

Ծիւրստը նկատում է, թէ կուսակալը ապրում է բարձր
 ամրոցի մէջ և նրա դէմ Մէլիստալը ոչինչ չէ կարող անել: Իսկ
 վերջինս պատասխանում է.

Թէկուզ բնակւի բարձր լեռների
 Յաւիտենական սառցապատ զլխին,
 Օգնութեամբ մի խումբ քաջ ընկերների
 Մենք շուտ կհասնենք նրա դռներին,

Եւ կխորտակենք հզօր ամրոցը:
 Բայց թէ կթեքէք ձեր պարանոցը,
 Յանձն առնելով թշնամու լուծը,
 Եւ եթէ տուն ու տեղի վախիցը
 Ոչ ոք չի ուզիլ դալ իմ ետքիցը,
 Ես հովիւներից ժողով կկազմեմ,
 Որոնց սիրտն առողջ ու թարմ է հոգին,
 Եւ նրանց առաջ ազատ կպատմեմ,
 Թէ ինչ սարսափ է տիրում մեր կեանքին...
 Միթէ մենք բնաւ ոչ մի յոյժ չունենք,
 Որ մեր պատինն ու կայքը պաշտպանենք:
 Ինչո՞ւ ենք սովորել աղեղը լարել,
 Ծանր կացինը արագ տատանել:
 Ինչո՞ւ նոյն ինքն անբան կենդանին
 Զէնքի է զիմում յուսահատ ժամին:
 Յոգնած եղջերուն մերթ կանգ է առնում,
 Եւ եղջիւրներով շներին սպառնում:
 Այժը սեղմելով ժայռին իւր ոտքը,
 Հրում է որսկանին անդունդի խորքը:
 Գիւղացու ընկեր՝ համբերող եղբ,
 Հանդարտ թեքում է լծի տակ վիղը,
 Երբ զայրացնում ես նրան իզուր տեղը,
 Գործի է դնում սուր եղջիւրները,
 Նետում է տիրոջ դէպի ամպերը:

Մի փոքր ուրիշ կերպ է առաջանում Րուդէնսի անվեհե-
 րութիւնը և եռանդը: Նա սկզբում խոյս էր տալիս հայրենա-
 կիցներից, կարծելով թէ մի խումբ խաշնարած երիտասարդներ
 ոչինչ չեն կարող անել, բայց տեսնելով որ նրանք կատակ չեն
 անում, միտքը փոխեց: Մէկ էլ որ կառավարութեան պաշ-
 տօնեաների անդթութիւնները այն աստիճանի հասան, որ

այլեւ ոչ մի սիրտ չէր կարող զիմանալ: Ահա թէ ինչպէս է նկարագրում Րուզէնսը իւր վերածնունդը:

Այդքան չար գործեր տեսայ, լուեցի,
եւ իմ աչքերս զիտմամբ գոցեցի.
Զգայուն սիրտս բարկութեամբ լցւած,
Երկար ժամանակ իզուր զսպեցի:
Այսուհետեւ էլ լռութիւն պահել՝
Նշանակում է պարզ դաւաճանել,
Ոչ միայն կայսրին, այլեւ իմ ազգին:
Իմ արիւնսակից ազգը թողեցի,
Բնութիւնից դրւած կապը քանդեցի,
Եւ դարձայ ձեզի պաշտպան, կողմնակից,
Բայց ահա քողը ընկաւ իմ աչքից...

Ահա այդ եռանդուն երիտասարդները իրանց համամիտների հետ միացած գաղտնի խորհուրդ են կազմում, ուր կազմակերպում են իրանց պահանջը... Գործի ոգին լաւ է բնորոշում Շտաուֆախերը, ասելով.

Այդպէս պիտի մենք հայրենի երկրում,
Սեփական տանը՝ ծածկաբար սողանք,
Որպէս չարագործ գողերն են անում,
Թէւ չունենք մենք ոչ մի բուն յանցանք...

Եւ իսկապէս այդ մի բուն հովիւները գողեր ու աւաղակներ չեն, որոնք յանցանքի մէջ զւարճութիւն են որոնում: Նրանք ուրիշ բան չեն պահանջում, եթէ ոչ իրանց մարդկային իրաւունքը:

«Այդ երկիրը մենք ինքներս ենք ստեղծել,
Սեփական ձեռքով՝ տոկուն ջանքերով...
Մէզը ցրել ենք մօայլ դաշտերից,
Եւ արեգակին ճանապարհ բացել,
Ահարկու ժայռը ջարդել ու փշրել,

Անդունդների վրա ուղիներ շինել:
Մեր հաղարամեայ անհուն աշխատանք
Օտարն է ուղում այժմ ժառանգել,
Եւ մեր սեփական սուրբ հողի վրա
Մեր ձեռք ու ոտքը շղթայով կապել...
Բայց ոչ, բռնութիւնն էլ սահման ունի:
Երբ հալածւածը ուրիշ ծար չունի,
Անտանելի է դառնում նրա բեռը,
Դէպի երկինք է մեկնում իւր ձեռը,
Եւ խնդրում անխախտ իւր իրաւունքը,
Անձեռնմխելի, որպէս աստեղք...
Քանի որ ուրիշ միջոց չէ մնում,
Մերկացրած սուրն է իւր ձեռքը առնում:

Այդպիսի յոյսերով ներշնչւած նրանք նկատում են, որ արշալոյսը բացւում է, երկինքը սկսում է կարմրել, և այդ կարմիր լոյսով երդւելով նրանք հաստատում են իրանց դաշնակցութիւնը: Ապա սկսում են ցրւել, իրանց հետ տանելով Շտաուֆախերի նախազգուշական պատգամը.

Այժմ ամեն մէկդ անձայն-անձպտուն,
Խաղաղ ու հանգիստ գնացէք ձեր տուն:
Հովիւը թող իւր հօտը պաշտպանէ,
Եւ դաշնակցութեան անդամներ ձարէ:
Ինչ որ լինում է, թողէք դեռ լինի,
Մինչև դանակը ոսկոռին հասնի:
Բայց երբ որ կդայ վրէժի օրը,
Կը հատուցանենք նրանց բոլորը,
Հաշիւը կանենք մենք հանդիսաւոր,
Թէ ընդհանրական և թէ մասնաւոր:

Բուն ժողովրդից ոչ պակաս ցանկանում է հայրենիքի ազատութիւնը ազնւական դասակարգը, որի ներկայացուցիչը

Աստինհատեղէնն էր: Մահամերձ պառկած, նա հետաքրքր-
ւում է գործերի ընթացքով, կեանք և ուրախութիւն է զգում,
լսելով նոր դաշնակցութեան մասին: Մանաւանդ ուրախաց-
նում է նրան զիւղացու մասնակցութիւնը և նա ասում է.

Կարողանում է ուրեմն զիւղացին,
Առանց զիմելու աղնականին,
Գլուխ կանգնել իւր փրկութեան գործին,
Լոկ վստահացած սեփական յոժին:
Կարիք չունի՞ նա մեծերի անւան՝
Կարող ենք հանգիստ մտնել գերեզման:
Առանց մեղ էլ նա կարող է ապրել
Եւ մարդկութիւնը միշտ առաջ տանել:

Առհասարակ ծերունի բարօնը, չնայելով աղնական ծագ-
ման, ազատութեան և հաւասարութեան շերտ պաշտպան է:
Լսելով թէ ինչպէս կուտակալը ստիպել է Տէլլին խնձորը դնել
հարազատ որդոյ զլխին և նեա արձակել խնձորի վրա, և թէ
ինչպէս նեաը իսկապէս խնձորին է կպել ու տղան ազատ է
մնացել մահից, բարօնը խիստ զայրանում է իշխող դասակար-
գի դէմ և ձեռքը դնելով տղայի զլխին, ասում է.

Ահա այս զլխին սնկած խնձորից
Ձեր ազատութեան ծառը կը բուսնի,
Հինը կը քանդուի, աւերակներից
Արժանավայել նոր կեանք կը ծլի...
Աղնականները ամբողջ կիչնեն,
Հաւատարմութիւն քաղաքին կերպեն,
Եւ նրա հզօր պատնէշների դէմ
Թագաւորները ուժասպառ կլինեն...
Ահա իշխաններն, մեծամեծները,
Ջրահաւորած առաջ են գալիս,
Անթիւ - անհամար սուր նիզակները

Գիւղացու սկիոր կրծքին դէմ տալիս:
Բայց աղնականի ծաղիկը թռուեց,
Եւ ազատութեան դրօշը ծածանեց:

Սակայն այդ քաջարի և աղնիւ գործիչներից ոչ մէկը չէ
կարող դրամայի գլխաւոր հերոսը համարել: Ինքը Վիլհելմ
Տէլլը, որի անունով դրաման կնքւած է, ուրիշ մի բան չէ,

Տէլլի որդին:

բայց եթէ մի քաջարի լեռնական և ընդունակ նետաձիգ:
«Վիլհելմ Տէլլ» դրամայի գլխաւոր հերոսը ինքը ժողովուրդն
է, որը մի կողմից արտայայտւում է յիշեալ ներկայացուցիչների
միջոցով, միւս կողմից հէնց ուղղակի ինքն իրան, որեւէ հասա-
րակ ձկնորսի, կամ մի զիւղացի կնոջ, կամ մի երեխայի լեզուով
ու գործով: Ահա այդ բուն ժողովրդի մի քանի նշանաւոր
յատկանիշների վրա մատնացողը կանենք:

Շվեյցարական ժողովուրդը վերին աստիճանի աշխատասեր է: Շարունակ տեսնում ենք, թե ինչպես քրտինք թափելով զբաղված է նա անտեսական գործերով, ձկնորսը իւր ուռկանով, երկրագործը գութանով, որսորդը նետով... Շվեյցարացին շարունակ գործ ունի հողի ու ջրի հետ: Նա ոչ միայն օգտւում է գոյութիւն ունեցող բնութիւնից, այլև ինքը իւր կողմից ազդում է հզօր բնութեան վրա: Նրանց բնակւած լեռները մի ժամանակ ծածկւած են եղել զազանաբնակ, անանցնելի անտառներով, իսկ լճերի մէջ միայն օձեր են լողալիս եղել: Անտառների թանձրութեան պատճառով արեգակի ճառագայթները հազիւ էին թափանցում մինչև երկրի մակերէւոյթը, ուստի երկրի վրա միշտ տիրապետում էր թանձր մառախուղը: Այդ բոլորը կերպարանափոխել է շվեյցարացին տոկուն աշխատութեամբ և ահա թե ինչ իրաւունքով է նա ասում.

Այդ երկիրը մենք ինքներս ենք ստեղծել

Սեփական ձեռքով, տոկուն ջանքերով...

Մէզը ցրել ենք մռայլ դաշտերից,

Եւ արեգակին ճանապարհ բացել...

Այդպէս արին քրտինքով հայրինիք ստեղծելուց յետոյ, բնական է որ ժողովուրդը կամենում է խաղաղ կեանքով ապրել: Նա հասկանում է իւր անձեռնմխելի իրաւունքները, որոնց ոտնակոխ անողին չէ կարող անպատիժ թողնել: Բառամզարտէնի արիւնքը զլխին է տալիս, երբ լսում է, թե կամեցել են իւր կնոջը անպատել. մի բոպէ մոռանում է նա ծառն էլ, անտառն էլ, և տուն վազելով կացնահար է անում յանդուգն պաշտօնեային: Հասարակ մշակները չեն կամենում աշխատել կառուցող բերդի վրա, նախագուշակելով, որ այդ բերդը ծառայելու է իրանց հալածողներին: Որմն աղիւրներից մէկը լիճն է գցում գործիքները և երբեւում է այլևս չաշխատել: Շտաուֆախէրը, լսելով կնոջ վտան-

դաւոր խօսքերը, ասում է. «Բայց դու լաւ մտածել ես, ինչ որ ինձ խորհուրդ ես տալիս: Ինչ կարող է անել աշխարհի տիրապետների դէմ մի փոքրիկ խաշնարած ժողովուրդը: Ահա այդ տունը, որով դու ուրախ ես, չէ որ կարող է զոհ գնալ պատերազմական կրակին»: Իսկ կինը պատասխանում է, թե ինքը իւր ձեռքով տունը կրակ կտայ, եթէ իւր սիրտը այն աստիճան ստորանայ, որ բաւականանայ միայն նիւթական-անցողական բարիքներով: Կառավարութիւնը մի ձող է անկում ճանապարհի վրա և ձողի ծայրին մի զլխարկ ցցելով, հրամայում է որ անցորդները երկրպագեն զլխարկին՝ ի նշան պեմայում է որ անցորդները երկրպագեն զլխարկին՝ ի նշան պետական հաւատարմութեան: Ժողովուրդը ծաղրաբար է վերաբերւում դէպի այդ օտարոտի հրամանը և ամենքը սկսում են խոյս տալ այն ճանապարհից: Իսկ կանայք ու երեխաները ժողովում են ձողի շուրջը, և ծաղրաշարժ պատմածքներ են յօրինում թե ձողի և թե ձողատիրոջ մասին: Նոյն իսկ ժողովրդի ամենագոհիկ խաւերը արդէն հասկացել են իրանց իրաւունքը և պատրաստ են ոտքի կանգնելու: «Մինչև անգամ սառցարանների ստորոտներում — պատմում է Մելխտայլը — դուայ ես մարդաբնակ խրճիթներ և ամեն տեղ նկատում էի ատելութիւն դէպի բռնաւորները, որովհետև նոյն իսկ կեանքի այդ տաժան սահմաններում, ուր բիրտ երկիրը ոչինչ չէ արտադրում, կուսակալները կողոպտելու բան են գտնում»: Իսկ մի ուրիշ գաւառի մասին նոյն Մելխտայլը պատմում է. «Արդէն հնչել էր այդ հովիտներում նոր սարսափների ձայնը... Ես դուայ, որ այդ շիտակ հոգիները վրդովւած են կառավարութեան բռնութիւնների պատճառով: Նրանք մեկնում էին իրանց կոշտացած ձեռները, պատերից իջեցնում էին ժանդոտած սրերը և... կարծես թէ բոցավառւում էին նրանց աչքերը...»:

«Վիլհելմ Տէլլը» արդէն Շիլլերի վերջին նշանաւոր աշխատութիւնն է: Շիլլերը այժմ հասել էր ամենաբարձր դրութեան՝ թէ հայեացքների և թէ գեղարւեստի տեսակետից: «Աւագակներից» մինչև «Վիլհելմ-Տէլլը» մի երկար և չափազանց դժւարին ծանապարհ էր, որը սակայն անցաւ Շիլլերը մեծ յաջողութեամբ: Տաղանդը, ի հարկէ, երկուսի մէջ էլ նոյն բնածին ոյժն է: Տարբերութիւնը միայն զարգացման աստիճանի մէջն է: Մինչդեռ «Աւագակների» հերոսը մի անփորձ և թերուս, թէև ազնիւ և քաջարի երիտասարդ է, շփոթւած ու մոլորւած, որ անտառների մէջ է փրկութիւն որոնում, սրտ հակառակ՝ «Վիլհելմ-Տէլլի» մէջ ներկայանում է մութ առաջ մի խելօք, աշխատասէր և անվեհեր ժողովուրդ, որը ամենապայծառ դիտակցութեամբ պահանջում է իւր անձեռնմխելի իրաւունքները և մեծ տոկունութեամբ ու զօրեղ կամքով իրագործում է իւր սրբազան ծրագիրը: Գեղարւեստի մասին խօսելն անգամ աւելորդ է: «Աւագակների» գեղարւեստը շատ թոյլ է, անմշակ և վայր ի վերոյ: Իսկ «Վիլհելմ-Տէլլի» մէջ իւրաքանչիւր բառ, իւրաքանչիւր հնչիւն ցոյց է տալիս փորձւած ու բանիմաց վարպետի ձեռք: Շիլլերը հասել էր իւր կոյման մէջ շատ բարձր կէտին, սակայն չէ կարելի ասել, թէ նա չէր կարող դրանից աւելի բարձր աստիճանի հասցնել իւր գրելը: Ընդհակառակը. դեռ Շիլլերի հոգին շատ զօրեղ էր, դեռ նա շարունակում էր զարգանալ, և ով դիտէ թէ ուր կարող էր հասցնել բանը, եթէ միայն...

Հիւանդ բանաստեղծի ննջարանը:

XXVI.

Վաղուց ցանկանում էր Շիլլերը Բերլինը տեսնել, և այդ ցանկութեան մանաւանդ առիթ էր տալիս նրա բարեկամ դերասան Իֆլանդը իւր նամակներով: Վերջապէս ապրիլին ծանապարհ ընկաւ բանաստեղծը ընտանիքի հետ միասին: Այստեղ ահա Շիլլերը պարզ տեսաւ, թէ որքան մեծ էր իւր ժողովրդականութիւնը: Ի պատիւ բանաստեղծի մեծ յաջողութեամբ ներկայացրին «Վալլէնշտէյնը», «Օրէանի կոյսը» և «Մեսսինայի հարսնացուն»: Առաջին պիէսի մէջ զլխաւոր հերոսի դերը խաղում էր Իֆլանդը և, գործ ղնելով իւր ամբողջ տաղանդը, մեծ բաւականութիւն էր պատճառում հեղինակին և ոգևորւած հասարակութեան: Ամենքը հետաքրքրւում էին բանաստեղծի անձնաւորութեամբ: Նշանաւոր արւեստագէտներ և փիլիսոփաներ նորոգում էին հին ծանօթութիւնը բանաստեղծի հետ: Թագաւորազն Ֆերդինանդի կողմից Շիլլերը հրաւիրւեց ծառի: Իսկ Լուիզա թագուհին, որ Շիլլերի ընթերցող

կան զգացմունքի համար: Երբ լսեցի, թէ Ձեզ հրաւիրել են Բերլինից, ես ի նկատի ունենալով Ձեր բարի սիրտը, սպասում էի որ Դուք Հէնց այնպէս կը վարվէք, որպէս այժմ անում էք: Խնդրում եմ Ձեզ՝ զրել ինձ, թէ արդեօք ինչ միջոցներ են հարկաւոր, որ հնարաւոր լինի դնել Ձեր ընտանիքը մի այնպիսի զրութեան մէջ, որ Դուք ստիպւած չլինէք զղջալու թէ ինչու փոքրիկ շրջանի պատճառով զրկւեցիք մեծ ասպարիզից: Պարզապէս բացատրեցէք ինձ Ձեր ցանկութիւնը: Ընդունեցէք բարեւ: Շիլլերը պատասխանեց, թէ ինքը բոլորովին բաւական կ'լինի, եթէ իւր ռոճիկի վրա 400 տալէր աւելացում լինի: Դուքսը յայտնեց իւր համաձայնութիւնը և աւելացրեց. «Ամենաթանկագին բարեկամ, ընդունեցէք իմ անկեղծ շնորհակալութիւնը: Ես անսահման ուրախ եմ, որ կարող եմ Ձեզ ընդ միշտ մերը համարել: Ես շատ կը ցանկայի, որ բերլինցիք էլ իրանց կողմից նպաստէին Ձեր զրութեան բարւոքելուն, առանց մեզ ի նկատի ունենալու»: Եւ այդպէս Շիլլերը որոշեց ֆուլ Վէյմարում:

Այժմ արդէն բանաստեղծը կարող էր նիւթապէս ապահովւած համարուել: Տարեկան ութ հարիւր տալէր հաստատ ռոճիկ էր ստանում: Կարող էր զրել իւրաքանչիւր տարի մի պիէս, որը կը բերէր մօտ 700 տալէր: Բացի այդ՝ նրա աշխատութիւնների հրատարակութիւնից բաւական եկամուտ էր ստացւում: Իսկ ամբողջ ծախսը հասնում էր տարեկան 1300 տալէրի: Ուստի բանաստեղծը յոյս ունէր այժմ մի բան յետաձգել ընտանիքի ապագայի համար: Ահա թէ ինչ է զրուժում նա այդ ժամանակ հոմաբոյլին. «Իմ զրամատիկական զրւածքների վերաբերմամբ ես համաձայնութիւն եմ կայացրել զրափաճառ Կօտտայի և թատրոնական բեմերի հետ: Այդպիսով հնար ունեմ մի բան ձեռք բերել իմ երեխաների համար և եթէ ես կենդանի ֆուլ մինչև յիսնամեայ հասակս, յոյս

ունիմ անկախ զրութիւն պատրաստել փոքրիկներին համար: Ինչ էլ լինի, մենք ապրում ենք շատ ախորժելի զրութեան մէջ, և ես դեռ ոչ մի բոսկէ չեմ զղջացել, որ հրաժարւել եմ Բերլին տեղափոխւելուց»:

Տարաբաղդաբար Շիլլերը այլևս չէր կարողանում աչքի ընկնող դործ սկսել: Ճանապարհորդութիւնը կրկին զարթեցրել էր նրա սրտում ազատ բնութեան սէրը, մեծ բանաստեղծը նորից երեխայ էր դարձել և հայրենի լեռներն ու անտառները կենդանացել էին նրա երեւակայութեան մէջ: Բանաստեղծը մոռացութեան տալով մեծ ու բարդ դրամաները, կարողանում էր միայն ստեղծել մանկական պարզ և անպաճոյճ փոքրիկ պատկերներ, որոնք սակայն խորքում շատ մեծ միտք էին պարունակում: Այդպիսիների թւին է պատկանում, օրինակ՝ «Ալպեան որսորդը», ուր մայրը աշխատում է համոզել դեռահաս որդուն՝ միայն հալալ աշխատանքի վրա յոյս դնել, բայց որդին չէ. ուղղում լսել այդ մասին.

Կուզե՞ս տանել փոքրիկ դառնին՝

Արածայնել գետի ափին:

Որպէ՞ս խեղճ է մեղմ ու հեղիկ,

Ուտում է միայն խոտ ու ծաղիկ:

— Օ՛, մայրիկ, ոչ, ես պիտի դնամ,

Լեռների վրա այժեամ որսամ:

Տար կովերի ուրախ հօտը,

Դէպ՝ անտառի կանանչ խոտը,

Եւ զանգակի քաղցր ձայնին՝

Ներդաշնակի՛ր քո մեղեդին:

— Ո՛չ, մայրիկ, ոչ, ես պիտի դնամ,

Ժայռերի վրա այժեամ որսամ:

Դու չե՞ս ուղղում այդում դործել,

Ծառ ու ծաղիկ հանգիստ չրել:

Բարձր լեռանց գաղաթները

Կը կոտորատեն քո ոտները:

— Ո՛հ, հանդիստ թող ծաղիկները,

հրապուրումեն ինձ լեռները:

Եւ պատանին էլ չսպասեց,

Նետը ձեռին առաջ դիմեց,

Վազեց, գնաց, հասաւ վերջը,

Սարսափելի լեռնակիրճը:

Նրա քայլածքից խիստ սարսափած,

Փախաւ այծեամբ կրակ դարձած:

Եւ ժայռերի մերկ ծայրերով

Արշաւեց նա ահ ու դողով,

Հսկայական ձեղքւածքներից,

Թռիչք էր անում վտանգալից:

Իսկ յետեւից քաջ որսորդը

Հետեւում էր՝ բռնած նետը:

Ապառաժի հասաւ ծայրին,

Խորխորատը բացւեց աչքին,

Խեղճ այծեամբն բռնեց ահլը,

Աչքի առաջ տեսաւ մահը:

Դէպի առաջ՝ խոր անդունդը,

Իսկ յետեւից քաջ որսորդը:

Եւ վշտալի լուռ հայեացքով

Նայեց դէպ՝ յետ աղերսանքով,

Կանգնեց որսորդն նետը լարած,

Այծեամբիկին նշան դրած:

Սակայն յանկարծ լեռան ոգին

Մեր որսորդի փայլեց աչքին:

Նա տարածեց իւր հովանին,

Պաշտպանելով իւր այծեամբն,

Եւ դառնալով քաջ որսկանին,

Հարցրեց նրա խղճի ձայնին.

— Լայն աշխարհքում տեղ չե՞ս գտնում...

Իմ փարախից ի՞նչ ես ուզում...

Բայց շուտով կրկին Շիլլերի ուշադրութիւնը առիթ դառաւ զբաղւելու ամենալուրջ հարցերով, թէեւ մի փոքր ուրիշ կերպով:

Յէլտէրը Բերլինից մի յօդւած էր ուղարկել Գէօտէի վրա, որի մէջ խօսելով երգասացութեան ճեմարանի մասին, այն միտքն էր պաշտպանում, թէ մոլորկայի առաջդիմութեան կտրելի է նպաստել եկեղեցական երգասացութեան միջոցով և թէ հէնց այդ պատճառով կառավարութիւնը պիտի աշխատէ մօտեցնել միմեանց արւեստը և կրօնական զգացմունքը: Այդ յօդւածը խիստ հետաքրքրեց Շիլլերին, որը խսկոյն մի նամակ դրեց Յէլտէրին: Շիլլերը պնդում էր, թէ եկեղեցական երգասացութիւնը չէ կարող որեւէ նշանակութիւն ունենալ երաժշտական արւեստի զարգացման համար, ուստի խնդրին պէտք է նայել բոլորովին հակառակ տեսակէտից: Պէտք է հարցը այն ձևով դնել, թէ ինչ օգուտ կստանայ կրօնը, եթէ կրօնական հիմնարկութեան մէջ մոլորկա մտցնել: Ուրեմն ոչ թէ կրօնն է օգնում մոլորկային, այլ մոլորկան՝ կրօնին: Ահա այդ տեսակէտից Շիլլերը անհրաժեշտ է համարում, որ պետութիւնը կամ եկեղեցին զործին նիւթապէս օգնեն: Շիլլերը աւելացնում է, թէ իրեն չէ կարող այլևս այն Դրո-Դեան մէջ հասնել, որի մէջ մինչև այժմ գտնուում է, ուստի նա պիտի դիմէ մոլորկայի օգնութեան, եթէ կամենում է պահպանել իւր նշանակութիւնը: Բերլինը կարողացել է սնահաւատութեան խաւար դարեղնաանում վառել կրօնական աղատութեան խելացի ջահը: Այժմ էլ նա պարտաւոր է միացնել Ջեյմս-Մեյնը Լոյսի հետ, վերակազմելով և

ազնւացնելով կրօնը: Որպիսի՜ սրամտութեամբ թափանցում է մարդաբէ-բանաստեղծը ապագայ մարդկութեան ամենամեծ խնդրի մէջ...

Շուտով Շիլլերի կինը պիտի ծննդաբերութիւն ունենար: Տիկինը առանձնապէս վստահութիւն ունէր Յնայի մի բժշկի վրա, ուստի ժամանակաւորապէս տեղափոխւեցին Յնա: Մի երեկոյ կառքով զբօսնում էին քաղաքի շրջակայքում: Շիլլերը, թեթեւ հագնւած լինելով, սաստիկ մրսեց և տուն վերադառնալով անկողին մտաւ: Մի քանի օր շարունակ նա ստամոքսի սաստիկ ցաւ էր զգում: Երբ նա տան վերին յարկում անկողնի մէջ սրտնեղում էր, կիներն էլ պառկած էր ներքեւի յարկում: Շուտով բերին հիւանդ բանաստեղծի մօտ նորածին աղջկան, որին ընդունեց նա մեծ բաւականութեամբ: Փոքր ժամանակից յետոյ բանաստեղծը կազդուրւեց և Յնայում մի քանի ուրախ շաբաթներ անցկացնելով, վերադարձաւ կրկին Վէյմար, ուր մի պատահական տօնախմբութիւն զրաւեց նրա ուշադրութիւնը:

Վէյմարում պատրաստւում էին ընդունելու ռուսական մեծ իշխանուհի Մարիա Պաւլովնային, իւր ամուսնոյ՝ Վէյմարի թագաժառանգի հետ, որը հէնց նոր ամուսնացել էր Պետերբուրգում: Բարձրաստիճան հիւրերի ընդունելութեան առիթով Գէօտէն կամեցաւ մի բանաստեղծութիւն պատրաստել, բայց նրան չյաջողեց: Ուստի դիմեց նա Շիլլերին, խնդրելով, որ մի փոքրիկ պիէս գրէ, որը կարելի լինի բեմ դնել, ի պատիւ նորապսակների: Սկզբում Շիլլերը չէր ուզում համաձայնել, որովհետեւ սովորութիւն չունէր պատէրի համեմատ բանաստեղծութիւններ շարադրելու: Բայց Գէօտէին

չվիրաւորելու համար համաձայնեց փորձել: Շիլլերը մի առանձին ընդունակութիւն ունէր՝ ամենասովորական երեկոյթներից այլաբանութեան միջոցով բարձր տեսարաններ ստեղծել: Միաժամանակ նա աշխատում էր, որ նիւթը կապ ունենայ նորահարս իշխանուհու կեանքի և ամուսնական քայլի հետ: Հիւսիսային իշխանուհին, թողնելով կայսերական ծնողների ընդար-

Մեծ իշխանուհի Մարիա Պաւլովնա:

ձակ աշխարհը, զալիս էր՝ փոքրիկ, բայց լուսաւոր, երկիրը բաղդաւորացնելու համար: Չորս օրւայ ընթացքում ստեղծեց բանաստեղծը մի փոքրիկ, չքնաղ ու գեղեցիկ պիէս՝ «Գեղեցիկ արւեստների բարեմաղթութիւնը» վերնադրով: Նորապսակները եկան և տօնախմբութիւնները սկսւեցին, ուր երաժշտութիւնը, հրալառութիւնը և ամեն տեսակ ուրախութիւնները միմեանց հետ մրցում էին: Չորրորդ օրը նրանք թատրոն գնացին, ուր մեծ բաւականութեամբ լսեցին արւեստների բարե-

մաղթութիւնները: Այդ բանաստեղծութիւնը մի տեսակ դեղարեւստական կտակ է, որ բանաստեղծը կազմեց մահւան նախօրեակին... որովհետեւ դա Շիլլերի վերջին աւարտած աշխատութիւնն էր...

Տօնախմբութիւնները վերջանալուց յետոյ այլևս Շիլլերը իրան լաւ չէր զգում: Նրա ֆիզիկական յոգեբար շօշափելի կերպով պակասել էին: Երեսի գոյնը այնպէս դալկացած էր, որ տեսնողները սարսափում էին: Նրա քայլերը տատանւում էին և ընթացքը անհաստատ էր: Ոյժերը վերականգնելու համար նա մի ձի գնեց, որ առաջիկայ դարնան կարողանայ երբեք զբօսնելու գնալ: Բայց առ այժմ ձմեռը խիստ էր, ուստի բանաստեղծը չէր կարողանում կազդուրւել: Զրօրհնէքին երկու բանաստեղծները միաժամանակ հիւանդացան և անկողին մտան: Երիտասարդ գիտնական Փօսը չէր հեռանում Շիլլերի անկողնից և նոյն իսկ գիշերը արթուն մնալով հսկում էր բարեկամին: Հիւանդին տանջում էր մանաւանդ աղիքների ցաւը: Նա սոված էր մնում, ուստի և աւելի ուժասպառ էր լինում: Այնուամենայնիւ նա իրան բաւական հանգիստ էր զգում հոգեպէս: Իսկ բոլորովին մոռանում էր ցաւը, երբ երեսներին մէկը, մանաւանդ ամենափոքրիկը, հայրիկի մօտն էր գալիս: Մի օր երբ հիւանդը կամենում էր սենեակում մի քանի քայլ անել, Փօսը բռնեց նրա կռներին, մի գուլէ վայր ընկնէ. Շիլլերը հարցրեց, թէ արդեօք ինքը արդէն այնքան թոյլ է, որ կարող է վայր ընկնել: Ապա դողդողալով մօտեցաւ նա սեղանին, մաքրեց մոմակալը և կատակով բացականչեց. «Փօս, ես շատ էլ վատ չեմ, տես ինքս իմ ձեռով մաքրեցի ճրագը»: Կէսօրին յետոյ նա իրան անհանգիստ զգալով խնդրեց կնոջը՝ հեռանալ սենեակից: Տեսնելով, որ կինը չէ կամենում, նա նորից ու նորից պահանջեց: Հազիւ Լօտտան դռնից դուրս գնաց, բանաստեղծը ուշաթափւելով ընկաւ Փօսի գիրկը: Հիւանդը նախադուշակե-

լով ուշաթափութիւնը, կամեցել էր, որ կինը ներկայ չլինի, մի գուլէ վախենայ: Փօսի օգնութեամբ սթափւելով, նա հարցրեց, թէ արդեօք Լօտտան նկատեց: Երբ Փօսը բացասական պատասխան տւաւ, նրա տրամադրութիւնը կրկին լաւացաւ: Մի քանի օր ծանր դրութիւնը շարունակեց: Մի երեկոյ Շիլլերը, չնայելով ծանր դրութեան, սկսեց համոզել Փօսին, թէ այս գիշեր նրա ներկայութիւնը աւելորդ է: Բայց Փօսը ոչ մի կերպ չհամաձայնեց մէնակ թողնել նրան և հասկացաւ հիւանդի խորամանկութիւնը: Շիլլերը գիտէր, որ Փօսը հրաւիրւած է դիմակահանդէս, և չէր կամենում, որ նա այդ զւարժութիւնից զրկւի, Բայց ազնիւ երիտասարդը բաց է բաց հրաժարեց դիմակահանդէսից: Շիլլերը տեսնելով նրա յամառութիւնը, սեղմեց նրա ձեռքը և սկսեց կատակներ անել:

Մի քանի շաբաթից յետոյ հիւանդը նորից իրան լաւ զգաց և զնաց Գէտեին այցելութեան, որը դեռ չէր կարողանում դուրս գալ սենեակից: Երկու բանաստեղծները փաթաթւեցին միմեանց պարանոցով և առանց մի բառ արտասանելու, մի քանի րոպէ լռելեայն միմեանց աչքին նայեցին: Ոչ մէկը չէր կամենում նորոգել անցեալ ծանր օրերի յիշատակը...

Շուտով Շիլլերը սկսեց զրել մի դրամա ռուսական հերոս «Ինքնակոչ Դիմիտրի» կեանքից: Այդ դրաման, ի հարկէ, պիտի չվերջացնէր նա: Բայց այն մի քանի կտորները, որ կարողացել է բանաստեղծը զուլս բերել, ցոյց են տալիս, որ «Ինքնակոչ Դիմիտրին» անկասկած գերազանցելու էր թէ «Վալլէն-շտէյնին», թէ «Օրլէանի կոյսին» և թէ Շիլլերի բոլոր միւս ստեղծագործութիւններին:

Գուլէ վաղաժամանակ տնից դուրս գալն էր պատճառը, որ հիւանդութիւնը շուտով նորոգւեց և աւելի ևս լուրջ կերպով:

Ուշադրութեան արժանի է, որ ուղիղ այդ ժամանակ Շիլլերը մոռածում էր մի շարք հեռաւոր ճանապարհորդու-

Թիւններ կատարելու մասին: Նա շատ էր ցանկանում Շվեյցարիան տեսնել և Վիլհելմ Տելլի հայրենիքը համեմատել իւր նկարագրածի հետ: Եւ երբ նրա շրջապատողները այդ մասին ծրագիրներ էին կազմում, նա ասաց. «Այդ ծրագիրների համար ի նկատի ունեցէ՛ք ոչ աւել, քան առաջիկայ երկու տարին»: Ի միջի այլոց կամենում էր տեսնել անտառապատ Բաուէրբախը, ուր անցուցել էր նա ազատութեան առաջին տարին: Այնտեղից կկամենար նա գնալ Շվաբիա՝ սիրելի քոյրերին տեսնելու համար: Վերջապէս ցանկանում էր տեսնել Միչերկրական ծովը, կամ թէ՛ զոնէ առհասարակ որեւէ ծով: Մինչև Միչերկրականի ավեր շատ թանկ կնստէր (որովհետև այն ժամանակ երկաթուղի չկար), ուստի մտածեց նա Կոպէնհագէն գնալ «Հիւսիսային ծովը» տեսնելու, և յանկարծ ոգևորւելով բացականչեց. «Ես յոյս ունեմ՝ նոյն իսկ Զինաստան գնալու: Այդ միտքը դժւար իրագործելի է, սակայն եթէ աշխատեք իմ յոյսը բոլորովին կտրել, ես ինձ անբաղդ կզգամ»:

Այդպէս յոյսերով լիքն էր դեռ Հիւանդ բանաստեղծը, մինչդեռ շրջապատողները գուշակում էին նրա մօտալուտ մահը: Առհասարակ բանաստեղծի բնաւորութեան մէջ այժմ ամեն բան մի տեսակ վեհութեամբ էր թափանցած: Նա վերին աստիճանի սիրալիր էր ամենքի հետ: Աննկարագրելի մեղմութեամբ էր ներշնչւած նրա ամբողջ էութիւնը, որ արտայայտւում էր նրա բոլոր խօսքերի և շարժումների մէջ: Մի տեսակ զուտ երկնային խաղաղութիւն էր նկատւում նրանում: Հերդերի գրած «Մարդկային ցեղի պատմութիւնը» Շիլլերը առաջ չէր հաւանում: Իսկ այժմ նոյն գիրքը կարդալով, ասաց. «Այդ գիրքը ինձ վրա այժմ բոլորովին ուրիշ տպաւորութիւն է անում և ինձ շատ է դուր գալիս»: Երաժշտութեան սէրը նոյնպէս աւելի սաստկացել էր: Բայց առանձնապէս նա մխիթարութիւն էր գտնում իւր երեսանների

շրջանում: Սեղան նստելուց փոքրիկները սեղմւում էին դէպի նրան աչ ու ձախ կողմերից և իւրաքանչիւրը ինքն էր կամենում հայրիկի կողքից կպած լինել: Փոքրիկ Կարօլինան ամեն տեսակ խաղեր էր սարքում հայրիկի հետ: Հիւանդ բանաստեղծը բարձրացնում էր ամենից փոքրին՝ Էմիլիային և նայելով նրա անմեղ աչերին, կարծես կամենում էր զգալ իւր կեանքի շարունակութիւնը և այդպիսով հաշտել մահւան հետ:

Վերջին անգամ իրան առողջ զգալով, նա նորից եռանդուն կերպով զբաղեց «Ինքնակոչ Դիմիտրիով» և յոյս ունէր անպատճառ վերջացնել: Որքան ուրախացաւ նա, երբ կրկին անգամ կարողացաւ Փօսի հետ զբօսնելու գնալ: Հազիւ բողբոջող ծառերը աւետում էին նրան մօտալուտ դարունը և նոր կեանք էին ներշնչում Հիւանդ բանաստեղծին: Դքսուհին, դքսի մայրը և մեծ իշխանները հերթով հրաւիրում էին նրան թէյ խմելու և ուրախութեամբ լսում էին նրա հոգեզմայլ խօսակցութիւնը, աշխատում էին բմբռնել ճաշը ճաշող արեւի վերջին ճառագայլները... Մի օր ծառաստանում քենիի հետ զբօսնելով Շիլլերը ասաց. «Ի՞նչ լաւ կլինէր, եթէ ես կարողանայի մի բան յետ գցել երեսաններիս համար, որպէսզի նրանք ուրիշներից կախւած չլինէին, որովհետև այդ միտքը ինձ շատ է անհանգստացնում»:

Շուտով սկսեց Շիլլերը կարգի բերել իւր դրամական յարաբերութիւնները, նամակներ գրեց բարեկամներին և ազգականներին, ի միջի այլոց և քրոջը, Լուիզային. «Բաւական ժամանակ է, իմ բարի ու սիրելի Լուիզա, որ քեզ չեմ գրում, բայց այդ նրանից չէ, որ քեզ մոռացել եմ, այլ որովհետև բոլոր ժամանակը ծանր կերպով հիւանդ եմ եղել: Ահա քանի ամիս է, որ ես յուսահատւած ու վհատած եմ և չեմ հաւատում, թէ կարող եմ առողջանալ: Սիրտս այդպէս տխուր լինելով, չեմ կամենում իմ նամակներով ուրիշներին ցաւ պատ-

ճառել: Իսկ այժմ, քաջալերելով քոյրական սիրով, նորից կապ եմ հաստատում, որը, եթէ Աստուած կամենայ, շուտով չի կտրւիր»:

Ապրիլի 29-ի երեկոյեան նա պատրաստուում էր թատրոն գնալ Կարօլինայի հետ, երբ Գէօտէն ներս մտաւ: Վերջինս չկամեցաւ յետ պահել նրան թատրոնից, բայց ինքը տկարութեան պատճառով չկարողացաւ նրա հետ գնալ: Գէօտէն վերադարձաւ տուն, առանց գուշակելու, թէ ինքը վերջին անգամն էր տեսնում Շիլլերին: Ներկայացման վերջին փօսը եկաւ Շիլլերի օթեակը և գտաւ նրան սաստիկ տենդի մէջ, այնպէս որ ատամները կրճտում էին: Տուն հասնելուն պէս նա մի փունջ խմեց, և փոքր ինչ հանդարտեց: Մայիսի մէկին առաւօտեան, փօսը գալով Շիլլերի մօտ, գտաւ նրան բազմոցի վրա պառկած, կէս քնած, կէս զարթուն: «Ահա ես կրկին պառկած եմ», ասաց նա նւազած ձայնով: Փոքրիկները միմեանց ետևից մօտենում ու համբուրում էին հիւանդ հայրիկին, բայց նա, կարծես, այլևս չէր հետաքրքրւում նրանցով: Մի քանի ժամից յետոյ նա իրան լաւ զգաց և սկսեց ուրախ խօսակցել շրջապատողների հետ: Նա բոլորովին չէր վախենում մահից և ասում էր. «Մահը վատ բան չէ, քանի որ ընդհանուր երեւոյթ է, որովհետեւ ում զբաղեցնում է ընդհանրականը, սարսափ չէ ազդում իւր անձնականը»: Հաւատարիմ փօսը կրկին կամենում էր զիշերը նրա մօտ քնալ, բայց Շիլլերը բաւական էր համարում իւր ծառայ Բուդօլֆի ներկայութիւնը: Իսկ ցերեկը նրան ախորժելի էր իւր մօտ տեսնել միայն Լօտտային և քենիին: Յաճախ յիշում էր Վոյցօդէնին, որը քաղաքից բացակայ էր: Գուցէ հիւանդ բանաստեղծը կամենում էր խօսակցել այդ վստահի բարեկամի հետ, փոքրիկների ապագայի մասին:

Մայիսի 6-ին երեկոյեան հիւանդը սկսեց խօսքերը շփոթել: Պատահմամբ մի լրագրի համար նկատելով, նա բացա-

կանչեց. «Դ՛ուրս տարէք այդ թերթը... Աւելի լաւ է, տէք ինձ առասպելներ և ասպետական պատմածքներ. միայն նրանց մէջ կարելի է նիւթ դնել ամեն մի զեղեցիկ և վսեմ բանի համար»: Հետեւալ երեկոյ քենիի ներկայութեամբ խօսք բացեց նա գեղարուեստի հիմնական հարցերի մասին, բայց Կարօլինան աշխատում էր, որ նա քիչ խօսէ և հանդիստ պահէ իրան: Նկատելով այդ, Շիլլերը ասաց. «Դէհ, քանի որ այլևս ոչօք չէ հասկանում ինձ և ես ինքս էլ ինձ չեմ հասկանում, ուստի կը լռեմ» և լռեց... Իսկոյն նա քուն մտաւ և սկսեց երազի մէջ խօսալ: «Մի՛թէ այդ է երկինքը», բացականչեց նա յանկարծ և նորից զարթնեց և մեղմ ժպտալով դէպի վերև նայեց... Ապա նկատելով, որ քենին սենեակից կամենում է դուրս գնալ, նա ասաց. «Ես յոյս ունեմ, որ այս զիշեր լաւ կը քնեմ, եթէ Աստուած կամենայ»: Այդպէս անցաւ դարձեալ երկու օր: Ամսի 8-ին ամբողջ օրը նա հանգիստ էր և շարունակ քնում էր: Յանկարծ նա խնդրեց բերել իւր մօտ փոքրիկ Էմիլիային, բռնեց նրա ձեռքը և աչքերին նայելով սկսեց լաց լինել: Շրջապատող կանանց հարցին, թէ ինչպէս է զգում իրան, նա խորհրդաւոր կերպով պատասխանեց. «Շատ լաւ...» Արդեօք հասկացա՞ն, թէ հիւանդ բանաստեղծի լեզուով ինչ է նշանակում «Շատ լաւ»: Ապա նա բացել տաւ լուսամտի վարագոյրը, աչքը զցեց դէպի շառագունած հօրիզօնը, ուր արեւը մայր էր մտնում...

Ի՞նչ պատկերներ նկարեցին բանաստեղծի հոգոյ մէջ դալկացած արեգի վերջին ճառագայթները... Ի՞նչ տեսարաններ ներկայացան նրա աչքերի առաջ... Ահա նէկտար գետը կրկին դուրս է թռչում Սև-Լեռների կրճքից, և ոլորւում է կանաչադարձ հովիտներով: Ահա քաջարի Գասպարը զբաղւած է իւր ծառաստաններով, իսկ մայրիկը մելամաղձօտ դէմքով սպասում է միակ որդոյ վերադարձին: Ահա երիտասարդ երա-

Ժիշտը տեղաւորում է փօստային սայլակի մէջ բանաստեղծ ընկերոջ արկղները... Ահա, ահա, կեանքը սահում է, ամեն ինչ փոխւում է ուրիշ կերպարանք է ստանում: Ահա նա... Շարլոտան, որի արիւնշաղախ սրտից տակաւին հոսում է չերմ արիւնը... Բայց ի՞նչ արած, օրէնքը և պարտականութիւնը այդ են պահանջում... Արդէն բոլորը անցած է, արևը մայր է մտնում... Սակայն մի՞թէ արեղը երբեք իսկապէս մայր է մտնում... Ձե՞ որ այդպէս միայն մարդկանց է թւում, այդ խղճալի արարածներին, որոնք սեղմած են իրանց կոպիտ զգացմունքների սահմանի մէջ: Մի՞թէ Շիլլերի կեանքը վերջացած է, մի՞թէ հանձարը կարող է անհետանալ, մի՞թէ հոգեկան ճառագայթները կարող են առ միշտ հանդէլ... Ո՛չ... „Սարսափ չէ ազդում իւր անձնականը“... Եւ ահա ցոլացաւ մեծ բանաստեղծի հոգոյ մէջ տիեզերական կեանքը, անհուն և անսահման եռութիւնը, լուսեղէն անծայր ովկիանոսը իւր հսկայական ալիքներով: Եւ հիւանդ բանաստեղծը հոգեկան խաղաղութիւն զգալով, աչքերը կամացուկ խփեց, զլուխը բարձին դրեց և քնեց:

Միւս օրը նա երկար խօսում էր «Ինքնակոչ Դիմիտրիի» մասին: Մի քանի անգամ խնդրեց Աստուծուն, որ իրան ազատէ երկար տանջանքներից: Յետոյ սկսեց համոզել Լօտտային, որ առաջիկայ տարին երեխաների հետ գնայ հանքային շրերը:

Մայիսի 9-ն առաւօտեան նա քուն մտաւ, որը տևեց մինչև ժամի տասը: Յետոյ նա գիտակցութիւնը կորցրեց և սկսեց ցնորել: «Ո՞վ է արձակել այն թնդանօթները... Ո՞վ է ղեկավարում զօրքի ձախ թևը: Շղթայակապ գնտալիները բոլորովին փշրում են մարդու մարմինը... Որքան շքեղ է այդ զունդը, սպիտակ և կապոյտ»...

Բծիշկի կարգադրութեամբ վաննա դրին հիւանդին: Թէև նրան ըստ երևոյթին ախորժելի չէր այդ, բայց նա առհասարակ

րակ միշտ հնազանդում էր բժշկի հրամաններին: Ապա մի բաժակ շամպան խմացրին: Յետոյ նա զլուխը դրեց բարձի վրա և հանգիստ նայեց դէպի շրջապատողները, որոնց այլևս չէր ճանաչում: Վերջին անգամ նա մի անորոշ հայեացք քցեց շուրջը, կամեցաւ ինչ որ ասել, բայց չկարողացաւ... Ապա փորձեց գրել, բայց միայն երեք դառ կարողացաւ նշանակել: Վերջապէս բոլորովին թուլացաւ, շնչառութիւնը խանգարեց: Կինը չօքեց անկողնի մօտ և բռնեց ամուսնոյ ձեռքը: Կարօլինան տաքացրած բարձիկներ էր դնում հիւանդի սառած ոտներին: Յանկարծ հիւանդի դէմքը այլայլեց, զլուխը թեքեց դէպի յետ և մի մեղմ հանգստութիւն պատկերացաւ դէմքի վրա... Ամենից մեծ երեխան, Կարլը, գետնի վրա չօքած հեկեկում էր, երկրորդն Էրնէստը կծկւել էր անկիւնում և լուռ արտասունք էր թափում: Իսկ փոքրիկ Կարօլինան ուրախ խաղում էր, երբ յանկարծ տեսնելով հայրիկի հանգիստ դէմքը, ժպտալով բացականչեց. «Հայրիկը մեռել է», ապա լսելով մօր հեկեկանքը, ինքն էլ բռնկւեց և լաց լինելով վազեց ու մտաւ մայրիկի դիրկը...

Բանաստեղծի մահւան բօթը անմիջապէս տարածւեց, վշտացնելով անթիւ սրտեր: Փողոցում անցուղարձ անողների դէմքին նկատւում էր ընդհանուր տխրութիւն: Իւրաքանչիւր գերմանացի իւր անձնական կորուստն էր տեսնում բանաստեղծի մահւան մէջ: Միմիանցից անչառաւ սրտերը, նորից համերաշխ էին դառնում ընդհանուր վշտի ազդեցութեան ներքոյ: Թատրօնը փակ էր, ոչ մի դերասան չէր կամենում բեմ դուրս գալ և հասարակութեան ոչ մի անդամ չէր մտածում զւարճութեան մասին:

Գերմանիայի բոլոր կողմերից բանաստեղծին համակրողները զիմում էին սղաւոր այրիին, ապացուցանելով իրանց ցաւակցութիւնը խօսքով ու գործով: Դքսուհին իւր վրա

վերջրեց բանաստեղծի երեխաների դաստիարակութեան գործը: Իշխան Դայլբերգը թողակ նշանակեց այրիին: Բոլոր գերմանական թատրոններում սգահանդէսներ կազմեցին, ուր ներկայացրին Հանգուցեալ բանաստեղծի ողբերգութիւնները, որոնք ընդունւում էին մեծ ոգևորութեամբ: Յառաջ եկան բազմաթիւ երգեր ու ռոտանաւորներ, որ կարդում էին Հանդիսատեսների առաջ կամ ղետեղում էին մամուլի էջերում: Բերլինում՝ ներկայացրին Հանգուցեալի բոլոր պիէսները: Իսկ առանձին շուքով ներկայացրին «Մեսսինայի Հարսնացուն» Հանգուցեալի ընտանիքի օգտին: Զանազան ծրագիրներ կազմեցին՝ Շիլլերի որբերին ընդ միշտ ապահովելու համար:

Երբ յայտնի քանդակագործ Դանէկէրը լսեց բարեկամի մահւան լուրը, որոշեց իւր տաղանդին վայել մի ծառայութիւն մատուցանել Հանգուցեալի անւան և իսկոյն գործի անցաւ: Նա պատրաստեց թանկագին մարմարիօնից Շիլլերի հսկայական արձանը, որը մինչև օրս համարւում է քանդակագործութեան առաջնակարգ հրաշագործութիւններից միւնը:

Վերին աստիճանի վշտացած էր Գէօտէն ընկերի մահւան պատճառով: «Ես կարծում էի, թէ շուտով ինքս ինձ կորցնելու եմ—գրում է նա—բայց ահա կորցնում եմ իմ բարեկամին... Նա չբաւականացաւ թատրոնական սգահանդէս կազմելով, ուր զրամատիկական ձևով դրին «Զանգի երգը», որից յետոյ Գէօտէն կարդաց իւր նշանաւոր «Մահարձանը»: Գէօտէի սիրտը չէր հանդարտւում: Երկար մտատանջւելուց յետոյ նա որոշեց մխիթարել իրան, գլուխ բերելով կիսատ ֆնացած «Ինքնակոչ Դիմիտրին»: Շիլլերը բաւական ծանօթացրել էր նրան պիէսի ծրագրի հետ և խորհրդակցել էր նրա հետ մանրամասնութիւններին վերաբերեալ: Գէօտէն իսկոյն գործի անցաւ, բայց շատ չարհարւելուց յետոյ վերջապէս ըմբռնեց, թէ այդ հսկայական դրամայի ստեղծագործութիւնը միայն Շիլլերի գործն է: «Բա-

նաստեղծների թագաւորը առաջին անգամ զգաց իւր անգորութիւնը և բոլոր ոյժով դիտակցեց, թէ ինչ է կորցրել ինքը ի դիմաց Շիլլերի: «Այժմ ահա — գրում է նա — ես իսկապէս զգում եմ, որ իմ վերքը անբուժելի է»...

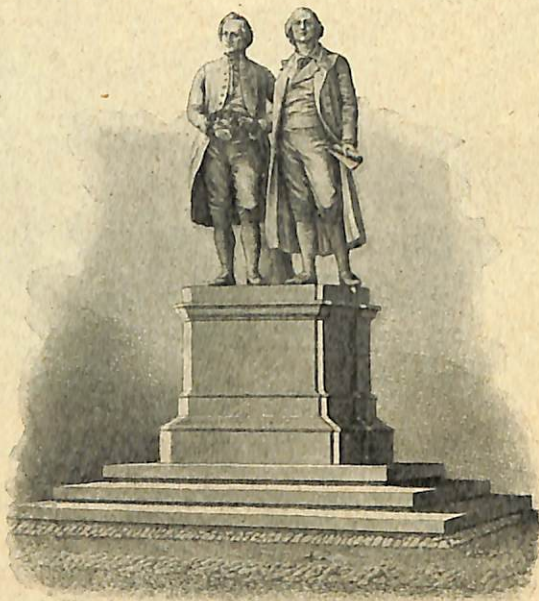
Թաղումը տեղի ունեցաւ լոյսը կիրակի, կէս զիշերին: Մայիսեան մի հրաշալի զիշեր էր: Պսաղուն ամպիկները խաղ էին անում ոսկեփայլ լուսնեակի հետ, մերթ շրջապատելով

Բանաստեղծի գերեզմանատեղին:

ու ծածկելով նրա դէմքը, մերթ հեռու փախչելով և չբաւալ նորահարսին մէնակ թողելով աստղադարձ երկնականմարի վրա: Մի խումբ արւեստագէտներ և գիտնականներ անձպտուն յառաջ էին ընթանում, տանելով Հանգուցեալ բանաստեղծի աձիւնը: Երբ դադարը վայր դրին գերեզմանատանը, չքացան բոլոր ամպերը, երկինքը բոլորովին պարզւեց և լուսնի սպիտակ ճառագայթները վերջին անգամ ցոլացին քնած բանաստեղծի դէմքի վրա: Իսկ ծառաստանի բազմաթիւ սոխակները կարծես բան էին հասկանում... Երբէք այնպէս սրտաճմիկ

կերպով չէին ծլվլացել, որպէս այդ ծանր բոպէներին: Երբ
 դադարը իջեցրին վերապի խորքը, մնայլ ամպերը ամեն կողմից
 հաւաքւեցին և թանձր քողով ծածկեցին ոսկեզարդ նորահարսի
 գունատուած դէմքը... Վհատած խումբը կոտորւած սրտով դի-
 մեց տուն. իսկ կենսուրախ սոխակները շարունակում էին
 իրանց սրտայոյզ երգը...

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Սերժանտներով գրքիս հրատարակութիւնը, յայտնում ենք մեր
 շնորհակալութիւնը այն անձանց, որոնք բարոյապէս կամ նիւթապէս
 աջակցել են մեզ: Եթէ չլինէին մեր այդ սակաւաթիւ բարեկամները,
 մենք վաղուց վերջնականապէս վհատելով, խորտակւած սրտով հեռա-
 ցած կ'լինէինք մայրենի գրականութեան սարսափելի ասպարիզից...
 Բայց իւրաքանչիւր անգամ, երբ մենք յուսահատութեան անդունդի
 ծայրն էինք հասնում, յանկարծակի յայտնւում էր մի անկեղծ բարեկամ
 և մենք նորից սիրտ էինք առնում: Այլ ահա վերջապէս իրագործւած
 է մեր համեստ նպատակը: Չխօսելով մեր կրած բազմատեսակ զրկանք-
 ների մասին, կը յայտնենք միայն, որ այդ հրատարակութիւնը նստել
 է մեզ 3000 բուբլի (դեռ կազմն էլ չհաշւած): Այդ ծախսի միայն
 կէսն է առ այժմ ծածկւած, իսկ միւս կէսը մնում է մեր վրա իբր
 պարտք: Յոյս ունենք, որ գոնէ այժմ, այսինքն մեր գրքի հետ ի մօտոյ
 ծանօթանալուց յետոյ, ընթերցող հասարակութիւնը կ'օգնէ մեզ այդ
 պարտքը հատուցանելու, որպէս զի մենք հնարաւորութիւն ունենանք
 հետզհետէ աւելի կատարելագործելու մեր տակաւին անվարժ գրիչը:

Ընանձնապէս յայտնում ենք մեր շնորհակալութիւնը հետեւեալ
 անձանց. տ. թ. Կաճկաճեանին, տ. Մ. Տէր-Միքայէլեանին, օր. Բէկ-
 Յովսէփեանին, պ. Է. Սէլեք-Եղարեանին, պ. Հ. Սէլեքեանին,
 պ. Յ. Եղամեանին, բժշկապետ Եղասարեանին, բժշկապետ Բու-
 դոլդեանին, դոկ. Սիւրպէլ Տէրտէրեանին, բանաստեղծ-պրօֆ. Սմբատ
 Շահազիզին, ինժ. Խոսեալ. Չախմախսազեանին, Բերլինի ուսանող
 Լէքսանդր Պողոսեանին և մեր բոլոր ազնիւ բարեկամներին...

Ս. Թաթայեանը.

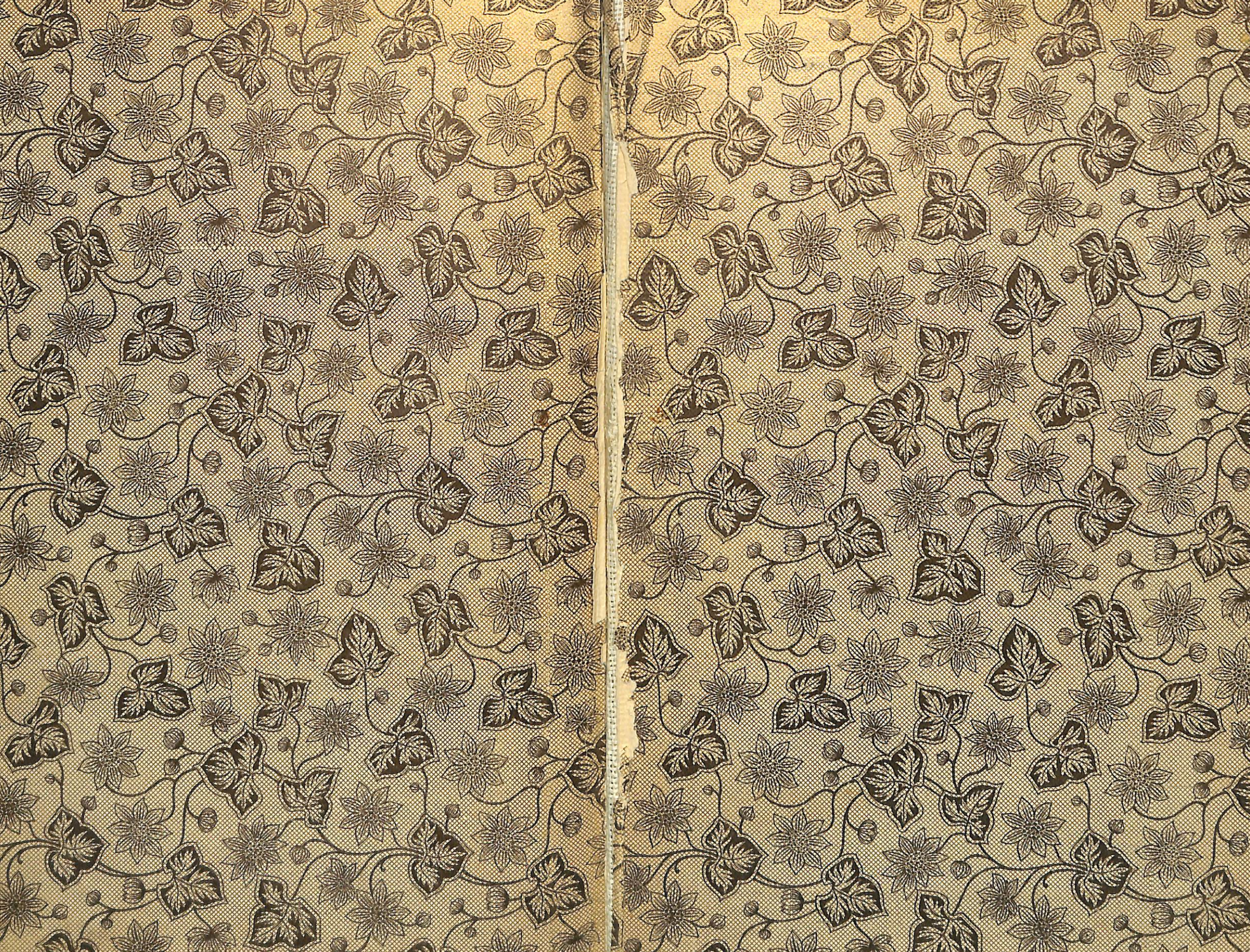
ՆՈՅՆ ՇԵՂԻՆԱԿԻ ԱՌԱՆՁԻՆ ՇՐԱՏԱՐԱԿԱԾ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

- 1) Երկու վէպիկներ, Բագու, 1887 (սպառ.) 20 կ.
- 2) Հայ ժողովրդի արհեստագործութիւնը, Թիֆլ. 1898 (սակաւ) . 40 կ.
- 3) Ընտանիքի կեանքը, Բագու, 1899 (սպառ.) 20 կ.
- 4) Գէօտէ, Թիֆլ. 1901 30 կ.
- 5) Շիլլէր. Օրլէանի կոյսը, Թիֆլ. 1901 (սակաւ) 20 կ.
- 6) » Վիլհէլմ Տէլլ, Թիֆլ. 1901 15 կ.
- 7) » Աւազակներ, Բագու, 1902 15 կ.
- 8) Բանաստեղծ—Իդէալիստ. հատ. I. 1 ր. 50 կ.
- 9) » » հատ. II. 1 ր. 50 կ.
- 10) Թառայեանց. Թագնւած կայծեր, դրամա, 5 գործ. 6 պատկ.
(Շքեղ, պատկերազարդ հրատարակութիւն) Մամուլի տակ է:

ՊԱՏՐԱՍՏ ԵՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

- 1) Զուղէրման. Հայրենական տուն, դրամա 4 գործ.
- 2) » Սօդօմի կործանումը, դրամա, 5 գործ.
- 3) Բրանդէս. Հիւր, դրամա, 2 գործ.
- 4) Բիօրնսօն. Ձեռնոց. դրամա, 3 գործ.
- 5) Բարիէր. Մարմարեայ գեղեցկուհիներ.
- 6) Թառայեանց. „Արշալոյս“, ողբերգութիւն 4 գործողութեամբ.
- 7) » » «Հասարակական զանգակահար» (Ա. Կաժկաձեան).

Բոլոր զրքերը և հեղինակի հասցէն կարելի է ստանալ Բագուի և Թիֆլիսի հայ գրավաճառներից:

4933

83.092C/25